

Рецензенти:

І.П. Лановенко — доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент АПРН України;

Р.О. Глушков — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Європейського університету
(протокол № 6 від 18 січня 2002 р.)*

ЛИТВИН О.П. *Злочини проти життя:* Навч. посіб-
Л64 ник. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. — 232 с.

ISBN 966-7942-96-1

У посібнику дається кримінально-правова та кримінологічна характеристика вбивств за кваліфікаційними ознаками і обтяжуючими обставинами, їх історичні джерела, соціально-політичні, психологічні та економічні основи; висвітлюються шляхи протидії такому негативному антисоціальному явищу, як позбавлення життя іншої людини; подаються пропозиції щодо удосконалення законів, за якими мають нести відповідальність ті, хто їх порушує.

Для працівників правоохоронних та судових органів, слідчих, адвокатів, студентів юридичних спеціальностей та усіх, хто бере участь у навчальному процесі та займається науково-дослідною роботою.

ББК 67.308я73

ISBN 966-7942-96-1

© Європейський університет, 2002

© О.П. Литвин, 2002

ВСТУП

Розбудова правової держави та громадянського суспільства в Україні немислима без міцних правових основ, без досконалих правових норм у всіх сферах державного і суспільного життя. Тому проблеми безпеки громадян, охорони їх життя та здоров'я займають сьогодні один з пріоритетних напрямів у загальнодержавній соціальній політиці. Адже криміногенна ситуація в суспільстві характеризується значним зростанням посягань на життя громадян та на їх майно. Вивчення процесів, які відбуваються в структурі і динаміці тяжких злочинів, тобто, що йде відхилення, спрямоване на посилення організованості, жоостокості та зухвалості дій злочинців.

У законодавстві всіх держав убивство належить до найтяжчих злочинів. І це зумовлюється не тільки самими незворотними наслідками і тяжкістю вчиненого, а й тим, що насильницьке позбавлення життя здебільшого тягне за собою особливі труднощі під час розслідування таких злочинів, юридичної кваліфікації і призначенні покарання, через різноманіття численних ситуацій скоєння убивств, ретельної підготовки злочину, приховання його слідів, що в свою чергу призводить до суттєвого викривлення дійсності і докорінної руйнації фактичних ознак злочину. Серед насильницьких дій — війн, транспортних та виробничих аварій, пожеж тощо особливе місце займають убивства. Вони тяжко сприймаються не тільки близькими родичами потерплого, а й колегами по роботі, знайомими, сусідами і викликають негативне ставлення з боку суспільства.

Аналіз статистичних даних свідчить, що кількість умисних убивств в Україні зростає з року в рік. Так, якщо у 1972 році було зареєстровано 1577 убивств, то через 20 років цей показник досяг цифри 3679, а у 2000 р. — збільшився на 355 і став на позначці 4034

Одночасно із збільшенням кількості вбивств відзначається також наявність у край негативних тенденцій у цьому явищі. Слід наголосити, що зареєстровані вбивства іще не відображають достовірної картини зростання кількості насильницького позбавлення життя потерпілих. Так, у 2000 році були не упізнані близько 10000 трупів, скільки серед них загинуло від убивств — нікому не відомо. Під час реєстрації вбивств не реєструються потерпілі, і тому серед статистичних даних цей показник взагалі відсутній. Отже, кожне зареєстроване вбив-

ство зафіксоване як одна кримінальна справа, а факт вбивства декількох осіб залишається поза статистичними даними.

Зважаючи на те, що всі ці питання прямо чи опосередковано стосуються предмета дослідження, автор звертався до праць багатьох відомих учених-криміналістів та кримінологів, які в різний час розглядали певні аспекти запропонованої теми, серед них: М.І. Авдєєв, Ю.М. Антонян, С.В. Бородін, Н.С. Бєглова, В.В. Вітюк, Б.Д. Глуценко, В.О. Глушков, А.П. Громов, В.В. Демідов, В.П. Ємельянов, А.Є. Жалінський, М.Я. Лазарєв, В.В. Лунєєв, М.І. Райський, С.А. Тарарухін та ін.

Праці названих дослідників, безумовно, сприяли зивченню і подальшому розв'язанню проблеми відповідальності за вбивства, їх кваліфікації і класифікації. Проте, на нашу думку, було б завчасно вести мову про те, що дана проблема вичерпала себе, оскільки навіть основні теоретичні положення залишаються недостатньо з'ясованими і досить не визначеними. Не піддаючи сумніву науково-пізнавальну цінність та науково-прикладне значення цих праць, слід відзначити, що багато з них розроблено в період активного ідейно-політичного протистояння двох систем і під їх енергійним впливом. Це насамперед стосується визначення понять «убивства» і «групового об'єкта злочинів проти життя», їх кваліфікації і класифікації, умов правильного застосування кримінального законодавства з урахуванням окремих злочинів і їх сукупності, а також змісту фактичних даних, які підлягають ретельному аналізу і доказуванню під час кваліфікації. До того ж, новий Кримінальний кодекс іще не в повному обсязі визначив форми кваліфікованих убивств, які трапляються на практиці. Подальша розробка цієї проблеми неодмінно сприятиме правотворчій практиці, правозастосовчій діяльності і всьому комплексу заходів у боротьбі з такими злочинами як убивство, тому без всебічного кримінологічного дослідження докорінних причин та витоків насильницьких злочинів, що закінчуються вбивством, не можна зрозуміти механізм їх учинення. Зростаюча тенденція орієнтації на міжнародно-правові методи боротьби з насильницькими злочинами висуває необхідність вивчення практичного застосування існуючих норм з метою з'ясування їх ефективності і приведення у відповідність із сьогоденням.

Зазначені обставини зумовили напрям цього наукового дослідження. У ньому розглядаються різноманітні питання відповідальності за умисні вбивства, їх кваліфікація і класифікація, умови правильного застосування нового кримінального законо-

давства, з урахуванням ознак складу злочину проти життя і змісту відомих даних, які повинні враховуватись при кваліфікації злочинів. Крім цього ретельно аналізуються всі особливості кваліфікації кожного окремо взятого посягання на життя, які передбачені в пунктах 1-13 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу (далі КК) України. На основі проведеного дослідження пропонуються конкретні рекомендації по застосуванню нового кримінального законодавства і усуненню прогалин, наявних у ньому.

РОЗДІЛ 1.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ І ЇХ ДИНАМІКА

1.1 Розвиток законодавства про злочини проти життя

Перший Кримінальний кодекс УРСР, прийнятий у 1922р., широко диференціював відповідальність за посягання на життя людини. Насамперед злочини проти життя були розділені за об'єктом посягання. Якщо об'єктом злочину виступало лише життя людини, то цей злочин признавався вбивством. Коли окрім життя злочин посягав і на інший об'єкт, то був віднесений до відповідних статей. Наприклад, ст. 64 КК (віднесена до розділу I «Державні злочини») передбачала відповідальність за «участь у виконанні з контрреволюційною метою терористичних актів, направлених проти представників радянської влади і діячів революційних робітничо-селянських організацій»; ст. 65 КК — за диверсію «вибухи, підпали, пов'язані з людськими жертвами»; ст. 76 КК — за бандитизм, який охоплював і вбивство». Такий підхід до відмежування вбивства від інших злочинів, що посягають одночасно з життям і на інші суспільні відносини, збережений і в чинному кримінальному законодавстві.

Відповідальність, яка встановлювалася за злочини проти життя, визначалась у розділі V КК «Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особистості». У I розділі «Убивство» передбачалась відповідальність: «за умисне вбивство за обтяжуючих обставин» (ст. 142); «за умисне вбивство без обтяжуючих обставин» (ст. 143); «за умисне вбивство за пом'якшуючих обставин» (ст. 144 і 145); «за необережне вбивство» (ст. 147).

У своїй першій редакції КК СРСР 1922 р. відносив до злочинів проти життя і проведення абортів у не відповідних умовах особою, яка не має медичної підготовки (ст. 146). До обставин, які обтяжували умисне вбивство, в ст. 142 КК належали: а) користь, ревності (при відсутності сильного душевного хвилювання) та інші пориви; б) вбивство особою, яка вже відбувала покарання за умисне вбивство або тяжкі тілесні пошкодження;

в) убивство способом, небезпечним для життя багатьох людей або способом, який викликав особливі страждання в убитого; г) вбивство з метою полегшити або приховати інший тяжкий злочин; д) убивство особою, на якій лежала особлива опіка над убитим; е) убивство з використанням безпомічного становища потерпілого. За умисне вбивство при обтяжуючих обставинах передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі не менше восьми років^{1*}.

За умисне вбивство без обтяжуючих обставин (ст. 143 КК) передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше трьох років суворого режиму. Ця стаття містила примітку, в якій зазначалося, що вбивство, вчинене за проханням убитого із почуття милосердя, не тягло за собою покарання. Проте судова практика показала, що ця обставина сприяє уникненню покарання особами, які вчиняли вбивства при обтяжуючих обставинах, і тому примітка буквально через декілька місяців, після введення кодексу в дію, була відмінена².

Ст. 144 КК передбачала позбавлення волі до трьох років за умисне вбивство, вчинене під впливом сильного душевного хвилювання, що було викликане протизаконним насиллям з боку потерпілого; ст. 145 КК — позбавлення волі на строк до одного року за перевищення меж необхідної оборони, що призвело до смерті нападаючого, а також за вбивство злочинця з перевищенням меж необхідних для його затримання.

КК 1922 року визначав два види необережного вбивства: за ч. 1 ст. 147 за необережне вбивство очікувалося позбавлення волі або виправні роботи на строк до одного року; ч. 2 ст. 147 передбачала необережне вбивство, внаслідок порушення правил безпеки, яке тягло за собою покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років. Крім цього, суд міг заборонити засудженому назавжди чи на якийсь період діяльність, при виконанні якої він причинив смерть. Аналіз ч. 1 і ч. 2 цієї статті показує, що в ч. 1 була передбачена відповідальність за необережне вбивство через недбалість, коли особа не передбачала можливості заподіяння смерті потерпілому, хоча могла і повинна була її передбачити, а в ч. 2 — за необережне вбивство через злочинну самовпевненість, коли особа передбачала можливість

* Посилання надруковані у кінці посібника

настання смерті потерпілого внаслідок свого діяння чи без діяння, але легковажно розраховувала на її попередження.

З 1 січня 1927 року був введений в дію затверджений 22 листопада 1926 року новий КК СРСР³. Цей кодекс залишив без суттєвих змін відповідальність за умисне вбивство. Були змінені лише санкції — встановлювалась вища межа покарання, а не нижча, як це було в КК СРСР 1922 року. За умисне вбивство при обтяжуючих обставинах (ст. 136 КК) було передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк до десяти років; за умисне вбивство без обтяжуючих обставин (ст. 137 КК) — до восьми років; за умисне вбивство у стані сильного душевного переживання (ст. 138 КК) — до п'яти років позбавлення волі або виправно-трудова робота на строк до одного року. Було збільшене покарання до трьох років позбавлення волі за вбивство при перевищенні меж необхідної оборони, і за вбивство через необережність (як через недбалість, так і внаслідок злочинної самовпевненості). Ці обидва вбивства були передбачені однією статтею 139 КК, яка допускала також застосування покарання до одного року виправно-трудова робіт.

КК УРСР не встановлював спеціальну відповідальність за вбивство злочинця на місці злочину. Практика показала, що ці дії, залежно від конкретних обставин справи, можуть бути кваліфіковані не лише як вбивство з перевищенням меж, необхідних для затримання, а й як вбивство у стані сильного душевного переживання чи як вбивство без обтяжуючих обставин.

У КК УРСР 1927 року був введений новий склад, де об'єктом посягання було життя особи, — це «доведення особи, яка знаходилась у матеріальній чи іншій залежності від іншого, жорстоким поведінням останнього чи іншим подібним шляхом до самогубства чи посягань на нього». У ч. 1 ст. 141 за цей злочин встановлювалося покарання на строк до п'яти років. Разом з цим у ч. 2 ст. 141 цього КК зберігалися положення статті 148 КК УРСР 1922 р., яке передбачало відповідальність за сприяння чи підмову до самогубства неповнолітнього чи душевно хворої особи.

У 1934 році ст. 143 КК СРСР була доповнена ч. 2, яка передбачала відповідальність, за здійснене військовослужбовцем вбивство при особливо обтяжуючих обставинах. За цей злочин передбачалося застосування вищої міри покарання — розстріл⁴.

Інших змін у кримінальному законодавстві про відповідальність за злочини проти життя не вносилось до 1954 року. Президія ВР СРСР 30 квітня 1954 р. видала указ «Про посилення кримінальної відповідальності за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах». Застосування цього указу дозволило значно поширити боротьбу з умисними вбивствами при обтяжуючих обставинах, підвищити попереджувальну дію кримінального закону. Але цей указ не зміг вирішити існуючих проблем і питань, які ставила практика щодо подальшого удосконалення законодавства про вбивства. Так, виникало питання про недоліки ч.1 ст. 136 КК, якою встановлювались обтяжуючі обставини умисного вбивства. Його правильне рішення було дуже важливим, оскільки віднесення тих чи інших обставин до обтяжуючих впливало на їх кваліфікацію, визначало направленість боротьби з цими злочинами. За 30 років дії КК набув значного досвіду боротьби з вбивствами, що давало можливість покращити чинний тоді закон, забезпечити найбільш ефективну охорону життя громадян відповідно до вимог того часу.

Так, після прийняття ВР СРСР 25 грудня 1958 року основ кримінального законодавства СРСР і союзних республік в усіх союзних республіках протягом 1959—1961 рр. були прийняті і введені в дію КК. КК СРСР 1960р., зберігши попередню класифікацію злочинів, вніс серйозні зміни у характеристику обставин, обтяжуючих умисне вбивство.

Згідно з ст. 93 КК України здійсненим при обтяжуючих обставинах вважалось вбивство: а) з корисних мотивів; б) з хуліганських мотивів; в) вчинене у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадянського обов'язку; г) двох або більше осіб; д) жінки, яка завідомо для винного знаходилась у стані вагітності; е) вчинене з особливою жорстокістю або способом, небезпечним для життя багатьох людей.

Особлива жорстокість як обтяжуюча умисне вбивство обставина вперше була введена до Кримінального кодексу УРСР, який був прийнятий 28 грудня 1960 р. і набрав чинності 1 квітня 1961 року. Застосування цієї обставини на практиці здебільшого вимагало з'ясування питання про те, чи не від першого удару (поранення) настала смерть потерпілого. До того ж, на наш погляд, поняття «особливі муки» вужче поняття «особлива жорстокість». У зв'язку з чим деякі умисні вбив-

ства, які були вчинені з особливою жорстокістю, кваліфікувалися як вбивства без обтяжуючих обставин. Цей недолік було усунуто формулюванням п. «е» ст. 93 чинного Кримінального кодексу України, але чіткого критерію у визначенні поняття «особлива жорстокість» це не дало.

Якщо порівнювати ст. 93 КК України з раніше чинним законодавством і новим КК України, який вступив в силу 1 вересня 2001 року, то слід зазначити, що вона містить неповний перелік обтяжувальних обставин. У ній немає невизначеного терміна «обтяжувальної обставини умисного вбивства «серед інших низьких мотивів», що давало в минулому ґрунтовно розширювати перелік обтяжуючих обставин при кваліфікації умисних вбивств.

У КК 1961 р. до обтяжуючих обставин не віднесені вбивства з ревнощів, помсти на ґрунті особистих відносин, вчинення вбивства військовослужбовцем, особою, на якій лежав обов'язок особливої опіки над убитим, в основному сюди відносилось вбивство дітей, з використанням безпомічного стану потерпілого. Але віднесення умисних вбивств за наявності вказаних ознак до обтяжуючих не виправдали себе. Навпаки, деякі з них, так само як і вбивство дітей, нерідко визнаються вчиненими при пом'якшувальних обставинах.

У КК 1961 р. були включені такі обтяжуючі умисне вбивство обставини, як здійснення умисного вбивства жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, умисне вбивство двох чи більше осіб або вчинене особливо небезпечним рецидивістом.

Деякі обставини, які обтяжують умисне вбивство, у КК 1961 р. викладені в іншій, більш точній редакції. Це належить до обставин, які характеризують умисне вбивство: з хуліганських мотивів; у зв'язку з виконанням потерпілим свого службового чи громадянського обов'язку; з особливою жорстокістю; з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення, а також поєднане із зґвалтуванням, особою, яка раніше скоїла умисне вбивство, за винятком вбивства вчиненого в стані сильного душевного хвилювання матір'ю своєї новонародженої дитини і при перевищенні меж необхідної оборони.

Вивчення практики, а також порівняльний аналіз обставин, що обтяжують умисне вбивство, передбачених КК УРСР 1926 і 1961 рр., дає можливість зробити висновок про значні переваги

нового КК України порівняно з попередніми. Так, у ст. 95 КК 1961 р. більш докладно були виявлені ознаки вбивства у стані раптово виникненого сильного душевного хвилювання. Вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони і вбивство з необережності, на відміну від КК 1926 р., сформульовані у різних статтях, що дозволило ліквідувати плутанину. Крім того, було дано більш чітке формулювання кожного з цих злочинів. У ст. 97 КК передбачалася відповідальність за вбивство при перевищенні меж необхідної оборони, а в ст. 98 — за вбивство, скоєне з необережності. Більш точно була сформульована диспозиція ст. 99 КК, яка передбачала відповідальність за доведення до самогубства особи, що перебувала у матеріальній чи іншій залежності від винного: де не лише зазначалась жорстокість поводження винного з потерпілим, але замість слів «іншим подібним шляхом» вводилась ознака систематичної образи особистої гідності потерпілого.

Але, на жаль, ч. 2 ст. 99 КК 1961 р. не передбачала відповідальність за сприяння або підмову до самогубства неповнолітнього або неосудної особи. Тим часом судова практика пішла по шляху визнання вбивством сприяння або підмови до самогубства неповнолітньої або неосудної особи.

Характеризуючи чинне законодавство про відповідальність за злочини проти життя, необхідно зазначити, що порівняно зі старим воно повніше регламентує відповідальність за ці злочини і передбачає більш суворі санкції, особливо за навмисне убивство при кваліфікуючих обставинах. Ще у чинний до 1 вересня 2001 р. КК України були внесені зміни законом від 6 березня 1992 р., 2 жовтня 1996 р., якими була встановлена відповідальність за вбивство на замовлення (п. «и» ст. 93 КК), і за вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб або організованою групою (п. «і» ст. 93 КК)⁵.

Усе це збільшило попереджувальне значення законодавства і давало право ефективніше забезпечувати гарантії охорони життя громадян України.

Проте, яким би не було задовільне чинне законодавство (зокрема і про злочини проти життя), воно надалі мусить удосконалюватися з метою посилення боротьби зі злочинністю.

Внесення доповнень і змін у Кримінальний кодекс — цілком закономірне явище, тому що дієвість і ефективність законодавства відбивається на практиці під час його застосування.

І хоча у ст. 94 КК, що передбачала відповідальність за умисне вбивство без обтяжувальних обставин, уже в часи незалежності України вносилися зміни, наприклад, була встановлена нижча межа санкції (від грюх років), що у початковій редакції не було враховано. На сьогодні ж у ч.1 ст. 115 КК за таке вбивство передбачена відповідальність від 7 до 15 років позбавлення волі і даний факт нічим не обгрунтований⁶.

Новий КК України прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 р. об'єднав просте вбивство з кваліфікованими видами вбивства в одній статті 115, а саме в частині 1. Кваліфіковані розташувались у ч. 2 ст. 115. На відміну від попереднього КК, що втратив силу 1 вересня 2001 р., введені нові кваліфікуючі ознаки: 1) вбивство малолітньої дитини (п. 2 ч. 2 ст. 115); 2) вбивство заручника (п. 3 ч. 2 ст. 115); 3) відмежував убивство з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115) від вбивства, вчиненого способом небезпечним для життя багатьох осіб (п. 5 ч. 2 ст. 115); 4) ввів нову ознаку до вбивства особи у зв'язку з виконанням цією особою службового чи громадянського обов'язку ще й вбивство через діяльність її близького родича (п. 8 ч. 2 ст. 115); 5) відмежував убивство з метою приховати інший злочин або полегшити його здійснення (п. 9 ч. 2 ст. 115) від вбивства, поєднаного із згвалтуванням, доповнивши його при цьому ще однією кваліфікуючою ознакою: або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (п. 10 ч. 2 ст. 115); 6) із пункту «з», який раніше поряд з повторно вчиненим вбивством передбачав відповідальність особливо небезпечного рецидивіста, виділена ця кваліфікуюча ознака (п. 13 ч. 2 ст. 115); 7) із пункту «і», що поряд з відповідальністю за вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб, передбачав і вбивство організованою групою. остання кваліфікуюча ознака не врахована у новому КК (п. 12 ч. 2 ст. 115).

Таким чином, статті Кримінального кодексу, що вступили у дію з 1 вересня 2001 року, ще не повністю створюють необхідні передумови для успішної боротьби зі злочинами проти життя⁷. Хоча, на відміну від правомірного позбавлення життя під час використання права на необхідну оборону, нещасливого випадку і самогубства, вбивство переслідується як протиправне діяння, передбачене Особливою частиною Кримінального кодексу

1.2. Загальна характеристика та причини зростання злочинів проти життя людини

Захист життя громадян є найважливішим обов'язком правоохоронних органів і судів. З метою встановлення правильності застосування судами України законодавства, яке передбачає відповідальність за злочини проти життя громадян, вивчені 437 справ про вбивство потерпілих (ст. 115—119 Кримінального кодексу України)*; касаційна і наглядова практика Верховного суду України, обласних і Київського міського судів у вказаних справах. Динаміка про стан злочинності і судимості за даними МВС України, кількість умисних вбивств, тобто тяжких злочинів проти особи, протягом останніх п'яти років невпинно зростає, що простежується з наведених даних. Так, у 2000 р., порівняно з 1996 р., кількість умисних вбивств збільшилася на 65 %. Частка цих злочинів у загальній структурі злочинності також зросла з 2,2% у 1996 р. до 2,4 % у 2000 р.

Збільшується частка нерозкритих умисних вбивств. Якщо в 1996 р. вона не перевищувала шостої частини від загальної кількості зареєстрованих органами МВС зазначених злочинів, то вже у 2000 р. залишилася нерозкритими четверта частина цих злочинів.

Стойке і послідовне зростання кількості насильницьких злочинів проти особи обумовило зростання судимості за ці злочини. Проте судимість зростала меншими темпами від насильницької злочинності, про що свідчить динаміка судимості за позбавлення життя потерпілих (за ознаками статей 115-119) Кримінального кодексу. Дані про динаміку судимості за статтями 115-118 за останні вісім років свідчать про те, що кількість засуджених за аналогічні злочини, які передбачались статтями 93, 94 і 96 Кримінального кодексу, в 1999 р. становило 3403 осіб, тобто на 1442 більше ніж у 1987 р. і на 128 більше ніж у 1997 р. У 1999 р. кількість засуджених за цими статтями дорівнювала 3637 осіб, або на 0,7% більше, ніж за аналогічний період 1998 р. У 2000 р. кількість засуджених за цими статтями становила 4034 осіб, що на 11% більше ніж за аналогічний період 1999 року. Частка засуджених за умисні

* Для зручності викладення матеріалу тут і далі при посиланні на статті 115—119 КК України користуємося статтями 93—98 КК, чинного до 1 вересня 2001 року.

вбивства в загальній структурі судимості в 1999 р. становила 5,9%. Отже, вона була більшою від частки умисних вбивств у структурі злочинності. В Україні за ці тяжкі злочини на 100 тис. населення засуджувалося 10 осіб, найбільше в областях: Запорізькій, Донецькій, Дніпропетровській і Миколаївській. Кримінологічний аналіз осіб, засуджених за умисні вбивства, показав, що ці злочини здійснюють переважно чоловіки. Серед засуджених за статтями 115–117 (93–96) Кримінального кодексу з 1987 р. по 1991 р. жінки становили лише 6,7%, неповнолітні — 4,4%, але з 1993 р. по 1999 р. включно цей показник різко змінився і зараз виглядає таким чином: жінок — 13,8, неповнолітні — 4,7%, тим часом особи віком від 18 до 24 років — 17,1, а особи віком від 25 до 49 років становлять 64,4%. Таким чином, зазначені злочини вчинюються здебільшого особами зрілого віку. Майже кожен третій із засуджених на момент скоєння злочину не працював і не навчався, тобто вів паразитичний спосіб життя. Майже кожен другий серед засуджених раніше визнавався винним у вчиненні іншого злочину. Серед засуджених за умисні вбивства 27,8% мали не зняту і не погашену судимість, серед них шоста частина не відбула покарання за попереднім вироком і п'ята вчинила зазначені злочини протягом першого року після звільнення з місць позбавлення волі. В стані алкогольного сп'яніння скоїли ці злочини 76,3% засуджених осіб. Якщо цей показник порівнювати з 1987 р., то він з 13,8 % виріс на 42,5 % осіб і відтепер становить 85,4%.

У вивчених справах про злочини, передбачені статтями 94–98 КК України, кримінологічні характеристики винних осіб мають такий вигляд. Серед засуджених у вивчених справах: жінок — 12,0%, неповнолітніх — 6,0%, осіб, які не працювали і не навчалися — четверта частина; майже одну третину становили особи, які раніше засуджувалися за інші злочини: 27,2% мали незняту і непогашену судимість, серед них 87,5% — засуджувалися за насильницькі злочини; 78,5% вчинили злочини в стані алкогольного сп'яніння. Встановлено, що саме пияцтво, розбещеність і всюдозволеність винних осіб і значною мірою потерпілих були першопричиною вчинення вбивств, заподіяння потерпілим тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень, від яких настала смерть потерпілих. Наприклад, Д., п'яниця і бешкетник, в ніч з 23 на 24 листопада 1996 р. разом зі своєю фак-

тичною дружиною В. пиячили. Під час сварки Д., який володів прийомами вільної боротьби, звернув голову і шию В., пошкодивши зв'язний апарат і спинний мозок. Від нанесення тяжких тілесних ушкоджень В. померла. Вироком Болградського районного суду від 06.04.1992 року зміненого судовою колегією Одеського облсуду, Д. засуджено за ч.3 ст. 101 Кримінального кодексу до семи років позбавлення волі.

Із зазначених 78,5% злочинів, що скоєні винними в стані алкогольного сп'яніння, дві третини умисних вбивств і умисних тяжких тілесних ушкоджень, що потягли за собою смерть потерпілих, учинено щодо членів сім'ї та знайомих винних осіб.

Четверта частина цих злочинів вчинена під час або після сумісного розпивання спиртних напоїв у житлових будинках, квартирах, садибах винного, потерпілого чи за місцем розливання спиртних напоїв. 71,1% злочинів учинено ввечері або вночі. Майже половина злочинів викликана непристойною або неадекватною поведінкою потерпілих, а 61,4% злочинів скоїли під час сварки чи бійки, що виникли між винним і потерпілим.

Кожне п'яте умисне вбивство здійснене шляхом нанесення потерпілому з великою силою ударів руками і ногами в життєво важливі органи із заподіянням смертельних тяжких травм. Найчастіше умисні вбивства скоїлися з мотивів злості і гніву, роздратування — майже 48,8%, а також з помсти 18,6% злочинів. Метою злочинів було позбавлення потерпілого життя.

Отже, необхідно зазначити, що стійке і послідовне зростання насильницьких злочинів проти особи, відбувається на фоні поглиблення в державі і суспільстві соціально-економічної кризи та подальшого загострення криміногенної обстановки, чому певною мірою сприяє застарілість законодавства та інші причини. Умисні вбивства трапляються, як правило, на ґрунті пияцтва особами з агресивними рисами характеру. Значною мірою ці насильницькі злочини вчинюються особами, які характеризуються негативно, не займаються суспільно-корисною працею, раніше скоювали інші злочини.

Підсумовуючи помилки в кваліфікації злочинів проти життя громадян, які, на нашу думку, залежать від поширення кризових ситуацій в державі, слід зазначити, що найчастіше вони допускалися судами Львівської, Полтавської, Кіровоградської, Сумської, Харківської і Херсонської областей.

Під час проведення анкетування працівників органів внутрішніх справ Єолінського, Житомирського і Чернівецького облсудів одержані пропозиції про удосконалення законодавства, що передбачає відповідальність за злочини проти життя. Зокрема, висловлена точка зору, що передбачене санкцією ст. 119 (98) Кримінального кодексу покарання не відповідає тяжкості наслідків — позбавлення людини життя. Тому покарання у вигляді позбавлення волі потрібно підвищити, можливо, до десяти років. Слід також реконструювати ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу і передбачити в якості кваліфікуючих обставин вбивство престарілого, жінки, яка перебуває у безпорадному стані. Ми дотримуємось цієї думки, тим паче, що новий КК, враховуючи в п. 2 ч. 2 ст. 115 відповідальність за умисне вбивство малолітньої дитини або жінки, яка свідомо для винного перебувала у стані вагітності, не враховував вище зазначеного. Досліджуючи питання щодо дотримання строків розгляду справ та профілактичної роботи, слід зазначити наступне.

Останні дванадцять років невпинно погіршуються строки розгляду судами кримінальних справ взагалі і особливо справ про злочини проти життя і здоров'я громадян. Якщо в 1988 р. у строк понад один місяць розглянуто 5% кримінальних справ, то в 2000 р. частка справ, розглянутих з порушенням цього строку, збільшилася до 18,8%. Ще більше порушуються строки розгляду справ про злочини проти життя. Кожна четверта справа про злочини, передбачені статтями 115-117 (93-96) Кримінального кодексу, розглянута в 2000 р. з порушенням місячного строку. Якщо районними судами в строк понад один місяць розглянуто 23,0% справ, то облсудами — 29,8%. Порушені строки, передбачені ст. 241 КПК, у 9,8% вивчених справ, ст. 256 КПК-27,4%, ст. 358 КПК- 13,1%. У строк понад один місяць судами I інстанції вирішено 146 або третина щодо всіх справ серед кількості вивчених. Значне порушення зазначених строків установлено у вивчених справах, що були розглянуті судами Луганської, Одеської, Харківської і особливо Донецької областей. Так, якщо навести приклади, то вимальовується така картина: Приморському районному суду м. Одеси знадобилось два місяці, щоб вирішити справу Р., який обвинувачувався у вбивстві. Справа за обвинуваченням Б. за ч. 1 ст. 115 (ст. 94) Кримінального кодексу знаходилась в провадженні Волновеського районного суду Донецької області 3 місяці та 15 днів, відкладалась розглядом у

зв'язку із зайнятістю адвоката в інших справах. Калінінським районним судом м. Горлівки справа за обвинуваченням С. за ст. 116 (ст. 95) Кримінального кодексу правильно вирішена через 8 місяців після надходження, відкладалась декілька разів через неявку свідків і адвоката. Неповнолітній К. 28.02.1991 р. з хуліганських спонукань приставав до С., а коли сторонній Х. зробив йому зауваження, наніс йому ножове поранення, небезпечне для життя на момент заподіяння. Слідство у справі тягнулося понад 10 місяців, в. о. прокурора прийняв рішення про затвердження обвинувального висновку через 2 місяці після передачі йому справи, а Приморському районному суду м. Маріуполя потрібно було півроку, щоб вирішити справу.

Строки розгляду справ порушувались з різних причин: необхідності проведення експертизи; через те, що не доставлявся підсудний, який перебував під арештом; через неявку і вимушений привід підсудного, неявку потерпілого, свідків, адвоката. Встановлені факти, коли справи призначались до судового розгляду в строк понад місяць і більше. Поряд з об'єктивними причинами, тяганина у розгляді справ мала місце через неорганізованість суду і учасників процесу. Однак, у жодній справі не встановлено, щоб за злісну неявку в судове засідання потерпілі чи свідки притягалися до адміністративної відповідальності.

Наведені дані свідчать, що проблема оперативності правосуддя продовжує ускладнюватись.

За статистичними даними, судами України в справах про злочини, передбачені статтями 115-117 (93-96) Кримінального кодексу, винесено у першому півріччі 2000 року 823 ухвали або 12,7% від загальної кількості розглянутих справ, серед них 307 ухвал про усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів (73,8% щодо кількості зазначених ухвал), та 85 про порушення, допущені при проведенні попереднього слідства (19,8%). Більш активно реагували на виявлені недоліки обласні та Київський міський суди, окремі ухвали винесені у 29% розглянутих справ, менш активно — районні суди, ухвали винесені у 11,2% справ. Як і раніше, судами не надається належної уваги виконанню окремих ухвал. За півріччя 2001 р. надійшло 224 повідомлення про заходи вжиті на підставі окремих ухвал.

У вивчених 437 справах винесено районними судами всього 89 окремих ухвал — 4,9% від кількості розглянутих справ, а серед них лише вісім щодо усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів. Лише чотири окремі ухвали судових колегій

Донецького, Харківського і Одеського (дві ухвали) облсуду з приводу допущених центральними міськими районними судами порушень законодавства в справах, що розглядалися в інших районних судах. Отже, узагальненням встановлено, що показники роботи судів по попередженню умисних вбивств і заподіяння громадянам умисних тілесних ушкоджень набагато нижчі від тих, що представлені в статистичних звітах.

Тим часом, у більшості справ були підстави до винесення окремих ухвал щодо фактів бездіяльності по припиненню серйозних порушень, допущених органами попереднього слідства і судами при провадженні справ.

Отже, суди України, забезпечуючи взагалі правильне вирішення справ про злочини проти життя громадян, ще допускають численні порушення законодавства. У значній кількості справ неповно досліджувалися фактичні обставини скоєного та приймалися помилкові судові рішення, які переглядалися судами касаційної і наглядної інстанції, нерідко допускалися факти неправильного застосування мір кримінального покарання.

Усе це знижувало ефективність правосуддя у цих справах. Тому виникла потреба у комплексному дослідженні і вирішенні питань удосконалення і застосування законодавства щодо відповідальності за вказані злочини.

РОЗДІЛ 2.

ОЗНАКИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ

2.1. Об'єкт злочинів проти життя людини

Розвиток демократії в Україні, побудова на її основі правової держави передбачає всебічну охорону широкого кола особистих прав і інтересів громадян України. Так, ст. 3 Конституції України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю. «Життя є одним з основних природних благ людини. Без нього всі інші блага, права та свободи практично втрачають свій сенс»⁵. Це стверджується тим, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права та свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21 Конституції України)⁶. На захисті цих прав і інтересів особи стоїть кримінальний закон. У розділі 2 Особливої частини КК («Злочини проти життя та здоров'я особи») встановлена їх кримінально-правова охорона від злочинних посягань.

«Життя як об'єкт кримінально-правової охорони містить у собі суспільні відносини, що існують з приводу охорони життя в біологічному розумінні. Якраз тому, що об'єкт посягання при вбивстві є не тільки біологічна особистість, але й певна сукупність суспільних відносин, спрямованих на охорону цієї особистості (у кожному конкретному і певному випадку ця сукупність буває різноманітною і особливою), Кримінальний закон містить цілу низку кримінально-правових норм, що охороняють ці відносини — ст. 115–119 КК України. Крім того, є багато інших кримінально-правових норм, які передбачають заподіяння смерті потерпілому. Наприклад, статті 112, 113, 257, 258, ч.2 ст.271, ст. 272, 273, 274, 275, ч.3 ст.275, ч.2 і 3 ст. 286, 442, 443 та ін. КК України.

Життя кожної людини як об'єкт кримінально-правової охорони не має ніяких юридичних особливостей і відмінностей. Кримінальний закон рівною мірою охороняє життя молодого юнака і безнадійно хворого чи доживаючого вік старця, видатної особи, героя чи негідника або зав'язаного злочинця.

Життя людини починається з фізіологічних пологів. Початок фізіологічних пологів (патологія до уваги не береться, бо вона або не має юридичного значення, або має зовсім іншу юридичну природу) — це якраз той момент, коли закінчився розвиток плода, він дозрів для самостійного життя поза тілом матері, тобто з'являється нове життя, новий громадянин заявляє про себе. З цього моменту кримінальний закон і повинен брати життя цього громадянина під свою охорону.

Посягання, спрямовані на заподіяння смерті плоду до початку фізіологічних пологів, кваліфікуються як аборт.

Заподіяння смерті під час пологів теж кваліфікується як вбивство і в тих випадках, коли пологи були викликані штучно і плід був життєздатним (життєздатним визнається плід після 6 місяців вагітності)⁷.

У зв'язку з тим, що у нас немає можливості вдаватися в ретельне дослідження і проводити поглиблений аналіз, зазначимо тільки те, що злочини, які представлені у другому розділі КК штучно об'єднані в одному. Тому говорити про те, що їх родовий об'єкт об'єднує охоронні функції саме суспільних відносин, які забезпечують у сукупності життя і здоров'я людини, недоцільно, бо їх насамперед можна об'єднати між собою як насильницькі злочини та злочини в сфері охорони здоров'я. Метою нашого дослідження є лише злочини проти життя людини і тому ми будемо розглядати саме їх. На всі інші злочини, які вчиняються сукупно зі злочинами проти життя, ми будемо посилатися тільки тоді, коли буде виникати така необхідність.

Оскільки насильницькі злочини завжди посягають на фізичні блага людини, об'єктом злочину для цієї групи діянь, незалежно від того, що вони розміщені в різних розділах кримінального законодавства, завжди будуть суспільні відносини, які забезпечують зазначені блага людини. На основі зазначеного вище, ми вважаємо, що загальний об'єкт насильницьких злочинів, у тому вигляді в якому він зараз є в КК України, поки що відповідає вимогам часу, тому що насильницькі злочини пов'язані не тільки з позбавленням життя, а й пошкодженням здоров'я, як це передбачено в розділі II КК України. Ми на це вказували раніше — тому не доцільно наводити ще якісь аргументи. Хоч і можемо зазначити, що безпосереднім об'єктом таких злочинів є конкретні суспільні відносини, які забезпечують блага людини та її життя.

Безпосередній об'єкт і груповий об'єкт злочинів у нашому випадку проти особи знаходяться у взаємовідносинях категорій окремого і загального: безпосередній об'єкт входить у груповий як частина і ціле. Матеріальним виразом суспільних відносин, що відображають безпосередній об'єкт конкретних злочинів проти особи є життя іншої людини, її здоров'я тощо.

У юридичній літературі висловлена думка, що «видовим об'єктом розглядуваних злочинів є життя людини (О. Л.), кожний з безпосередніх об'єктів злочинів цієї групи збігається з видовим, ним є також життя людини»⁶ і з цим не можна не погодитися. Але ця теза потребує уточнення — безпосереднім об'єктом убивства може бути життя тільки «іншої людини»⁷. Тому що особисте життя у випадку самогубства (тобто позбавлення себе життя психічно здоровою людиною) не містить у собі складу злочину і в такому випадку можна констатувати факт позбавлення себе життя людиною, яка свідомо вирішила покінчити зі своїми проблемами (безнадія хвороба, скрутне фінансове і безвихідне становище і т.ін.) «раз і на завжди». У такому випадку звинувачувати у вбивстві особу, яка позбавила себе життя недоцільно і неможливо, тому що її дії можуть осудити тільки громадськість або близьких родичів і друзів за те, що вона собі вчинила, і т.ін.

«Водночас позбавлення себе життя людиною, яка не усвідомлювала характеру чи значення дії, що нею вчиняються (наприклад, позбавлення себе життя психічно хворим чи під впливом гіпнозу), за наявності інших необхідних умов може розглядатися як компонент її вбивства»⁸.

Спираючись на зазначене вище, слід визнати, що співвідношення між об'єктом злочину як суспільними відносинами і безпосереднім об'єктом злочину необхідно розглядати в площині взаємовідносин філософських категорій, тобто як суті і явища.

Безпосередній об'єкт злочину — це предмет злочинного впливу злочинця, який члени суспільства можуть безпосередньо сприймати в разі посягання на державне, громадське або особисте майно громадян, їх життя і в деяких випадках здоров'я і життя (наприклад, ч.2 ст. 121) тощо.

Суспільні відносини як об'єкт злочину це саме те, що стоїть за безпосереднім об'єктом і що необхідно з'ясувати, щоб більш ґрунтовно визначити, як суспільно небезпечне явище злочину,

що розглядається. Ось чому безпосередній об'єкт злочину тісно пов'язаний з видовим (груповим) об'єктом як суспільним явищем.

Філософія не протиставляє співвідношення категорій загального і окремого, співвідношення категорій суті і явища. Загальне і окреме, суть і явище — категорії, що перебувають в нерозривному діалектичному зв'язку.

Таким чином, загальне філософське положення можна застосовувати до проблеми, яку ми розглядаємо. Але тільки в площині співвідношення суті і явища слід розглядати не співвідношення загального і безпосереднього об'єктів злочину, як це пропонував А.А. Піонтковський, а в співвідношенні безпосереднього об'єкта і предмета.

Так, визначаючи предмет злочину, ми дійшли висновку, що ним є ті речі, у зв'язку з якими або стосовно до яких вчиняється злочин⁹. Г.А. Кригер вважав, що предметом злочину є те, що підлягає під безпосередній вплив і на що направлені дії з боку злочинця під час його посягання на певні громадські відносини суспільства¹⁰. І не можна не погодитися з цим, тому що саме на предмет направлені злочинні дії, і ми можемо це сприймати.

Безпосередній об'єкт є суттю, що проявляється в предметі злочину. Вона розкривається опосередковано через пізнання, а не сприйняття. Наприклад, під час заподіяння тяжких тілесних ушкоджень прямому впливу піддається здоров'я людини, яке ми усвідомлюємо як фізіологічну суть. В той же час, для того, щоб визначити на яке саме благо людини — здоров'я чи життя спрямовані злочинні дії одного лише сприйняття не достатньо. І тому іще необхідно проаналізувати всі обставини злочину, щоб з'ясувати наявність або відсутність спрямованості або відсутності дій винного на умисне вбивство. Про складність такого з'ясування свідчать, до речі, неоднакові рішення, які приймаються судами різних інстанцій по одній і тій самій кримінальній справі.

Тому встановлення відмінності об'єкта від предмета злочину вважаємо необхідним не тільки з теоретичної, а й з практичної точок зору, оскільки ці обставини надають можливість визначити конкретні суспільні відносини, що порушуються злочином і дати правильну юридичну оцінку злочину.

А одночасне встановлення елементів, що характеризують безпосередній об'єкт конкретного насильницького злочину, тісно пов'язані з ретельним аналізом диспозиції відповідної

кримінально-правової норми і залежать від ступеня інтенсивності насилля, яке передбачене такою нормою.

Властивостями складу конкретного насильницького злочину, що належить до безпосереднього об'єкта злочину, що розглядається, можуть бути суспільні відносини, які забезпечують, по-перше, тільки життя, по-друге, життя і здоров'я, по-третє, здоров'я і життя як особисту недоторканість.

Таким чином, суспільні відносини, які забезпечують життя людини, є безпосереднім об'єктом насильницького злочину в таких випадках, коли в диспозиції статті указано на вбивство або посягання на життя: відносини, що забезпечують життя, а саме тоді, коли в диспозиції статті названі дії, які можуть бути визначені як посягання на життя людини.

Але такі відносини, які забезпечують життя, здоров'я або тілесну недоторканість людини, характеризують безпосередній об'єкт будь-якого насильницького злочину, а при сукупності насильницьких злочинів посягають не тільки на зазначений об'єкт, а ще й на інші суспільні відносини такі, як власність, порядок управління тощо.

2.2. Кваліфікуючі обставини, що характеризують об'єктивні властивості умисного вбивства

Обставини, що обтяжують умисне вбивство, визначають ознаки, за якими воно підлягає кваліфікації по ч. 2 ст. 115 КК. Порівняно з іншими видами вбивств, умисне вбивство за кваліфікуючими обставинами, являє собою особливу небезпеку для суспільства. Кожна з кваліфікуючих обставин, що зазначаються в ч. 2 ст. 115 КК, свідчать про це, наголошуючи вагу самого злочину, або крайню небезпеку особистості винного. У зв'язку з цим аналіз обставин, виявлення конкретних ознак, що їх характеризують, має важливе значення для правильної кваліфікації умисних кваліфікуючих убивств.

Насамперед необхідно наголосити, що кримінальному законодавству відомі два види обставин: 1) обставини, які обтяжують покарання; 2) кваліфікуючі обставини. Одні з них слугують для визначення покарання особі, яка вчинила злочин (ст. 67 КК), інші — виступають як кваліфікуючі ознаки конкретного складу злочину, що впливають на його кваліфікацію і визначають його суспільну небезпеку. Перелік обставин, що обтяжують відповідальність, названих у ст. 67 КК, з кваліфікуючими обста-

винами, що впливають на кваліфікацію окремих злочинів, згідно з тяжкістю вчинених, показує, що перші служать ніби юридичною базою, що визначає суспільну небезпечність і спрямованість других. Іншими словами, обтяжувальні обставини, названі в Загальній частині Кримінального кодексу, конкретизуються вже як кваліфікуючі ознаки в окремих складах злочинів Особливої частини. Це повною мірою відноситься і до кваліфікуючих обставин, що обтяжують відповідальність за умисне вбивство. Наприклад, такі обставини серед названих у ст. 67 КК, як вчинення злочину особою повторно, скоєння злочину щодо жінки, яка завідома для винного перебувала у стані вагітності, вчинення злочину з особливою жорстокістю, здійснення злочину загально небезпечним способом, сформульовані в ч. 2 ст. 115 КК із необхідною деталізацією стосовно вбивств, з урахуванням специфіки цих злочинів.

Водночас було б неправильно вважати, що обставини, що впливають на кваліфікацію вбивств, за своїм характером мають підпорядковане значення стосовно обставин, названих в Загальній частині Кримінального кодексу. Вони, безсумнівно, за своєю правовою природою самостійні. Більше того, обставини, що впливають на кваліфікацію злочину, виключають, за їх наявності, застосування по конкретній справі при призначенні покарання аналогічних кваліфікуючих обставин¹¹, згаданих у ч. 2 ст. 115 КК. Більш ретельне визнання тих або інших кваліфікуючих обставин, за яких вчиняється умисне вбивство, на наш погляд, свідчить не тільки про його тяжкість, а й впливає на його кваліфікацію і сприяє визначенню спрямованості боротьби з цими злочинами. На основі цього необхідно більш ефективніше забезпечувати охорону життя будь-якого громадянина, наголошуючи на гуманізмі демократичного суспільства, уважно застосовувати кримінальне законодавство, так як кожна з кваліфікуючих обставин, зазначених у ч. 2 ст. 115 КК, має своє самостійне значення. Тому неприпустимо, коли деякі слідчі і судді, кваліфікуючи дії особи, винної у вчиненні умисного вбивства при кваліфікуючих обставинах, визнають достатнім застосування одного з пунктів ч. 2 ст. 115 КК, хоча встановлюють не одне, а декілька обставин, зазначених у ч. 2 ст. 115 КК України.

Іноді такі помилки намагаються виправдати тим, що застосування одного або двох-трьох пунктів ч. 2 ст. 115 КК нібито не впливає на хід справи, тому що ця стаття має єдину санкцію. Ос-

таннє, безперечно, правильно, але з твердженням про те, що неправильна кваліфікація не впливає на хід справи, погодитися не можна. Насправді подібна постановка питання неминуче призведе до спрощення. Суд при винесенні вироку буде позбавлений можливості оцінити всі істотні обставини справи й ознаки вчиненого злочину, що у свою чергу викличе призначення більш м'якого покарання винному порівняно з тим, на яке він заслуговує. Лише кваліфікація всіх дій винного дає право всебічно оцінити суспільну небезпеку вчиненого вбивства і з урахуванням даних про його особистість призначити справедливе покарання.

У тих випадках, коли умисне вбивство вчинене по двох або більше пунктах ч. 2 ст. 115 КК, для його правильної юридичної оцінки повинні бути зазначені всі ці пункти. На практиці нерідко виникає необхідність кваліфікації умисного вбивства не за одним, а за декількома пунктами цієї статті. Наприклад, вивчення справ у Одеському міському суді показало, що за одним пунктом ч. 2 ст. 115 КК було кваліфіковано 48 вбивств, вчинених при кваліфікуючих обставинах, а за двома і більше — 527. У зв'язку з цим виникає питання про те, чи можлива будь-яка сукупність кваліфікованих обставин умисного вбивства, при кваліфікації його за ч. 2 ст. 115 КК. На нього варто відповісти негативно. Не можна кваліфікувати вбивство по сукупності пп. 4, 6, 7, 8 і 2 ч. 2 ст. 115 КК у будь-якому сполученні цих обставин, що характеризують мотив і мету діяльності винного. Справа в тому, що кожне вбивство здійснюється за якомось одним мотивом або метою, що визначають у конкретному випадку дії винного. У літературі правильно наголошується, що особа, яка скоїла злочин, завжди підкоряє своє поведіння якомусь одному мотиву, що і визначає зміст і утримання як мети, так і вчинених дій. Наприклад, убивство з корисливих мотивів не можна одночасно визнати вчиненим із хуліганських мотивів.

Зрозуміло, що при такій кваліфікації виникають питання про розмежування, наприклад, пп. 6 і 7, 13 і 12 або пп. 4 і 7 ч. 2 ст. 115 КК, що належать відповідно до ознак, характерних для того або іншого виду вбивства, передбаченого даною статтею.

Для визначення кваліфікуючих обставин, що обтяжують умисне вбивство, а також для з'ясування їхньої суті важливе значення має їх класифікація. Більшість авторів класифікують обтяжувальні обставини за елементами складу злочину¹², що,

на наш погляд, не сприяє вирішенню поставлених завдань, які обтяжують, і лише наголошує, що вони тісно пов'язані зі складом злочину. В цьому плані нам імпонує В.В.Сташис, який відступаючи від прийнятої більшістю авторів класифікації обставин, що обтяжують умисне вбивство, запропонував іншу класифікацію обставин, поділивши їх на обставини, які характеризують: мотиви і мету, що кваліфікують вбивство; індивідуальні риси особистості злочинця як ознаки, що кваліфікують, особливо небезпечне умисне вбивство; спосіб дії і наслідки як ознаки кваліфікованого вбивства¹³, виділивши як ознаку класифікації об'єкт злочину від умисного вбивства. Зазначене свідчить про те, що жодна з обставин, що обтяжують умисне вбивство, не може бути віднесена до об'єкта злочину. Такі обтяжувальні обставини, як вбивство «жінки, яка за відомо для винного була в стані вагітності», чи «двох або більше осіб», належать до характеристики потерпілого, а не характеристики об'єкта вбивства. Об'єкт злочину при вчиненні будь-якого вбивства залишається без зміни і сам по собі не може як обтяжувати так і пом'якшувати даний злочин. Ці обтяжувальні обставини умисного убивства належать до об'єктивних властивостей злочину, так само як «особлива жорстокість» і «засіб, небезпечний для життя багатьох людей»¹⁴.

Водночас В.В.Сташис наполягає на тому, що обставини, що обтяжують умисне убивство, передусім, пов'язані зі способом його вчинення¹⁵.

С.В.Бородін вважає, що неправильно розривати характеристику обставин, що обтяжують і належать до суб'єктивної сторони і до суб'єкта вбивства. Обтяжувальні обставини, що характеризують суб'єктивний бік, зазначає він,— це мотиви, якими керується винний, або мета, яку він ставить перед собою, здійснюючи вбивство. Наприклад, корисливий мотив убивства однаковою мірою належить до характеристики як суб'єктивної сторони, так і суб'єкта. Мета приховати інший злочин шляхом скоєння вбивства характеризує суб'єкта злочину не меншою мірою, ніж його суб'єктивну сторону. У той же час дані, що характеризують особистість винного, як обтяжувальні обставини вбивства, не можна розглядати окремо від суб'єктивного боку злочину, у якому відбувається психічне відношення суб'єкта до вчиненого¹⁷.

На основі цього, ми вважаємо, що обставини, які обтяжують умисне вбивство, що належить до суб'єктивних властивостей вбивства і до особистості винного, варто розглядати разом.

Таким чином, обставини, що обтяжують умисне вбивство, доцільніше об'єднати в дві групи (як це було запропоновано С. В. Бородіним): 1) обставини, що характеризують об'єктивні властивості вбивства (вчинення вбивства: з особливою жорстокістю; засобом небезпечним для життя багатьох людей; жінки, яка свідомо для винного перебувала в стані вагітності; двох або більше осіб); 2) обставини, що характеризують суб'єктивні властивості вбивства й особистість винного у вчиненні вбивства: із корисливих мотивів; із хуліганських мотивів; у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку; з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення, а так само поєднане зі звалтуванням; особливо небезпечним рецидивістом або особою, яка раніше скоїла умисне вбивство, за винятком убивства, передбаченого ст. 116-118 КК; вчинені на замовлення, групою осіб за попередньою змовою або організованою групою.

Згідно з існуючою у теорії кримінального права послідовністю ознак злочину, ми почнемо розгляд обставин, що обтяжують відповідальність і характеризують об'єктивні властивості вбивства, у такій же послідовності, яка існує в ч. 2 ст. 115 КК України: **Вбивство двох або більше осіб (п. 1 ч. 2 ст. 115 КК)**. Віднесення законодавцем умисного вбивства двох або більше осіб до обтяжувальних обставин можна пояснити тяжкістю наслідків, що наступають у зв'язку з вчиненням цього злочину, а також небезпечкою особистості винного, що позбавляє життя кількох осіб.

Зараз не існує будь-яких роз'яснень Пленуму Верховного Суду України щодо застосування норм КК, прийнятого Верховною Радою України 5 квітня 2001 року, а кваліфікуючі обставини, що передбачені в ч. 2 ст. 115, за винятком п. 2, 8, 10, 13, у яких є деякі розбіжності, і п. 3, про які у ст. 93 старого КК зовсім не йшлося, збігаються з КК, що діяв до 1 вересня 2001 року. Тому ми вимушені використовувати як постанову Пленуму Верховного Суду від 26.02.99 року, так і інші постанови. Так, у п. 11 постанови від 26.02.99 р. ПВС роз'яснив, що «вбивство двох або більше осіб слід кваліфікувати за п. «г» ст. 93 КК Ук-

раїни (п. 1 ч. 2 ст. 115 КК підкреслення наше.— О.Л.), якщо дії винного охоплювались єдиним умислом і були вчинені, як працювало, одночасно»¹⁶.

Про єдність злочинного наміру свідчать намір на вбивство двох або більше осіб і той самий мотив позбавлення життя цих осіб.

Намір на вбивство двох або більше осіб — обов'язкова ознака, що вказує на злочинні наміри винного. При визначенні різночасного вбивства двох або більше осіб, об'єднаного єдністю злочинного наміру, повинний бути встановлений тільки прямий намір, а при одночасному вбивстві — можливі не тільки прямий, а й непрямий намір¹⁷.

Але, як зазначає Пленум Верховного суду України, «вбивство двох і більше осіб може бути вчинено з різних мотивів»¹⁶. На нашу думку, про єдність злочинного наміру на вбивство двох або більше осіб може свідчити, в деяких випадках, лише намір, попередній мотив вчинення злочину може бути невизначеним. Проте мотив не може рахуватися в усіх випадках обов'язковою ознакою єдності злочинного наміру винного. Цілком можлива кваліфікація за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК, коли намір убити одну особу може замінитися наміром убити ще декількох осіб, які під час реалізації умисного вбивства однієї особи, випадково опинились на місці події, тому в першому випадку кваліфікація повинна замінитися, наприклад, убивство на замовлення, а в другому випадку — полегшення вчинення цього злочину, тобто вбивство двох або більше осіб.

Прикладом такої зміни умислу може бути справа Р., який отримавши замовлення на вбивство Б., 16 липня 1998 року після 23 години, взявши пістолет, поїхав до будинку №23 провулка Успенського, де мешкав останній, і почав чекати його появи. Після 1 години ночі 17 липня 1998 року у двір за зазначеною адресою приїхав Б. на автомашині «Мазда-626», але він був один, а у супроводі братів П.Ю.П. і П.П. Р. Ця обставина збентежила вбивцю, але він не переніс реалізацію свого наміру на інший більш зручний випадок і вирішив вбити одного за єдиним, хто приїхав з Б. і його сусіда. Після першого пострілу був поранений один з братів П.П.П. Б., скориставшись цим, встиг відкрити двері своєї квартири, забігав в квартиру, схопити мисливську рушницю «Mossberg» і вистрілити у Р., заподіявши останньому вогнепальне дробове поранення лівого плеча. Р. встиг

вистрілити ще декілька разів, заподіявши цим П. вогнепальні поранення грудей, правої гомілки, лівого плеча і передпліччя. У зв'язку з цим, не довівши свого злочинного наміру до кінця за обставин, що не залежали від його волі, Р. з місця події зник, але був затриманий працівниками міліції¹⁸.

У літературі була зроблена спроба підмінити вимогу одночасності більшим за обсягом поняттям «безперервність» злочинної діяльності, при якій заподіяння смерті кожному з потерпілих є ланкою одного і того ж акту злочинної поведінки¹⁹. На нашу думку, цей термін вказує на інтенсивність дій винної особи, яка не зупиняється і не відмовляється від вчинення злочину, коли в неї виникає перешкода, а приймає рішення іншого характеру, яке не відповідає задуманому або наміченному плану. Ламає перешкоди будь-якою ціною, не зупиняючись ні перед чим. Тому в наведеному прикладі слідчі і судові органи не врахували ще одну обтяжувальну обставину, а саме ст. 17 і п. «ж» ст. 93 (ст. 15 і п. 9 ч. 2 ст. 115)* КК — замах на умисне вбивство з метою полегшити вбивство на замовлення шляхом позбавлення життя ще двох осіб. Пленум Верховного суду України на подібну ситуацію давав своє роз'яснення: «Вбивство... однієї людини і замах на життя іншої не можуть розглядатися як закінчений злочин — вбивство двох і більше осіб, оскільки злочинний намір вбити двох осіб не було здійснено з причин, що не залежали від волі винного. У цих випадках вчинене слід кваліфікувати за статтями 94 або 93 і ст. 17 п. «г» ст.93 (ч.1 ст. 115 або ч. 2 ст. 115 і ст. 15 п. 1 ч. 2 ст. 115 (підкреслення наше.— О.Л.) КК України, незалежно від послідовності злочинних дій²⁰. «Але в ньому нічого не зазначалося про перешкоди, які долає винний, а також не враховуються інші обставини, які трапляються доволі часто в слідчо-судовій практиці, а вони, як ми вважаємо, свідчать про підвищену небезпечність вчиненого злочину, до речі, «безперервному», тому що після того як він розпочався, він не призупиняється і наступально, з великою імпульсивністю і інтенсивністю, продовжується і може обрости, як снігова лавина, все новими і новими епізодами. І важко собі уявити, чим би закінчився злочин, який здійснював Р.А., якби в нього на мо-

* У випадках повного збігу (за змістом) норм старого КК і нового КК, ми будемо використовувати КК, прийнятий 5 квітня 2001 року.

мент здійснення вбивства на замовлення був не тільки пісто-лет, а й гранати тощо. Тому законодавцеві слід врахувати такі ситуації, які можуть межувати з терористичними актами. Сукупність таких дій, які можуть відповідати такій кваліфікації ч. 2 ст. 115 п. 1, 4, 5, 7, 9, 10, 11 і ч. 1 ст. 263 КК України — повинні нести за собою, наприклад, позбавлення волі, яке повинно бути не менше, ніж три довічних ув'язнення і відповідати такому ступеню вбивства, як убивство першої категорії» — розмежувавши їх при цьому, наприклад, на вісім категорій.

Вбивство малолітньої дитини (п.2 ч. 2 ст. 115 КК України)

Визнання вбивства малолітньої дитини кваліфікуючою ознакою викликане тим, що малолітня дитина фактично перебуває у безпорадному стані перед вбивцею, не може себе захистити і надати відповідний належний опір особі, що посягає на її життя. До того ж таке вбивство більш за все здійснюється не тільки шляхом дії (удушення, нанесення ран, побоїв і т. ін.), а й при відсутності таких дій — шляхом бездіяльності. Тобто без виконання тих дій, які повинна виконувати винна особа (наприклад, залишення без їжі, допомоги, нагляду за хворою дитиною тощо).

Вивчення справ цієї категорії свідчить про те, що потерпілими тут передусім стають діти, які виховуються без батьків. Так, за вироком Кіровоградського обласного суду за ст. 94 КК України зараз ця кваліфікація за новим КК України виглядає так: за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК засуджена громадянка К. за вбивство своєї малолітньої дитини Н. Суд встановив, що К., проживаючи разом зі своєю малолітньою донькою Н., приводила чоловіків. Проти чого заперечувала донька і заважала їй весь час «спілкуватись» з різними чоловіками. Одного разу К., перебуваючи у стані підвищеного психічного збудження, нанесла Н. ножем декілька колото-різаних ран, що потягли за собою смерть малолітньої доньки. Обгрунтовуючи кваліфікацію дій К., суд зазначив, що К. винна у вчиненні вбивства своєї доньки, бо свідомо знала, що та в силу свого віку перебувала в безпорадному стані (Див.: Архів Кіровоградського обласного суду. Справа №3-78 к. 91).

Вбивство жінки, яка свідомо для винного перебувала у стані вагітності (п. 2 ч.2 ст. 115 КК України). Вбивство жінки яка явно для винного перебувала у стані вагітності віднесене до числа кваліфікуючих обставин у зв'язку з тим,

що винний, позбавляючи життя вагітну жінку, зазіхає по суті на два життя — на життя потерпілої і плоду дитини. З огляду на дану обставину, закон ставить під посилену охорону життя вагітної жінки. Суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа чоловічої чи жіночої статі, яка згідно з умовами ч. 2 п. 2 ст. 115 КК повинна бути обов'язково завчасно поінформована про вагітність потерпілої.

Свідомість, а значить і упевненість винного в тому, що він позбавляє життя вагітну жінку є гарантом того, що він хоча і з не прямим умислом, а все ж зазіхав на життя не тільки потерпілої, а й на плід людини, який вона носить.

Вироком судової колегії Сумського обласного суду П., раніше судимого за статтями 17, 94 (15, ч.1 ст. 115.— *О.Л.*) КК України, засуджено за пп. «д», «е», «з» ст. 93 (пп. 2, 4, 13 ч. 2 ст. 115.— *О.Л.*) КК України до 15 років позбавлення волі за те, що на ґрунті особистих неприязних стосунків він з особливою жорстокістю вбив О., знаючи, що вона вагітна.

У касаційних скаргах засуджений та його адвокат порушили питання про зміну вироку — вилучення з нього пп. «е» і «д» ст. 93 (пп. 4 і 2 ч. 2 ст. 115.— *О.Л.*) КК (оскільки засуджений вбив О. з ревнощів, не маючи умислу на заподіяння їй особливих страждань та мук, а доказів того, що вона була вагітна у справі немає), а також про пом'якшення призначеного йому покарання.

Під час відтворення обстановки і обставин події П. розповів і показав, де й за яких обставин він умисно вбив О. При цьому його показання в деталях збігалися з даними, одержаними при огляді місця події. Беручи до уваги, що П. раніше здійснював замах на умисне вбивство і знову його скоїв з особливою жорстокістю, його злочинні дії правильно кваліфіковано за пп. «е» і «з» ст. 93 КК України. А за п. «д» ст. 93 (п. 2 ч. 2 ст. 115 — *О.Л.*) (умисне вбивство жінки, яка свідомо для винного перебувала в стані вагітності), дії П. кваліфіковано без достатніх підстав. Як вбачається з матеріалів справи, П. дізнався про вагітність О. від неї самої, а також від К. Проте останню в судовому засіданні допитано не було. Згідно ж з висновком судово-медичної експертизи даних про вагітність О. немає. Тому п. «д» ст. 93 (п.2 ч. 2 ст. 115 КК — *О.Л.*) підлягає вилученню з вироку²¹.

На нашу думку, як ми уже зазначили, про свідому відсутність знання суб'єкта про кваліфікуючу обставину, варто відносити не

до того, чи є воно насправді, а до того, що він знає про це. При цьому безсумнівні знання про кваліфікуючу обставину, не змінюються від того, що в суб'єкта немає повної впевненості в його фактичній наявності. У таких випадках відношення винного до кваліфікуючої обставини, характеризується непрямим наміром (він байдуже ставиться до його наявності) і отже, кваліфікація вбивства за (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК.— *О.Л.*) не виключається. Наразі ми не можемо погодитися з позицією судової колегії Верховного Суду, тому що винний діяв з прямим умислом вбити О. Він явно знав від неї самої про її вагітність і з матеріалів справи, як про це зазначає сам Верховний Суд України, це вбачається. Зрештою, якби він помилково вважав вагітною, а насправді потерпіла в стані вагітності не перебувала, вбивство слід було б кваліфікувати за ч.1 ст. 15 і п. 2 ч. 2 ст. 115 та ч. 1 ст. 115 (за наявності інших кваліфікуючих обставин). І це якраз відповідає загальній теорії кримінального права, а Судова колегія Верховного Суду чомусь не врахувала це роз'яснення Пленуму Верховного Суду України.

Поряд із зазначеним вище у судово-слідчій практиці виникає запитання про те, як діяти у випадках коли винний, позбавляючи життя вагітну жінку, не знає, що вона вагітна. В такому випадку кваліфікація може бути і за ч. 1 ст. 115 КК, тобто як вбивство без кваліфікуючих і пом'якшуючих обставин, у той час як винний фактично позбавляє життя потерпілої і плоду людини. І ця обставина залишається невирішеною. На наш погляд, якщо навіть не виходити з фактичних обставин, тобто що винний візуально бачив, що жінка вагітна (на четвертому місяці вагітності, цього не можливо не помітити чи навіть не припустити), але відноситься до цього факту байдуже, не роблячи ніяких висновків. Усе це, як вважають слідчі і судові органи, повинно враховуватися і кваліфікуватися як необережне вбивство за ч. 1 ст. 119 КК України, що потягне за собою і додаткову кваліфікуючу обставину у вигляді кваліфікації за п. 13 ч. 2 ст. 115 КК України або в крайньому випадку п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України. Для злочинів, які вчиняються за зазначеними обставинами, таке рішення питання і аргументації прийнятні. При вбивстві, що підлягає кваліфікації за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК, не може бути стадій у зазначеному місці. Замах на таке вбивство завжди є замахом на вбивство при кваліфікуючих обставинах. Воно ні в якому разі не може бути кваліфіковане за ч. 1 ст. 115 КК. Крім того, при

кваліфікації вбивства за ст. 15 п. 2 ч. 2 ст. 115 і за ч. 1 ст. 115 КК є підстави для ствердження, що винний вчинив два злочини, хоча насправді було здійснено один злочин. При такому положенні, як нам здається, меншою неточністю буде визнання вбивства при зазначених обставинах закінченим із застосуванням ч. 2 п. 1 ст. 115 чи п. 13 ч. 2 ст. 115 КК України, або необхідне введення в ч. 2 ст. 115 КК нових кваліфікуючих обставин. Таким чином, на основі зазначеного можна дійти до висновків: 1) при кваліфікації умисного вбивства за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК необхідна свідомо інформованість про вагітність жінки, яку винний позбавив життя; 2) для кваліфікації за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК потрібне підтвердження того, що жінка, яку позбавлено життя, була дійсно вагітна, в тому випадку, коли інформація про вагітність не мала під собою підстав, достатньо для того, щоб винний усвідомлював той факт, що потерпіла вагітна, навіть, коли інші особи, які повідомили його про це, ввели його в оману для того, щоб уникнути розправи; 3) в тих випадках, коли винний не знав про вагітність потерпілої, яку позбавив життя, вчинене належить кваліфікувати за ч. 2 п. 13 ст. 115 і за ч. 2 ст. 119 КК, за ч. 2 п. 13 (п.1 ст. 115) або ч. 2 п. 2 ст. 115 КК України (за фактично вчинені злочинні дії).

Вбивство заручника (п. 3 ч. 2 ст. 115 КК України)

Це вбивство віднесене законодавцем до кваліфікованих тому, що винна особа, заподіюючи смерть потерпілому, фактично використовує той факт, що заручник перебуває у шоківому стані внаслідок його викрадення, захоплення і інших дій. Подавлений психічно заручник не може чинити опір або сподівається до останньої хвилини на своє звільнення, не хоче собі нашкодити надто активними діями, або в результаті введення в оману вважає, що це не зовсім вдалий жарт, але винні особи, під будь-яким приводом лишаючи потерпілого вільного вибору пересування з одного місця в інше, використовують цей стан і після отримання викупу, або відмови в такому вбивають заручника, позбавляючись таким чином свідка. Крім цього слід мати на увазі, що потерпілим при такому вбивстві може бути не тільки заручник (якого викрали, заманили тощо), за якого хочуть отримати викуп чи використати його стан для того, щоб примусити органи державної влади виконати певні не бажані для них дії і т. ін., а й інші особи, наприклад, працівники правоохоронних органів, які брали участь у звільненні захоплених злочинцями осіб.

В усіх подібних випадках вбивства, пов'язаного з викраденням людини чи захопленням заручника, дії винних повинні бути кваліфікованими за сукупністю злочинів, передбачених ст. 147 (захоплення заручників) або 349 (захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника), і п. 3 ч. 2 ст. 115 КК.

Вбивство, вчинене з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК)

Незважаючи на те що особлива жорстокість як кваліфікуюча умисне вбивство обставина вперше була віднесена у КК України у 1961 році. Вона передбачала особливі муки для вбитого, що знайшло відображення в теорії кримінального права. Все-таки застосування цієї обставини на практиці, здебільшого вимагало з'ясування питання про те, чи не від першого удару (поранення) настала смерть потерпілого. До того ж, на наш погляд, поняття «особливі муки» вужче поняття «особлива жорстокість». У зв'язку з цим деякі умисні вбивства, які були вчинені з особливою жорстокістю, кваліфікувались як вбивство без кваліфікуючих обставин. Цей недолік дещо було усунено формулюванням п. «е» ст.93 КК, що втратив силу. Але і в новому КК, прийнятому 5 квітня 2001 року, цього критерію у визначенні поняття «особлива жорстокість» також не відпрацьовано. Хоча така потреба виникає з загальної теорії кримінального права, тому що потерпілим визнається обставиною, яка оотяжує здійснення усякого злочину (п.11 ст.67 КК).

Правильне застосування п. 4 ч. 2 ст. 115 КК перебуває у прямій залежності від самого тлумачення терміна «особлива жорстокість» при вчиненні умисного вбивства. Еднак, якщо особливою жорстокістю до кваліфікуючих обставин, закон, між тим, не визначає критерії, згідно з якими вбивство може бути визначено як таке, що вчинене з особливою жорстокістю. Деякі слідчі і судді намагаються знайти відповідь на це питання у висновках судово-медичного експерта, в той час як закон не відносить до компетенції експерта установлення «особливої жорстокості». Так, згідно з п.1 і п.2 ст. 76 КПК України, експертиза признається для встановлення причин смерті і встановлення тяжкості і характеру тілесних ушкоджень, а Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я від 17 січня 1995 року

№ 6 і зареєстрованих Міністерством юстиції України 26 липня 1995 р. №255, прямо забороняють це робити експерту.

На думку автора, здебільшого висновки експерта про характер тілесних ушкоджень і причини смерті потерпілого, сукупно з іншими доказами дають право зробити обґрунтований висновок про кваліфікацію вбивства за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України. До того ж, слід мати на увазі, що «особлива жорстокість» — не медичне, а юридичне поняття. Вивчення судової практики свідчить про те, що питання про особливу жорстокість при кваліфікації умисних вбивств вирішувати дуже складно. Ця ознака злочину не визначається і не роз'яснюється у законі, а в кожному випадку залежно від обставин справи отримує тлумачення слідчого, прокурора і суду, що забезпечує у певних межах універсальність застосування і разом з цим несе в собі небезпеку неадекватного розуміння і реалізації на практиці²². Існуючі точки зору щодо поняття «особливої жорстокості» дотримуються формулювання, яке дається у Постанові Пленуму Верховного Суду України.

Так, Н. Дурманов вважав, що вбивство, вчинене з особливою жорстокістю, є таким тоді, коли особливі муки або страждання заподіюються потерпілому перед самим позбавленням життя або в процесі вчинення вбивства²³.

На думку С.Д. Шапченко і С.С. Яценко, особлива жорстокість наявна, коли умисне вбивство здійснено способом, який свідомо для винного був пов'язаний з спричиненням потерпілому особливих фізичних страждань: спалювання живої людини, тривале позбавлення їжі чи води тощо²⁴, інші, коли воно явно для винного пов'язане з спричиненням потерпілому чи його близьким особливих психічних чи моральних страждань²⁵.

М.Й. Коржанський стверджує, що вбивство — це завжди акт жорстокості... Особлива жорстокість вбачається у нещадності до жертви, глумі над трупом, заподіянні особливо тяжких страждань наявних при вбивстві близьким чи рідним потерпілого²⁶. Ю.В. Александров наполягає на тому, що особлива жорстокість пов'язується зі способом позбавлення людини життя та іншими обставинами, які свідчать про проявлення винним особливої жорстокості... Такі дії винного можуть бути пов'язані з активним опором потерпілого, «неефективними засобами вбивства, що застосовує винний тощо²⁷.

В.В. Сташич запевняє, що вбивство з особливою жорстокістю передбачає наявність у винного умислу адекватного

терпілому особливих страждань і мук. З цієї точки зору, особливо жорстокість може визначатися і присутністю осіб близьких потерпілому; наявністю глумління над трупом, крім випадків його розтину з метою приховання злочину²⁸.

С. Житов вважає безперечним те, що помилки, здебільшого, допускаються в тих випадках, коли злочин скоєний шляхом нанесення великої кількості тілесних ушкоджень, тому що суди частіше всього особливо жорстокість сприймають як щось безперечне, а не через призму суб'єктивної сторони вчиненого злочину. Проте зміст умислу винного на позбавлення життя потерпілого і його ставлення до проявленої жорстокості можуть не збігатися. Крім цього, можливі випадки вчинення вбивства з прямим умислом, байдужим ставленням до особливої жорстокості, що свідчить про побічний умисел, тощо²⁹. В той час як теорія кримінального права ґрунтується на тому, що умисел (прямий або непрямий) має передбачення, яке є не що інше, як усвідомлення розвитку явища і його наслідків. Якщо будь-яке явище відображає результат іншого явища, то передбачати можливі наслідки — це значить усвідомлювати властивість породженого ним явища, зв'язок між цим та іншим явищем і наслідком, усвідомлювати характер результату³⁰.

Таким чином, при з'ясуванні питання щодо умислу винного на особливу жорстокість, відокремлювати його від дій не варто. Один неможливий без іншого. Цей закономірний зв'язок можна підтвердити судовою практикою, коли судом враховано лише наслідок — смерть потерпілого від тілесних ушкоджень, без належної оцінки інших обставин справи та ставлення підсудного до вчиненого призвело до невірної кваліфікації його дій за ч. 1 ст. 115 КК України. Так, вироком Баштанського районного суду Р. був засуджений за ст. 94 (ч. 1 ст. 115)* КК України — за умисне вбивство без обтяжувальних та пом'якшувальних обставин, лише на тлі підстав, що він під час сварки вбив свого «стаго о ворога» Н., удавивши його металевим прутом по голові. Після чого, з метою уникнення відповідаль-

* На далі для зручності викладення тексту незалежно від того, коли були вчинені злочини, ми будемо використовувати норми статті 115, і тільки у випадках виникнення такої необхідності зазначати й інші дані із КК, що втратив силу 1 вересня 2001 р.

ності, як про це свідчив Р., розітнув трупа і по частинах розкидав його. При цьому суб'єктивна сторона злочину не була проаналізована. Але з урахуванням змін, внесених наглядвою інстанцією, Р. визнано винним у вбивстві Н. з особливою жорстокістю.

Як визнав суд, у потерпілого склалися неприязні відносини з Р.: між ними відбувалися сварки й бійки, під час яких Р. неодноразово погрожував Н., що вб'є його, а труп порозкидає собакам, про що чули сусіди.

З урахуванням викладених обставин, судова колегія Миколаївського обласного суду перекваліфікувала дії засудженого на п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України³¹.

Залишається незрозумілим упущений факт психічної оцінки винного у вбивстві. Законодавець, Верховний Суд і вчені звертаються лише до суб'єктивної сторони складу злочину і ніхто з них не бере до уваги жорстокість вбивці щодо розтину трупа, якщо сам винний не зізнався б у тому, що це входило в його «план» при вбивстві особи (потерпілого) з метою помсти. І розтин трупу і розкидування його по різних місцях був задуманий ним, щоб поглумитися і потішитися цим, що його будуть складати по частинах, і навіть можуть поховати без деяких з них чи без однієї... Що, на нашу думку, свідчить про особливу жорстокість. А тому точка зору щодо «встановлення особливої жорстокості вбивства не належить до компетенції судово-медичної експертизи, бо поняття «жорстокість» не є медичним»³². Отже, «якщо вирішення цього питання відноситься тільки до компетенції органів розслідування і суду»³², то ми вважаємо це неправомірним.

Беручи до уваги зазначене, доцільнішим було б основну увагу приділяти психічному ставленню осіб, які знали потерпілого, а після документального ствердження такого факту в подальшому використовувати його в суді, щоб не перекладати такий тягар на органи розслідування і суду.

Про умисне вбивство з особливою жорстокістю, на нашу думку, можуть свідчити лише дії винного, адже питання про момент смерті потерпілого (тобто її настання), для винної особи завжди залишається поза її свідомістю.

У свій час Верховний Суд України у постанові від 1 квітня 1994 р. №1 зазначив, що: «Умисне вбивство слід також вважати вчиненим з особливою жорстокістю, якщо воно супро-

воджувалось глумлінням над трупом, а також у присутності близьких потерпілому осіб, бо винний усвідомлював, що такими діями спричиняє їм особливі страждання»³³. Надалі суд при внесенні змін і доповнень до цієї постанови (№12 від 3.12.97., №3 від 26.02.99.), не взяв до уваги сприйняття самого факту, як розтин трупа потерпілого, рідними і близькими. Тобто не враховував те, що винний в силу своєї деградації може взагалі не замислюватися над такими обставинами і вважати себе «сулеником». До того ж, у новому КК законодавець у ч. 2 тексту 115 не назвав серед кількості ознак особливої жорстокості безпорадного стану потерпілого (малолітній вік, похилий вік). Ці кваліфікуючі обставини були віднесені ним до умов, що обтяжують покарання (ч. 1 п. 6 ст. 67). Безперечно, не є логічним факт невизнання кваліфікуючими обставинами ч. 2 ст. 115 КК такої особливої жорстокості в діях винного, коли він спричиняє особливі страждання самому потерпілому (дитині, престарілому, хворому), якого позбавляє життя, а той не може захистити себе. До них можна віднести і особливі страждання, які виникають у потерпілого тоді, коли його позбавляють життя через повішання, тобто психологічне сприйняття особи, яку мають повісити (підготовка, пристосування для цього мотузки, підведення до неї, становлення на стілець, підставку тощо) супроводжується переживаннями жертви.

Крім цього, доцільно було б більш чітко зазначити, що обставини, які можуть свідчити про особливу жорстокість, невипадково і не враховують усіх випадків прояву особливої жорстокості під час вбивства і після нього. Наприклад, при визначенні умов до особливої жорстокості слід відносити вбивство декількох осіб — одного за одним, вбивство групою осіб тощо.

Для визначення вбивства, що було вчинено з особливою жорстокістю, не завжди варто встановлення факту нанесення великої кількості тілесних ушкоджень. У слідчій і судовій практиці траплялися випадки, коли винний, наносячи одне поранення, перешкодив наданню допомоги потерпілому, внаслідок чого потерпілого наставала від втрати крові, перитоніту тощо.

Особлива жорстокість може виявитися в особливому стражданні, нестерпимому болю під час вбивства. Пленум Верховного Суду України в постанові від 26.02.99 р. зазначив, що «умисне вбивство визнається вчиненим з особливою жорстокістю, коли винний усвідомлював, що завдає потерпілому особливих страж-

дань шляхом глумління, тортур, мордування, мучення, зокрема з використанням вогню, струму, кислоти, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю тощо. До особливо жорстокого способу умисного вбивства належить також здійснення великої кількості тілесних ушкоджень, які свідомо для винного завдавали потерпілому особливих страждань»³⁴.

Вивчення слідчо-судової практики свідчить, що в основі жорстокості суб'єкта вбивства лежить передусім порушення ціннісного відношення до людей. Це орієнтує слідчого і суддю на більш глибокий аналіз даних про особистість звинуваченого, умов його життя, інших обставин, в яких міг сформуватися умисел на особливу жорстокість при вбивстві. В той же час дані про особистість при всій їх важливості у проаналізованому нами напрямі не мають самостійного юридичного висновку (значення). Вони повинні оцінюватися у нерозривному зв'язку з конкретною специфікою вбивства.

Це дає можливість зробити висновок, що для більш повної кваліфікації вбивства з особливою жорстокістю до ч. 2 ст. 115 КК необхідно внести зміни і доповнення, про які йшлося при розгляді проблеми кваліфікації умисних вбивств, що скоюються з особливою жорстокістю.

Вбивство вчинене способом небезпечним для життя багатьох осіб (ч. 2 п. 5 ст. 115 КК) визнається кваліфікуючою обставиною, що обтяжує відповідальність будь-якого злочину (ч. 1 п. 12 ст. 67 КК). Пункт 5 ч. 2 ст. 115 КК є конкретизацією цього загального положення при вчиненні умисних убивств

Для правильної кваліфікації вбивства за ч. 2 п. 5 ст. 115 КК має неабияке значення з'ясування способу вчинення вбивства. Найчастіше небезпека способу вчинення вбивства для життя багатьох людей не викликає сумніву. Це стосується, наприклад, випадків, коли вбивство або замах на нього відбувається шляхом вибуху.

С. з метою вбивства П., після невдалої спроби обстріляти автомобіль, в якому їхали П., Г., Н. і Т., не відмовилась від умисного вбивства П. І. того ж вечора, залучивши до цього свого співмешканця Ва., встановили будинок і квартиру, де жив потерпілий. Розробили новий план умисного вбивства П., озброїли М. і Са. гранатою і запропонували їм в нічний час кинути гранату в квартиру П. і вибухом вбити потерпілого. Са. і М. погодилися на це, але не маючи наміру вбивати Г., прив'язали гранату під

вікном квартири потерпілого, близько третьої години вчинили вибух таким чином, щоб ніхто від цього не постраждав, при цьому доповіли С., що виконали доручення.

Від вибуху гранати П. і його дружина не постраждали, а тому умисел С. і Ва. на умисне вбивство П. з причин, які не залежали від їх волі, не був доведений до кінця.

Судова колегія у кримінальних справах Верховного Суду України ухвалила вирок судової колегії в кримінальних справах Одеського обласного суду відносно С. і Ва. змінити. Виключити з вироку кваліфікацію дій С. і Ва. за (статтями 26, 27, 15 ч. 2 п. 1, 8 ст. 115) КК України як зайву.

Важати засудженою С. за (ст. 15, 26, 27 пп. 5, 9, 13 ч. 2 ст. 115) КК України до міри покарання, призначеної Одеським обласним судом у вигляді 12 років позбавлення волі.

Важати засудженим Ва. за (ст. 26, 27, 15 пп. 5, 9, 13 ч. 2 ст. 115) КК України до міри покарання, призначеної Одеським обласним судом у вигляді 8 років позбавлення волі³⁵.

На нашу думку, рішення колегії Верховного Суду України певною мірою не має підстав.

Так, та обставина, що С. і Ва. організували замах на умисне вбивство потерпілого способом, небезпечним для життя багатьох осіб, не виникає сумніву. Це підтверджується тим, що в обох випадках замаху на умисне вбивство П. прямий умисел у засуджених був лише стосовно цього потерпілого, а щодо інших осіб, які перебували з ним в першому випадку замаху на вбивство, коли він їхав у автомобілі і у другому в квартирі С. і Ва., вони діяли з непрямым умислом, що виключає кваліфікацію їх дії за ознаками (ст. 26, 27, 15 ч. 2 п. 1 ст. 115) КК України як замах на умисне вбивство двох або більше осіб, оскільки замах на умисне вбивство відповідно до роз'яснень, що давались у п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.02.99 року «може бути вчинено лише з прямим умислом, коли винний передбачає настання смерті потерпілого і бажає цього, але такі наслідки не настали з незалежних від його волі обставин»³⁶.

Але, якщо звернутись до практики, що існує у регіонах України і того факту як ставляться до наслідків, що настали після досягнення поставленої мети особою, то впливає інша картина і вона, на наш погляд, є більш обґрунтованою, тому що при кваліфікації за ч. 2 п. 1 ст. 115 КК України обласні суди вважають, що для кваліфікації умисного вбивства, вчине-

ного способом, небезпечним для життя багатьох осіб, необхідно встановити, що здійснюючи умисел на вбивство певної особи, винний усвідомлював, що застосований ним спосіб загрожує смерті є небезпечним для життя не тільки однієї людини. І якщо повертатись до наведеного нами прикладу, із пісень. які приймає Судова колегія в кримінальних справах Верховного Суду України, то не може не викликати сумніву що С. і Ва. знали про те, що П.— генеральний директор СП «Інфлот-Ізмаїл» — повертається додому разом з усією комісією, і коли вони обганяли автомобіль, то бачили, що в ньому коїм П. перебуває ще три особи. З матеріалів справи простежується, що висадивши за селом Новосільське Одеської області Са., М. і С. трохи проїхали далі і зупинилися, очікуючи Са., щоб після вчинення ним умисного вбивства потерпілих, забрати його в свій автомобіль і зникнути.

Повторний замах на умисне вбивство, вчиненні С., М. і Са. не дає підстав сумніватися в тому, що коли вони мали намір кинути гранату в квартиру П., у якій перебувала і його дружина, про що їм також було відомо, то не могли не усвідомлювати, що від її вибуху може загинути і дружина П., але байдуже поставилися до цього як і в першому випадку. А це означає, згідно з загальною теорією кримінального права, що в разі «позитивного результату» — П. і троє пасажирів (в першому випадку), або П. і його дружина (у другому випадку) — загинули б, і їх дії кваліфікувались би, як вбивство осіб, які перебували поблизу П.— з непрямым умислом, тобто кваліфікація виглядала б таким чином ст. 26, 27, 15 ч. 2 пп. 5, 8, 1, 9, 13 ст. 115 КК України. Отже, вирок судової колегії в кримінальних справах Одеського обласного суду був правильним, а зміни, які в нього були внесені Судовою колегією Верховного Суду України, невиправдані.

У зв'язку з цим правильно кваліфіковані дії Б. Запорізьким обласним судом за ч. 2 пп. 1, 5 ст. 115 КК України, оскільки встановлено, що він, знаючи про перебування в приміщенні Г., Бу., С., закрив вхідні двері на навісний замок, облив прибудову бензином і підпалив її. Внаслідок цього троє потерпілих загинули. В цьому випадку, незважаючи на те що він бажав смерті тільки Г., але вийшло так, що разом з нею опинилися у приміщенні Бу. і С., його умислом охоплювалося позбавлення життя трьох осіб.

Слідчо-судова практика ставить перед законодавцем питання про те, як варто розуміти вказівку закону про вбивство способом небезпечним для життя багатьох осіб, тобто чи настає відповідальність особи, яка з метою вбивства однієї особи використала вибухівку, після вибуху якої було заподіяно смерть «бажаній особі», а люди, які перебували неподалік від неї, отримали тяжкі тілесні ушкодження. Законодавець не дає цьому пояснення, проте Пленум Верховного Суду у п. 14 вище згаданої постанови уточнив, що за п.5 ч. 2 ст. 115 КК України підлягає кваліфікації умисне вбивство, яке вчинене способом небезпечним для життя багатьох осіб, коли винний, здійснюючи умисел позбавлення життя певної особи, усвідомлював, що застосовує спосіб вбивства, небезпечний для життя не тільки певної людини. При цьому безпека для життя інших людей має бути реальною. У випадку, коли під час умисного вбивства злочинець заподіяв тілесні ушкодження також іншим особам, дії винного належить кваліфікувати за п. 5 ч. 2 ст. 115 та відповідними статтями Кримінального кодексу, що передбачають відповідальність за умисне спричинення тілесних ушкоджень»³⁶.

Наразі, у цьому випадку необхідно врахувати, що закон спрямований на посилення кримінальної відповідальності за вбивство, при якому створюється безпека позбавлення життя більше ніж однієї людини. Тому вважаємо переконливим роз'яснення з цього питання, зазначені в п. 14 Пленуму Верховного суду України, в якому робиться акцент на те, що п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України підлягає застосуванню у всіх тих випадках, коли спосіб вбивства утворює безпеку позбавлення життя не лише однієї особи, а й інших осіб, які знаходяться поруч із потерпілим³⁷.

До того ж слід пам'ятати, що кваліфікація вбивства за п. 5 ч. 2 ст. 115 КК залежить також від застосування ознак суб'єктивної сторони цього злочину. Встановленню підлягає характер наміру винного як стосовно потерпілого, так і осіб, для життя яких засіб є небезпечним. Частіше винний при такому вбивстві має на меті позбавлення життя якоїсь певної особи і байдуже ставиться до того, що створює безпеку для життя інших людей, тобто щодо потерпілого діє з прямим, а до інших осіб — із непрямим умислом.

Проте трапляються і такі вбивства, коли винний діє з непрямым наміром і не має на меті убивств інших осіб, тобто не бажає, щоб на місці події були особи, яким він не бажає смерті, але після вибуху гине, як правило, кілька осіб. Пленум Верховного Суду України у абзаці 2 п. 14 зазначеної постанови безпідставно вважає, що: «Якщо при умисному вбивстві вчиненому небезпечним для життя багатьох осіб способом, позбавлено життя кількох з них, скоєне належить кваліфікувати за пп. 5 і 1 ч. 2 ст. 115 КК України»³⁷. Але при всіх цих міркуваннях і висновках не слід брати до уваги те, що судово-слідча практика не є послідовною в своїх визначеннях, роз'ясненнях, закономірностях, вказівках.

Так, прикладом таких казусів є рішення суду Житомирської області у справі Б., який, готуючись до вбивства своєї дружини, викрав дві гранати, одну з яких підірвав поблизу Ч. і Ш., спричинивши Ч. легкі тілесні ушкодження. Житомирський обласний суд визнав винним Б. за ч. 4 ст. 296 ст. 15 ч. 1 ст. 115 і п.7 і 1 ч. 2 ст. 115 КК України. Ухвалою судової колегії Верховного Суду України від 28.05.1992 р. дії Б. пере-кваліфіковані на ст. 14 і ч. 1 ст. 115 КК, а обвинувачення за ч. 4 ст. 296 КК України вилучено з вироку. За визначенням судової колегії, Б. не проявлено явної зневаги до суспільства, а гранату він підірвав для того, щоб переконати Ш., що вона бойова. Не мав Б. і умислу стосовно вбивств двох осіб.

При такому визначенні залишається незрозумілим чому саме застосовані ст. 14 і ч. 1 ст. 115 КК України, тобто замах на умисне вбивство без обтяжувальних і пом'якшувальних обставин. На наш погляд, якщо підходить саме так, то кваліфікація повинна була б виглядати хоча б так — ст. 125, 263 ч.1 КК України і згідно з загальною теорією кримінального права, якщо врахувати те, що вибух стався. Що повинен був і міг передбачити Б., але знехтувавши цим, вчинив вибух, мотивуючи цей вчинок тим, що хотів переконати Ш., що граната бойова. На наш погляд, щоб не пояснював Б., він все ж не може виправдати факт, чому він витягнув запобіжник з гранати, коли, і це відомо всім, гранати вибухають. Це може свідчити про злочинну недбалість або злочинну самовпевненість, бо випадок, який ми взяли за приклад, межує з непрямим умислом — і саме завдяки тому, що Б. не запобіг вибуху, а свідомо допускав його. Доказом чого може служити саме бажання переконати Ш., що вона бой-

ова. В цьому він і мав змогу переконатись. А якщо вибуху не сталося б, він так і не переконався б, що вона бойова.

С.В. Бородін, розглядаючи подібну проблему, зазначив, що при вчиненні вбивства способом небезпечним для життя багатьох осіб намір винного стосовно наслідку, що наступив — смерті потерпілого і смерті інших осіб, яким загрожує небезпека, може збігатися (прямий — прямий або непрямий — непрямий), але може і не збігатися (прямий — непрямий або непрямий — прямий). Це зобов'язує в кожному випадку докладно розібратися визначити суб'єктивну сторону вчиненого вбивства. Тим часом на практиці даному питанню не завжди приділяється увага. Дуже часто при встановленні умисного характеру дії стосовно потерпілого, суди не з'ясовують відношення винного до можливості заподіяння смерті іншим особам³⁸. Наведене нами вище дає змогу поставити наступне запитання. на яке також немає відповіді ні в судовій, ні в слідчій практиці. Чому саме законодавець веде мову про те, що це повинно бути саме умисне вбивство і «саме способом небезпечним для життя багатьох осіб».

На наш погляд, до постанови ПВС України, який в недалекому майбутньому буде розглядати практику застосування статей, що представлені у розділі II КК України, то з метою конкретизації випадків, коли смерть заподіюється не з метою позбавлення життя певної особи, а завдяки незаконним діям зі зброєю, вибуховими речовинами або бойовими припасами, що призвели до настання тяжких наслідків, поряд з існуючим формулюванням необхідно ввести текст такого змісту: «Умисні дії, що свідчать про закінчення приготування до позбавлення життя певної особи, способом небезпечним для життя багатьох осіб, які призвели до загибелі багатьох осіб», або «А також умисні дії, що призвели до тяжких наслідків, а саме до позбавлення життя двох і більше осіб».

По суті, даний підхід буде правильним, варто лише додати, що справа не тільки в тому, що винний діяв з непрямым наміром щодо випадкових осіб, а в тому, що намір в даному випадку був стосовно певної особи, позбавлення її життя способом небезпечним для життя багатьох осіб, до яких умисел винного не був конкретизований. Відповідальність при такому виді наміру повинна наступити за заподіяний суспільно небезпечний результат за наслідками.

До суперечливих питань можна також віднести кваліфікацію наслідків, крім вбивства за п. 5 ч. 2 ст. 115 КК. При розгляді питання про кваліфікацію вбивства за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України. — *О.Л.*), що супроводжувалося заподіянням тілесних ушкоджень іншим особам, тілесні ушкодження потребують додаткової кваліфікації³⁹. С.В. Бородін розглядаючи питання про сукупність злочинів, зазначив, що додаткова кваліфікація при заподіянні тілесних ушкоджень нічого не додає, наприклад, не породжує повторності при вчиненні нового тілесного ушкодження. Така кваліфікація, крім того, у випадках заподіяння тілесних ушкоджень різноманітної ваги декільком особам, призведе до застосування статей Кримінального Кодексу, ускладнить розслідування і судовий розгляд необхідністю визначення ступеня ваги тілесних ушкоджень і по суті нічого не дасть⁴⁰.

На наш погляд, необхідно враховувати точний зміст п. 5 ч. 2 ст. 115 КК, із якого випливає, що в даному пункті йдеться про спосіб, небезпечний для життя багатьох осіб, а не про спосіб, яким, поряд з вбивством бажаної особи, можуть бути заподіяні тілесні ушкодження й іншим, стороннім особам. Не логічно визначати додаткову кваліфікацію як замах на вбивство, оскільки в законі зафіксовано лише безпеку для життя. І справді, якщо далі продовжувати нашу позицію, то нема необхідності з'ясовувати характер наміру винного стосовно можливості заподіяння смерті «іншим» особам. Наприклад, при встановленні наміру на вбивство трьох осіб, із яких вбитий один, а двом заподіяні тілесні ушкодження, дії винного стосовно двох осіб, згідно із значенням роз'ясненням Пленуму, повинні бути кваліфіковані за наслідками і, отже, застосуванню підлягає закон про тілесні ушкодження. Навряд чи це правильно, тому що при прямому намірі насправді має місце замах на вбивство, що не потребує додаткової кваліфікації. Отже, це дає можливість зробити висновки, що при непрямому намірі становище винного обтяжується додатковою кваліфікацією. Ми вважаємо таку позицію неправильною, тому що за змістом п. 5 ч. 2 ст. 115 КК кваліфікація вбивства, вчиненого способом небезпечним для життя багатьох людей, не є залежною від реального заподіяння шкоди життю або здоров'ю третіх осіб. Визначаючи зазначений спосіб дії винного обставиною, що обтяжує, і допускає за такий злочин підвищене покарання, закон тим самим сприяє заподіяню шкоди здоров'ю третіх осіб. Хоч це і є злочином, проте в да-

ному випадку являє собою один з можливих елементів об'єктивної сторони складу іншого, більш тяжкого злочину і у зв'язку з цим втрачає значення самостійного злочину, і, отже, не потребує самостійної додаткової кваліфікації.

Якщо вбивство скоєне способом небезпечним для життя багатьох осіб, а винний з необережності заподіяв тяжкі тілесні ушкодження, внаслідок відхилення дії, їх не варто кваліфікувати самостійно по ст. 121 КК у зв'язку з різницею, тому що умисел винного був направлений на позбавлення життя певної особи, способом небезпечним для життя багатьох осіб.

Таким чином, щодо умисного вбивства способом, небезпечним для життя багатьох осіб, можна зробити такі висновки: 1) при вирішенні питання про кваліфікацію вбивства за п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України необхідно врахувати не тільки суб'єктивний бік складу злочину, а й об'єктивний, застосовуючи умисел, мету суб'єкта, акцентувати питання на ставленні винного не тільки до наслідків, які настали, смерті певної особи, а й на самій можливості заподіяння смерті іншим особам; 2) для застосування п. 5 ч. 2 ст. 115 КК не має потреби установлювати, що винний передбачав чи бажав смерті багатьох осіб, достатньо з'ясувати, що він усвідомлював і припускав настання тяжких наслідків різної форми через небезпечний спосіб, який обрав для позбавлення життя певної особи; 3) кваліфікації умисного вбивства за п. 5 ч. 2 ст. 115 КК підлягає вбивство, яке вчинене способом небезпечним для життя багатьох осіб, при цьому небезпека для життя інших осіб повинна бути реальною; 4) заподіяння шкоди здоров'ю іншим особам під час убивства способом небезпечним для життя багатьох осіб, додаткової класифікації за сукупністю вбивства і заподіяння шкоди здоров'ю не потребує. Вчинене слід кваліфікувати лише за п. 5 ч. 2 ст. 115 КК; 5) позбавлення життя кількох осіб при умисному вбивстві способом небезпечним для життя багатьох осіб слід кваліфікувати за п. 5 і 1 ч. 2 ст. 115 КК України; 6) вбивство скоєне способом небезпечним для життя багатьох осіб може бути вчинене як з прямим так і непрямым умислом.

РОЗДІЛ 3.

ОЗНАКИ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ

3.1. Загальна характеристика суб'єкта злочинів проти життя

Кримінальне право розглядає суб'єкт злочину як один із необхідних елементів складу злочину. Ні діяння, як складова частина об'єктивного боку, ні вина, як основа суб'єктивного боку, не існують без суб'єкта — фізичної особи, яка скоює злочин. У той же час встановлення одних лише юридичних ознак суб'єкта (осудності і віку) не дає повної уяви про особу злочинця, його суспільне обличчя. Необхідність більш глибокого вивчення причин злочинності, проблема організації боротьби зі злочинністю на сучасному етапі в нашій країні визначили ту серйозну увагу, яка надається нині українськими вченими-юристами особі злочинця, його соціально-політичній характеристиці.

Увага до особи злочинця повною мірою закономірна. Без з'ясування питання про те, чому конкретна особа скоїла злочин, які обставини, умови життя, властивості відіграли ту або іншу роль у скоєнні цієї особою такого суспільнонебезпечного діяння, як вбивство, не можна правильно вирішити питання про призначення їй покарання.

Однак ряд вчених, які вивчають проблеми особи злочинця, прийшли свого часу до необгрунтованого визнання її, поряд зі складом злочину, підставою кримінальної відповідальності⁴¹.

Але хоч особа злочинця, як справедливо наголошує Н.С. Лейкіна, має дуже велике значення для вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності, про раціональні методи впливу на злочинця, для визначення конкретної міри покарання, однак розглядати її поряд зі складом злочину як підставу до кримінальної відповідальності не може бути визнано правильним⁴².

Соціально-політична характеристика суб'єкта містить всі дані про злочинця як про особу, тому не може бути віднесена тільки до конкретного злочинного діяння. Віднесення цієї характеристики до складу злочину призвело б до встановлення широкіх і

невизначених підстав відповідальності, а це суперечить принципам демократичного правосуддя.

У той же час визнання складу злочину єдиною підставою кримінальної відповідальності не означає ігнорування особи злочинця. Ознаками суб'єкта складу злочину є саме такі властивості особи, як осудність, досягнення певного віку, суб'єктивне відношення до діяння. Тільки за наявності певної сукупності цих, характеризуючих особу ознак, суспільно небезпечне діяння, яке скоєне цією особою, може бути визнане злочином, а особа, яка його скоїла, піддана покаранню.

Важливе значення в справі боротьби зі злочинністю взагалі і зокрема зі злочинами проти життя людини має аналіз умов формування особи злочинця: особливостей виховання в сім'ї, обстановки в колективі, рівня розвитку людини, обставин, що штовхнули її на злочин тощо. Соціально-політична характеристика особи злочинця нерозривно пов'язана з юридичними ознаками суб'єкта злочину, які є необхідною умовою кримінальної відповідальності особи, яка скоїла суспільно небезпечне діяння. Питання про розгляд соціально-політичної характеристики особи (злочинця) в розділі, присвяченому суб'єкту злочину, викликає заперечення з боку окремих криміналістів⁴³.

Не ототожнюючи громадської характеристики з ознаками суб'єкта як однієї із підстав кримінальної відповідальності, одночасний його розгляд дозволить більш повно і різнобічно проаналізувати особу, винну в умисному позбавленні життя людини і вчинення при цьому насильницьких та інших злочинів.

Окрім цих загальних для всіх складів злочинів ознак, у конкретних складах злочинів законодавець передбачає й інші ознаки, які характеризують суб'єкта цих злочинів, а саме — повторне скоєння злочину, а також здійснення злочину рецидивістами, групою осіб за попередньою згодою і організованою групою.

Однією із необхідних умов кримінальної відповідальності є осудність, тобто здатність усвідомлювати зміст своїх дій і керувати ними, а відповідно, і здатність бути відповідальним за скоєне суспільно небезпечне діяння. Осудність — це правове поняття, яке характеризує стан інтелекту і волі особи стосовно до конкретного суспільно небезпечного діяння. Відсутність осудності особи вилучає можливість визнання її суб'єктом злочину, а скоєне нею суспільно небезпечне діяння — злочином. Ознаки осуд-

ності особи єдині для всіх злочинів і не залежать від особливостей конкретних складів. Тому питання про осудність особи як ознаки суб'єкта, яка ретельно проаналізована в ряді праць криміналістів і психіатрів⁴⁴, у цій праці, присвяченій конкретним складам злочинів, спеціально не розглядається.

Важливою юридичною ознакою суб'єкта є досягнення особою встановленого законом віку, починаючи з якого можлива кримінальна відповідальність. Згідно зі ст. 22 КК цей вік визначений із 16 років. Відповідальність же за вчинення злочинів проти життя і здоров'я людини настає з 14-річного віку (ч. 2 ст. 22 КК).

Понижений вік, з якого настає кримінальна відповідальність за здійснення зазначених злочинів, встановлений законодавцем за рядом підстав, за яких законодавець враховує і значну тяжкість інших злочинів. Однак, перед тим як визначити категорії осіб, якими вчиняються досліджувані нами злочини, необхідно з'ясувати, кого саме вбачають як суб'єкта злочинів вчені України.

«Суб'єктом вбивства, передбачених статтями 115-119, може бути осудна особа, яка досягла 14 років. Суб'єктами вбивства, передбачених статтями 112, 113, 257, ч. 4 ст. 403, 443 є осудна особа, яка досягла 16 років. Якщо особа у віці від 14 до 16 років вчинила діяння, пов'язане з посяганням на життя потерпілого, яке містить ознаки злочину за статтями 112, 113, 257, ч. 4 ст. 403, 443, то вона несе відповідальність за умисне вбивство, передбачене ч. 2 ст. 111 чи ч. 1 ст. 115»⁴⁵.

З вивчених нами кримінальних справ про вбивства, пов'язані із грабежами, розбійними нападами, згвалтуваннями тощо, винні характеризуються такими даними (для більш чіткого уявлення тенденцій росту категорії злочинів, що розглядаються, ми наведемо її динаміку за вісім років у відсотковому відношенні до загального числа скоєних злочинів проти життя і здоров'я з 1993 року по 1 січня 2001 року):

1) У віці 14,15 та 14-17 років (%)

Рік	14, 15 років	14-17 років				
		в групі	за участю дорослих	у стані алкогольного сп'яніння	у стані наркотичного сп'яніння	не працювали і не навчалися
1993	1,1	5,6	3,1	2,0	5,6	3,7
1994	1,5	13,0	6,5	11,6	1,7	10,0
1995	1,1	12,6	8,5	7,2	4,0	8,3
1996	1,4	13,8	8,9	8,3	4,2	11,9
1997	1,4	14,3	8,0	9,1	5,7	12,9
1998	1,8	12,2	7,9	8,4	5,3	12,7
1999	1,4	10,7	5,4	6,5	3,4	8,9
2000	1,8	14,6	7,9	9,5	4,8	12,5

2) У віці 16, 17 років, у тому числі за участю дорослих (%)

Рік	а	а	б	в	г
	Загальна кількість	у т.ч. з участю дорослих	дівчат	учні до 18 років	учні 18 років і старші
1993	4,6	2,4	0,9	2,8	1,3
1994	9,5	5,1	2,3	2,6	2,8
1995	11,1	7,0	1,8	3,8	2,3
1996	10,5	5,9	3,6	3,8	2,7
1997	10,5	5,4	3,0	3,6	2,2
1998	11,3	6,1	1,6	4,0	1,9
1999	9,6	4,1	2,0	4,4	2,1
2000	11,6	6,5	2,0	4,9	3,8

3) Які виховувалися (%)

Рік	а	б
	В сім'ї з одним із батьків	Поза сім'єю (в інтернаті і дитбудинку)
1993	3,3	0,7
1994	7,7	1,6
1995	8,2	0,5
1996	8,8	1,5
1997	10,9	1,8
1998	8,9	1,2
1999	8,0	1,0
2000	9,2	2,8

4) У віці 18-24 та 25-29 років (%)

Рік	18-24 років	25-29 років
1993	29,9	18,3
1994	35,5	16,7
1995	34,5	18,4
1996	33,8	18,6
1997	31,8	19,0
1998	34,1	18,6
1999	34,0	19,7
2000	38,2	21,1

5) У віці 30 років і старше (%)

Рік	Загальна кількість	громадяни України	Іноземці	чоловіки	жінки	робітники	Службовці
1993	40,7	92,9	7,1	96,0	4,0	30,7	1,8
1994	36,5	91,6	8,4	95,1	4,9	29,7	3,3
1995	34,9	91,1	8,9	94,0	6,0	20,9	4,2
1996	35,6	92,1	7,9	93,9	6,9	18,4	2,3
1997	37,4	93,9	6,1	91,2	8,1	14,8	3,9
1998	34,4	94,1	5,9	90,4	9,6	11,8	2,3
1999	35,2	97,8	2,2	93,5	6,5	12,1	2,2
2000	31,5	93,9	6,1	93,9	6,8	12,1	2,7

Рік	працівники с/г підприємств	Кооператори	Інші	непрацюючі працівники	раніше засуджені щодо кількості непрацюючих (працюючих)	ув'язнені
1993	7,5	4,9	6,0	45,0	33,3	1,5
1994	7,4	3,0	5,1	52,0	34,8	3,2
1995	5,7	2,7	4,4	54,5	31,3	1,3
1996	3,5	4,2	6,7	57,6	28,8	1,1
1997	3,0	1,9	6,3	63,0	32,2	1,3
1998	5,1	1,6	6,0	66,0	33,2	0,8
1999	3,8	1,6	5,0	67,7	32,2	0,9
2000	3,3	0,7	3,6	71,1	31,4	1,7

Рік	перебувають на обліку як безробітні	сільські жителі	вчинення вбивства у групі	організовані групами	у стані алкогольного сп'яніння	у стані наркотичного сп'яніння
1993	0,0	23,8	50,9	1,8	67,3	7,3
1994	0,2	26,4	53,1	2,1	65,0	9,3
1995	0,3	19,9	56,5	1,6	41,2	25,6
1996	0,5	17,3	58,0	4,6	41,8	22,4
1997	0,0	17,5	62,3	2,9	36,2	30,5
1998	0,5	24,1	64,2	3,2	37,4	29,8
1999	0,2	22,0	68,0	3,7	38,1	25,7
2000	0,5	18,2	68,9	3,8	39,0	27,0

Із наведених даних видно, що основна частина осіб, які скоїли умисні вбивства при обтяжувальних обставинах, притягуються до кримінальної відповідальності за сукупністю злочинів — 69,7%, з упущенням сукупності — 30,3%. Це здебільшого люди молодого віку. На долю осіб 14, 15-ти років припадає, згідно з останніми показниками із наведеного вище, 1,8 % злочинів.

Характерно, що лише 11,6%, притягнутих до відповідальності за тяжкі злочини проти життя людини, причому при скоєнні грабевжів, розбоїв, зґвалтувань тощо, становлять неповнолітні в віці від 16 до 17 років. У той же час, вік 18-24 років відрізняється значним збільшенням кількості суб'єктів (до 38,2%). Дещо нижче він у віці від 25 до 29 років — 16,6%. Проте, саме неповнолітні здебільшого (із загальної кількості засуджених 82-72%) вчинили злочини в групі — 87,8%, із них за участю дорослих — 48,8%. Близько 31,5% злочинів здійснюють особи у віці 30 років і старші. Такий, відносно низький, показник для молодіжної вікової групи не є свідченням того, що ця категорія осіб менше схильна до скоєння зазначеного виду кримінальних злочинів. Вони лише їх скоюють більш професійно і приховано, а при вчиненні вбивства у групі осіб залишаються в «тіні» і проходять по кримінальних справах, як особи, що не встановлені слідством.

Багато суб'єктів, які здійснюють злочини проти особи, її життя «в тому числі і повнолітні всіх вікових категорій, при скоєнні грабевжів, розбоїв і інших тяжких злочинів, використовують (як

прикладів судової практики. — О.Л.) предмети подарсько-побутового, промислового, технічного, будівельного, спортивного, медичного та іншого призначення як зброєю і становлять щодо загальної кількості досліджених нами злочинів 35,2%, а звичайно використовують вогнепальну, холодну зброєю»⁴⁶.

Вивчення нами кримінальних справ про вбивства, пов'язані з грабежами, розбійними нападами тощо з кількістю звинувачених більше двох осіб свідчить про те, що неповнолітні здебільшого втягуються у злочинну діяльність дорослими, які використовують їх для скоєння насильницьких злочинів, тобто для нападів, спершу потрапляють під вплив злочинних угруповань — професійних злочинців через звичних злочинців, що використовують неповнолітніх спочатку для виконання різних доручень, в яких неповнолітні виконують незначну і не складну, скоріше за все, допоміжно-ознайомчу роль, яка з часом переростає у виконавчу без особливого роздуму, коли треба з будь-ким «розібратись» під виглядом хуліганства тощо.

Надалі, особливо стосовно осіб з антисуспільною спрямованістю, пройшовши таку психологічну підготовку і подолавши свій страх, неповнолітні набувають, завдяки участі в злочинній групі осіб або володінню зброєю, злочинного досвіду і стають «безстрашними». Інакше кажучи, при реалізації злочинних намірів у злочині неповнолітніх вогнепальна і холодна зброя є однією із підстав, що надає їм впевненості в успішному здійсненні злочину. Тим паче, коли вони вчиняють злочин у групі або з участю дорослих.

Найбільш небезпечними під час здійснення злочинів є особи, які вчиняють їх у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, які, згідно з наведеними вище даними, становлять 64,3% щодо загальної кількості засуджених за ч. 2 ст. 115 КК України.

Цей показник стає найбільш тривожним, коли відбиває ще «якісний» показник осіб, серед яких кількість засуджених, що мають незняті і не скасовані судимості, а також ті, із яких минула судимість була знята і скасована, становлять близько 36,1%. У групі вчинені злочини — 68,9% і в організованій групі — 3,6%. Серед них визнано особливо небезпечними рецидивістами — 3,3%.

Крім того, аналіз статистичних даних свідчить, що умисні вбивства в Україні зростають з року в рік. Так, якщо в 1992 році було вчинено — 2012 вбивств, то в 1999 цей показник досяг цифри 3637, а в 2000 році було зареєстровано 4034. Поряд зі збільшенням кількості вбивств, як ми вже зазначили у процентному еквіваленті, відзначається наявність вкрай негативних тенденцій. Зокрема, поряд з убивствами на побутовому ґрунті, зумовленими складними ситуаціями, значно збільшується частка організованих, заздалегідь підготовлених злочинів, які нерідко характеризуються виключною зухвалістю, жорстокістю, вбивством кількох осіб, безжалістю до близьких і рідних тощо. Так з 437 кримінальних справ, відносно 732 засуджених за ч. 2 ст. 115 КК України, справи, яких вивчено в процесі проведеного автором дослідження, 257 (35,1%) здійснили вбивство із особливою жорстокістю, 172 (23,5%) засуджених вбили двох або більше осіб, зумовлені складними ситуаціями 29 (3,9%) умисні вбивства матерями своїх новонароджених дітей. 19 (2,6%) вбивство родичів (близьких, рідних) з ганебних, негідних мотивів або нешанобливого ставлення до них, 35 (4,8%) особами, які приховувались від судових і слідчих органів з метою уникнення арешту, затримання, 17 (2,3%) особами, які в час ухилення відбуття покарання вчинили умисні вбивства з метою здобути засоби для існування, а 203 (27,8%) — з корисливих мотивів і на замовлення.

При цьому слід зазначити, що за основу ми брали лише основний мотив вчинення вбивства при обтяжувальних обставинах, у той час як вони вчинялись сукупно не тільки пунктів ч. 2 ст. 115 КК, а й іншими статтями КК України. Основною метою нашого аналізу було з'ясування фактичних причин вчинення злочину, щоб виявити ті з них, за які у кримінальному законодавстві відсутня відповідальність, тобто не конкретизовані інші злочинні дії, що з'явилися у нас у державі, за часи її відродження і розбудови.

Вік осіб, які скоюють злочини проти життя і здоров'я людини, спонукають нас дослідити проблему відповідальності неповнолітніх, на долю яких випадає досить вагома кількість зазначених злочинів, особливо у віці 16, 17 років. Наприклад, при визначенні поступового вікового критерію кримінальної відповідальності законодавець враховував цілий ряд обставин: розповсюдженість цього злочину серед неповнолітніх, особ-

ливості розвитку підлітків, їх можливість розуміти громадську значимість цього діяння і обов'язок понести покарання у випадку його скоєння.

Злочинна суть суспільно небезпечних дій повною мірою очевидна для підлітків, які досягли 14 років, бо вони уже добре усвідомлюють поняття дозволеного і забороненого.

«У сім'ї, в школі підліток до п'ятого класу (тобто до 11, 12 років) отримує знання, які далеко виходять за межі безпосереднього сприйняття предметів і явищ оточуючого світу. До того ж слід зазначити, що тепер відбувається прискорене біологічне і психічне дозрівання підлітків в умовах демократизації нашого суспільства, які отримують збільшений обсяг доступної для дітей інформації, в тому числі і негативної»⁴⁷. Тому, як правильно відзначає Н.С.Лейкіна, розуміння конкретних і елементарних вимог не скоювати вбивств, насилля, крадіжок притаманне підліткам і більш раннього віку, ніж 14 років. Ці вимоги обумовлені правилами поведінки, які з раннього дитинства стають відомими підліткам⁴⁸. Ось чому скоєння злочинних дій, вказаних у ч. 2 ст. 22 КК, є достатньою підставою для кримінальної відповідальності підлітків, які досягли 14-річного віку.

Таким чином, здатність неповнолітніх по досягненні 14 років усвідомлювати свої дії, є підставою встановлення для них законом можливості нести кримінальну відповідальність за здійснення ряду злочинів, і зокрема за умисні вбивства при обтяжувальних обставинах.

Саме тому кримінальна відповідальність як крайня міра застосовується у випадку, коли неповнолітнім скоєно тяжкий злочин, а примусові заходи виховного характеру, впливу сім'ї, колективу не можуть привести до його виправлення. В цих випадках, за справедливим зауваженням А.С.Макаренка, розумна система стягнень не лише законна, але й необхідна, вона допомагає сформуватися міцному людському характеру, виховує почуття відповідальності, тренує волю, людську гідність, вміння протистояти спокусам і переборювати їх⁴⁹.

«Серйозна увага, яка надається нині особі неповнолітнього злочинця, визначається, передусім, завданням зниження дитячої (підліткової) злочинності в країні. Вивчення стану і причин злочинності неповнолітніх необхідне також і для вирішення багатьох питань, пов'язаних зі створенням бар'єру між скоюваними ними злочинами і можливим поповненням ними рядів про-

фесійних і організованих злочинців. Нарешті, пильна увага до проблеми злочинності підлітків викликана також і соціальними змінами, які відбуваються в житті нашого суспільства»⁵⁰.

Вивчення неповнолітніх суб'єктів, які вчинили умисне вбивство, показало, що у значній частині правопорушників послаблені інстинкти так званих позитивних соціальних зв'язків, які витіснені бажанням «участі» в бізнесі будь-якими шляхами, не хештуючи при цьому обманом, насиллям, вбивством тощо. Велике значення у формуванні антисупільних поглядів підлітка мають недоліки виховання в сім'ї. Більше половини неповнолітніх, притягнутих до відповідальності за незаконне володіння предметами озброєння, не мали сім'ї або виховувались без матері, або батька. Характерно, що значне послаблення впливу позитивних соціальних факторів призводить до збільшення громадської небезпеки скоюваних неповнолітніми злочинів, які розглядаються, це і крадіжки, грабежі, розбійні напади тощо. Зазначене вище можна підтвердити такими цифрами:

1. Відношення до навчання і роботи: а) працювали — 27,7%; б) навчались в коледжах — 5,3%; в) навчались в загальноосвітніх школах — 34,4%; д) не працювали і не вчилися — 12,5%; е) немає даних — 21,1%.

2. Сімейний стан: а) не мали сім'ї (проживали в інтернаті чи дитячому будинку) — 2,8%; б) мали одного із батьків — 9,2%; в) мали обох батьків — 14,7%; г) сироти — 23,9%; д) немає даних — 49,4%.

3. Раніше скоювали правопорушення — 59,4%.

4. Раніше судимі — 21,5%.

Правильна соціально-політична характеристика суб'єкта досліджуваних складів злочинів має велике значення для встановлення кримінальної відповідальності особи згідно з чинним законодавством, коли судді повинні всебічно повно і об'єктивно досліджувати дані про особу підсудного, маючи на увазі їх суттєве значення для визначення виду і терміну покарання.

Дослідження питання про стать осіб, які вчиняють умисні вбивства (сюди не відноситься вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини), свідчить про тенденції росту скоєння цього злочину жінками. Вибіркове вивчення кримінальних справ цієї категорії, яке відповідає репрезентативності, дало 9,3% скоєння тяжких злочинів... жінкою (тільки за ознаками ч. 2 ст. 115 КК), яка, як правило, веде аморальний спосіб життя, зловживає спи-

рними напоями, має низький культурний рівень, незакінчену або закінчену середню освіту.

Причину того, що жінки скоюють злочини відносно рідше чоловіків, безумовно, не можна зводити до фізичних або фізіологічних особливостей статі. Характер виховання дівчаток, особливе становище жінки в сім'ї, її домашні клопоти, пов'язані з вихованням дітей, з веденням домашнього господарства — всі ці історично обумовлені соціальні фактори, передусім, обумовлюють відмінність у поведінці жінки. Однак деякі зміни у психіці сучасної жінки (з урахуванням того, що такі злочини траплялися раніше надзвичайно рідко) примушують замислитися над проблемою, яка виникла, і прийняти невідкладні заходи всебічного характеру⁵¹.

Значний інтерес для характеристики особи суб'єкта умисних вбивств становить з'ясування таких його даних, як освіта, рід занять, наявність або відсутність судимості тощо.

Так, на основі вивчених нами справ, особи, притягнуті до відповідальності за умисні вбивства, мають такий рівень освіти: початкову освіту — 1,2%; неповну середню — 29,9; середню — 45,2; середню спеціальну — 9,8; неповну вищу — 1,7; вищу — 0,7. У тому числі неповнолітні: неповну середню — 14,2, середню — 7,3%.

Наведені дані показують, що більшість осіб, які скоїли злочин, мали невисокий загальноосвітній рівень. Серед усіх досліджених у справах конкретно про вбивства при обтяжувальних обставинах, у яких фігурували особи, що вчинили їх у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, 29,9% осіб мали освіту в обсязі семи класів. У той же час для більшості суб'єктів, що вчинили вбивства з корисливих мотивів, характерний досить високий рівень освіти — 51,2% мають середню освіту. Все це дає можливість віднести умисні вбивства до групи злочинів, які в принципі можуть бути скоєні особами з різним рівнем освіти, але вчинені здебільшого людьми з низьким рівнем освіти і культури.

Результати проведених нами і іншими юристами більш повних кримінологічних досліджень дозволяють дійти висновку, що тепер на зміну матеріально-побутовим умовам, які раніше відігравали основну роль у формуванні антисупільних поглядів і звичок, приходять фактори, які визначають моральний, культурний рівень і свідомість осіб, що деформується під впливом різко зростаючого злочинного бізнесу. Як зазначає А.Б.Саха-

ров, неосвіченість, недостатній розвиток і низька культура призводять до значного звуження і спрощення інтересів, зниження моралі, розвитку індивідуалістичних і егоїстичних інстинктів; у подібних людей занижена критика власної поведінки; вони звичайно не звертають уваги на те, що їхні потреби і бажання можуть суперечити інтересам інших людей, елементарним умовам суспільного існування людини⁵².

Такий злочин як вбивство з хуліганських мотивів здебільшого є показником низької духовної культури людини. Така особа, як правило, відстає в інтелектуальному розвитку від оточуючих, і тому прагнення до самоствердження за всяку ціну є певним чином спробою людини (інколи навіть неусвідомленою нею) підняти свій авторитет на один рівень з оточуючими його особами (з антисуспільними поглядами на життя) або навіть стати над ними.

Процес же і причини формування антисуспільних поглядів, звичок і установок злочинців настільки складні, що їх не можна пояснити лише якимось одним фактором, зокрема низьким рівнем освіти і культури. Тому в плані вивчення особи суб'єкта умисного вбивства, певний інтерес становить дослідження виду занять осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за ці злочини.

Як простежується із наведених раніше даних, серед осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за вбивство, значна кількість осіб, які вже мають незняту і непогашену судимість (36,1%). Співвідношення раніше судимих і не судимих серед суб'єктів досліджуваних нами злочинів, а також характер скоєних підсудними раніше злочинів можна проілюструвати даними, отриманими нами внаслідок проведених досліджень: найбільший відсоток раніше судимих припадає на осіб, які скоїли вбивство під час розбою — 31,63%, згвалтування — 13,1, грабежу і згвалтування — 16,5, особливо злісного хуліганства — 17,7%.

З'ясування характеру скоєних раніше злочинів особами, які були притягнуті до відповідальності за скоєння корисливо-навальницьких злочинів і знову вчинили злочин, але вже вбивство, показує, що переважна більшість тяжких злочинів до 1988 року скоювалась звичними злочинцями, з 1989 року характер, мотиви і мета їх скоєння свідчать про те, що значна їх кількість вчинена особами (див. дані за 2000 р.), які є членами організованої (68,9%) і групової (3,8%) злочинності.

Ознаки, які характеризують особистість суб'єкта досліджуваних злочинів, мають велике значення для вирішення питання про відповідальність неповнолітньої особи. У ряді випадків, наприклад, якщо брати злочинні дії, що визначаються як причетність до злочину і те, що ці дії скоєні вперше і не мали суттєвого значення для настання суспільно-небезпечних наслідків з їх боку, то це може і повинно бути підставою для визнання скоєного малозначущим і відсутності громадської небезпеки скоєного. Так, відповідно до ч. 2 п. 5 ст. 105 КК до особи у віці до 15 років, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнена судом від покарання. У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього такі примусові заходи виховного характеру як направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків для його виховання, але на строк, що не перевищує трьох років.

Згідно з проведеними нами дослідженнями такі заходи судом були запроваджені в 1999 році до 0,4%, а у першому півріччі 2000 року до 0,2% засуджених. Осудність суб'єкта і досягнення ним 14-річного віку є основними юридичними ознаками суб'єкта всякого злочину. У конкретних складах законодавець передбачає і інші ознаки, які характеризують суб'єкта цих злочинів, а саме — повторне скоєння злочину, а також здійснення злочину рецидивістами, організованими і професійними злочинцями. Вік відповідальності за умисні вбивства настає з 14-річного віку. А ознаки осудності особи однакові для всіх злочинів і не залежать від особливостей конкретних складів.

Найбільш розповсюджені умисні вбивства серед осіб у віці 18-24 років (38,5%) сукупно із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень і згвалтувань. Вік 25—29 років характерний зменшенням кількості суб'єктів, що вчиняють умисні вбивства, 16,5% при відносно великій кількості осіб, які скоюють цей злочин у групі 27,3% (від загальної кількості групових злочинів.) Для осіб у віці 30 років і старших характерне збільшення кількості вбивств, пов'язаних з розкраданням державного, колективного і приватного майна, розбійними нападами — 31,5%.

Стосовно осіб старших 51 року, то для них скоєння злочинів, що розглядалися, є взагалі не характерним і становило лише 1,7%. Серед вивчених справ досліджуваної категорії даних щодо осіб старших 60-річного віку нами не встановлено, хоч, безу-

мовно, заперечувати можливість скоєння ними такого злочину не можна.

Проблема відповідальності за умисні вбивства пов'язана з невирішеністю питання сукупності включених злочинних дій, які інколи можуть набирати не декілька пунктів с. 2 ст. 115 КК, а більше трьох 4, 5, 6, 12, 13, а іноді вісім і більше: пп. 1, 2, 4, 5, 6, 9, 10, 11 і до того іще й групою осіб (п. 12), що перевищує кількість чотирьох. Ми знаємо і це простежується з наведених нами досліджень, що чим більше осіб фігурує у вчиненні умисного вбивства, тим воно жорстокіше і приносить жертві злочину особливий жах, страждання навіть від безвихідного її стану. Дана обставина, на наш погляд, дає підставу збільшити термін покарання шляхом визначення категорії вчинення вбивств і складання всіх злочинних дій вчинених групою осіб як обтяжувальну вину обставин із обов'язковим врахуванням підвищеного ступеня їх небезпечності і ще й від кількості осіб, що брали участь у такому вбивстві. Не беручи до уваги, коли вбивство було здійснене за попередньою змовою групою осіб або організованою групою, а з обов'язковим визначенням саме кількості осіб, що перевищувала кількість чотирьох.

Доволі великий відсоток жінок брали участь у групах, що вчиняли умисні вбивства з корисливих мотивів, 8,1%, щодо кількості вивчених нами справ, а від загальної кількості засуджених 6,5%. Як правило, вони вели аморальний спосіб життя, зловживали спиртними напоями, мали низький культурний рівень, незакінчену або закінчену середню освіту.

Серед осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за незаконне володіння зброєю, досить значна кількість тих, хто до моменту скоєння злочину не працював і не вчився (два з трьох). При чому серед засуджених, які мають незняту і непогашену судимість, були до цього звільнені від покарання 12,3%, умовно достроково — 3,4, внаслідок амністії — 2,3, скоїли злочин не відбувши покарання — 6,7, у тому числі в період відстрочки виконання вироку 68,8, випробувального строку — 27,9%.

Окрім того, ці дані доповнюються ще і такими як вчинення вбивства особами, які скоїли останній злочин протягом першого року після звільнення з місць позбавлення волі — 6,9%

Однак більшість суб'єктів — це особи, які не працювали — 71,1% (але всі працездатні), тобто, особи, які ведуть розгульний

спосіб життя, і не бажають освоїти ніяку професію. Такий висновок зумовлений тим, що серед осіб, які перебували на обліку як безробітні, всього — 0,5%. Серед осіб, які скоїли умисні вбивства, визнані особливо небезпечними рецидивістами в 1999 р.— 5,7, у 2000 р.— 6,6%.

На основі викладеного вище і з метою попередження умисних вбивств, вчинених групою осіб за попередньою змовою, і визначення всебічної юридичної оцінки їх дій, настала необхідність поряд з додатком переліку пунктів, видів умисних вбивств врахувати і такі як убивство з використанням зброї, тому що саме використання зброї, якщо вбивство вчиняється не у людних місцях тощо, не є способом небезпечним для багатьох осіб (тому, що це не вибухівка, не бойові припаси), а також убивство здійснене з залученням до нього жінок, неповнолітніх, осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності за будь-яких причин тощо, і визначити відповідні санкції. Це сприяло б також посиленню боротьби з організованою і професійною злочинністю, грабежами, розбоями, особливо злісними хуліганствами та іншими тяжкими злочинами. Практика показує, що з метою посилення боротьби із групою і організованою злочинністю, яка вчиняє найбільш жорстокі злочини, потрібні не лише екстренні і радикальні, але й організаційні, та наступальні заходи.

Зрештою, суттєве значення має встановлення індивідуальних особливостей особи для визначення її вини у скоєнні злочинів, які розглядаються, для подальшого застосування засобів кримінального покарання. Особливості кожної (окремої) особи можуть виступати як пом'якшувальними, так і обтяжувальними відповідальність обставинами. «Основними обтяжувальними обставинами у даний час повинні стати: здійснення злочину звичним, професійним або організованим злочинцем; використання зброї, а також їдких, отруйних або сильнодіючих речовин»⁵³. Законодавець в ст. 65 КК прямо радить суду визначати покарання згідно з законом, враховуючи при цьому не лише характер і ступінь громадської небезпеки скоєного злочину, але й особистість винного і обставини, які характеризують його. Крім цього, для того, щоб успішніше протистояти організованій і професійній злочинності і позбавити її можливості підготовки злочинців із середовища... (неповнолітніх.— О.Л.), необхідно ввести в КК відповідні норми законів, які, з одного боку, будуть

виступати як норми профілактичного характеру, примушуючи батьків і осіб, які їх замінюють, більше турботи приділяти дітям, координуючи свої дії з опікунськими радами при районних виконавчих комітетах, а з іншого — захищали б дітей від жорстокого поводження, а також стали перешкодою для їх розбещення і використання при скоєнні злочинів, зупинити торгівлю ними, попередивши таким чином і інші протиправні дії з ними»⁵³.

3.2. Проблема відповідальності за умисні вбивства загального і спеціального суб'єкта

У юридичній літературі не існує єдиної думки щодо віднесення 18-річного віку (повноліття) до ознак суб'єкта злочину. Одні автори вважають цей вік однією із ознак загального суб'єкта⁵⁴, інші, навпаки, вказують що загальному суб'єкту притаманний вік 14–16 років, і повноліття належать до ознак спеціального суб'єкта⁵⁵. Береться до уваги і те, що спеціальним суб'єктом також є особа, яка має понижений вік кримінальної відповідальності від 14–16 років⁵⁶ (згідно з ч. 2 ст. 22 КК).

«Існуюча розбіжність у поглядах обумовлена невизначеністю, яка має місце у формулюванні і назві ст. 10 КК (ст. 22 КК.— *О.Л.*), де взагалі фіксується лише відповідальність неповнолітніх і зазначається (в диспозиції ч. 1), що кримінальній відповідальності підлягає особа, якій до скоєння злочинів минуло 16 років. Виходить, що визначаючи підстави відповідальності неповнолітніх, законодавець відразу ж враховує осіб, які повинні підлягати кримінальній відповідальності, об'єднуючи таким чином всіх суб'єктів злочинів»⁵⁷.

Отже, розмежування загального суб'єкта і спеціального суб'єкта призведе до віднесення суб'єктів 14–16 і 18-річного віку до кількості ознак спеціального суб'єкта, що нічим не виправдане і не обґрунтоване. Тому законодавче визначення того, що за ряд злочинів відповідальність настає лише з досягненням повноліття, по-перше, усуне суперечки в теорії і на практиці; по-друге, конкретизує поняття загального суб'єкта злочину.

Таким чином, повноліття виступає як мінімальний вік, при досягненні якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності для вказаних злочинів, аналогічно тому, як мінімальний вік, стосовно інших злочинів становить 16 або 14 років⁵⁸.

Із наведеного аналізу можна зробити висновок про те, що законодавець шляхом введення ознак спеціального суб'єкта злочину звужує сферу розповсюдження норми, співвідносячи її з певним колом відповідальних осіб, ознаки яких вказані в диспозиції конкретно взятої статті.

Висловлене дає можливість зробити висновок, що спеціальний суб'єкт злочину: а) крім осудності і віку кримінальної відповідальності, володіє й іншими додатковими юридичними ознаками; б) наділений однією або декількома такими ознаками; в) ці ознаки зафіксовані у кримінальному законі або прямо впливають із нього; г) їх наявність обмежує коло осіб, які можуть нести відповідальність за законом⁵⁹.

Названі ознаки вказані в більшості статей, що передбачають відповідальність за умисне вбивство при обтяжувальних винуватинах. По-перше, їх переважна більшість передбачена в п. 1, 11, 12, 13 ч. 2 ст. 115 КК, і саме здебільшого тих, які свідчать про підвищену небезпеку цих суб'єктів. По-друге, з диспозиції ч. 1 ст. 115 без обтяжувальних ознак, які передбачені в ч. 2 ст. 115, пом'якшувальних (ст. 116-119 КК), по-третє, в ст. 116, 117, 118 КК — диспозиції цих складів злочинів містяться ознаки, що пом'якшують і не обтяжують відповідальність і свідчать про зменшену небезпеку суб'єктів. По-четверте, в ст. 119 КК сама назва її свідчить про те, що вбивство вчинене з необережності.

Тому до першої класифікаційної групи можна віднести (у різному співвідношенні) умисні вбивства з обтяжувальними ознаками, які на наш погляд, наголошують підвищену небезпечність осіб, що їх вчиняють, це дії передбачені пунктами "1, 11, 12, 13 ч. 2 ст. 115 КК, пунктами 1, 4, 5, 9, 10, 13 ч. 2 ст. 115 КК, пунктами 1, 4, 6, 12 ч. 2 ст. 115 КК, пунктами 1, 6, 7, 8 ч. 2 ст. 115 КК. Ознаки, які вимагають підвищеної відповідальності пп. 2, 7, 9, 13 ч. 2 ст. 115 КК, в пп. 5, 9, 12, 13 ч. 2 ст. 115 КК, пп. 1, 5, 6, 11 ч. 2 ст. 115 КК, пп. 1, 2, 4, 7 ч. 2 ст. 115 КК, пп. 1, 2, 5, 9 ч. 2 ст. 115 КК, пп. 2, 5, 9. 12 ч. 2 ст. 115 КК та ін. Тобто всі вони повинні містити не менше чотирьох ознак, крім цього, до них слід віднести також і різні сукупності злочинів. До другої — також вбивство з обтяжувальними відповідальності ознаками в різному співвідношенні (в тому числі і інші злочини у сукупності). Але не більше і не менше трьох: пп. 6, 12, 13 ч. 2 ст. 115 КК, пп. 1, 7, 12 ч. 2 ст. 115 КК, пп. 1, 6, 12 ч. 2 ст. 115 КК, пп. 5, 6, 11 ч. 2 ст. 115 КК. До третьої — не менше двох:

пп. 6, 12 ч. 2 ст. 115 КК, пп.7, 12 ч. 2 ст. 115 КК, пп. 6, 13 ч. 2 ст. 115 КК. **До четвертої** — вбивство з однією обтяжувальною обставиною передбаченою ч. 2 ст. 115 КК (разом з іншими злочинами): п. 6 ч. 2 ст. 115 КК, п. 7 ч. 2 ст. 115 КК, п. 8 ч. 2 ст. 115 КК. **До п'ятої** слід віднести умисні вбивства без обтяжувальних і пом'якшувальних обставин, убивство з ревнощів, помсти тощо, що виникли на ґрунті особистих стосунків, у бійці або сварці — ч. 1 ст. 115 КК (у різному співвідношенні сукупності обставин). **До шостої групи** — умисні вбивства без обтяжувальних обставин, умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини — ст. 117 КК. **До сьомої групи** — умисні вбивства при пом'якшувальних обставинах: умисне вбивство вчинене в стані сильного душевного хвилювання ст. 116 КК, умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця ст. 118 КК. **До восьмої групи** — вбивство через необережність — ст. 119 КК.

Такий розподіл умисних вбивств буде сприяти об'єктивному застосуванню заходів кримінального покарання і умов його відбуття для осіб, які будуть вчиняти їх саме в такому співвідношенні (особливо це стосується 1, 2, 3, 4 і 5-ї класифікаційних груп), яке зазначене у класифікаційних групах за ступенем тяжкості вчинених злочинів. І це в свою чергу примусить не тільки розмежовувати їх між собою, а й відображати у статистичних даних, що поліпшить планування боротьби з ними, тому що вони не будуть виступати загальною як кваліфікуючі обставини (ознаки) ч. 2 ст. 115 КК, а й визначатимуть ступінь такого вбивства із зазначенням пунктів цієї статті. А це означає, що при плануванні заходів їх уникнення можна буде враховувати, які саме дії їх попереджують. Крім цього, більш аргументовано і адекватно класифікаційному ступеню призначати покарання.

Таким чином, ознаки спеціального суб'єкта, вказані в статтях, що нами розглядаються, виражаються саме в різних спеціальних суб'єктах. Очевидним є факт можливості їх об'єднання в однотипні групи (в нашому випадку 8).

Класифікаційні групи, що існують в юридичній літературі, прийнято поділяти за ознаками спеціальних суб'єктів, які характеризують: 1) державно-правовий стан особи (іноземець, особа без громадянства, особи, які відбувають покарання, військово-службовці тощо); 2) професійне становище; 3) посадове становище; 4) особливості виконуваної роботи; 5) демографічні озна-

ки (стать, вік); 6) спорідненість винного з потерпілим (батьки, діти, опікуни, родичі вбитого, особа стосовно якого жінка залежна матеріально або по службі тощо); 7) фізичні ознаки особи винного (захворювання, повноліття тощо)⁶⁰. Однак, вони «не охоплюють ні повторюваності, ні особливо небезпечного рецидиву, оскільки очевидно, що ні особливо небезпечний рецидив, ні повторність не характеризують державно-правовий стан або професійне чи посадове становище суб'єкта, особливості виконуваної роботи або його фізичні ознаки»⁶¹.

Не зупиняючись на детальному аналізі зазначених поглядів (бо це є окремою темою конкретного дослідження), наведемо такі міркування та висновки.

До цього часу не існує відображення суб'єкта злочину, яке характеризувало б його в понятійних визначеннях самого ставлення до скоєного ним діяння. Це суперечить вченню про склад злочину, про що свідчить відсутність того внутрішнього, фактичного змісту, який відображає суб'єктивне у суб'єкті злочину. Суб'єктивні ознаки ставлення до скоєного злочинного діяння можна було б у новому КК розкрити як уявний суб'єкт здійсненого в таких понятійних термінах: «простий злочинець», «легковажний злочинець», «ситуаційний злочинець», «випадковий злочинець», «професійний злочинець», «організований злочинець» і «корумпована особа»⁶². Поряд з «простим», можна поставити і «звичного» — тобто особу, яка скоїла злочин хоч і вперше, але проводила до його скоєння підготовчу роботу (попередньо обдумавши, спланувавши... підготовчі дії), що свідчить про її підвищену небезпеку. Крім того, безсумнівною ознакою звичного злочинця може бути повторність скоєння злочину і рецидив. Така градація усуне суперечності у вченні про склад злочину, сприятиме поліпшенню роботи правоохоронних органів. Застосування того або іншого терміна до особи, яка скоїла конкретний злочин, буде давати характеристику не лише їй, але й вчиненому нею діянню, тому що кожна із ознак складу злочину має свою специфічну самостійність, яка обов'язково повинна остаточно відбиватися і об'єднуватися в одному складі злочину. Такої самостійності не має суб'єкт злочину. Іншими словами, коли кваліфікація злочину починається з об'єкта злочину, то логічне завершення повинне закінчуватись його суб'єктом»⁶³.

Слід зазначити, що це не повний перелік видів співучасників. До них слід віднести ще й такі, як «функціонер» і «посередник». Із наведеного нами вище можна зробити висновок про те, що законодавець шляхом введення ознак спеціального суб'єкта злочину звужує сферу розповсюдження норми, співвідносячи її з певним колом відповідальних осіб, ознаки яких вказані в диспозиції конкретно взятої статті.

Таким чином, ознаки спеціального суб'єкта вказані в статтях КК. У них описуються умови, за якими може бути притягнута до відповідальності певна особа, винна в скоєнні (виконанні) злочинних дій, заборонених законодавцем, передусім, у назві статті (і конкретизованих у ній пунктах і диспозиціях статей), що на рещті, хоче того законодавець чи ні, а спеціальним суб'єкт може бути і тоді, коли він повинен виконати об'єктивну або суб'єктивну сторону конкретно взятого складу злочину, який за аналогічними ознаками в іншому складі злочину не буде таким. Наприклад, в п. 11 ч. 2 ст. 115 КК передбачена відповідальність спеціального суб'єкта, який може бути таким тільки за умови виконання вбивства на замовлення, або вчинення вбивства у складі групи осіб, яка попередньо змовилася про вчинення такого вбивства (п. 12 ч. 2 ст. 115).

Такі умови спеціального суб'єкта передбачені в ст. 116 КК, де суб'єктом злочину може бути жінка, яка вчинила вбивство своєї новонародженої дитини під час пологів або зараз же після них. Кожне формулювання диспозиції передбачає виконання тих чи інших дій, які вказані у диспозиції. За їх відсутності не буде не лише складу злочину, а й того суб'єкта, який зобов'язаний нести відповідальність за позбавлення життя людини при наявності корисливої мети (передбачаючи хоча б можливу користь п. 6 ч. 2 ст. 115 КК), або з хуліганських мотивів п. 7 ч. 2 ст. 115 КК.

Отже, спеціальність суб'єкта на даний час, не повністю охоплена в ч. 2 ст. 115 КК, тому на підставі раніше викладеного в нашій праці, очевидно, необхідно поряд з існуючими суб'єктами, що зазначені в ст. 27 КК «Види співучасників», слід було б ввести нові види співучасників і зазначити їх поняття у ст. 27 чинного КК України у наступній редакції.

«Співучасниками злочину поряд з виконавцями визнаються організатори, підмовники, пособники, замовники, пособники

замовника, функціонери і посередники». Далі після переліку понять загальноновизнаних існуючих видів викласти запропоновані нами види і дати їм визначення.

Функціонер — це особа, яка, використовуючи свої службові повноваження, схилила до вчинення злочину осіб, які від неї залежали.

Посередник — це особа, яка сприяла замовнику або іншій особі знайти виконавця злочину і не брала більше ніякої участі у здійсненні злочину.

Ці заходи, на наш погляд, дозволять конкретизувати суб'єктів злочинів шляхом виділення їх в окремі види співучасників.

3.3. Кваліфікуючі обставини, що характеризують суб'єктивні властивості вбивства й особистість винного

Вбивство з корисливих мотивів (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК).

Користь — це одна з кваліфікуючих обставин, що впливає на кваліфікацію злочинів, зокрема й убивства. Корисливий мотив характерний насамперед для майнових злочинів. Але закон не пов'язує поняття користі лише зі злочинами проти власності. У статтях 148, 167, 384 і деяких інших Кримінального кодексу зазначається про корисливу мету, зацікавленість, про корисливі мотиви і спонукання, хоч йдеться про зловживання опікунськими обов'язками, підміну чужої дитини, зловживанні службовим положенням і т.д. Водночас, як зазначає М.І. Дубиніна, слід наголосити, що користь властива далеко не всім злочинам⁶⁴. С.В. Бородін, коментуючи точку зору деяких учених, які вважають, що у Кримінальному кодексі навряд чи можливо знайти злочин, відправною спонукальною причиною якого не могла б виступити нажива... прагнення віддати перевагу своєму особистому матеріальному інтересу, а не суспільному, одержати якусь матеріальну вигоду, для задоволення цього інтересу⁶⁵, відзначав, що користь властива тільки тим злочинам, при вчиненні яких винний намагається одержати матеріальну вигоду.

І тому не можна, наприклад, визначати користь як відправну спонукальну причину при вчиненні статевих злочинів⁶⁶.

Для правильної кваліфікації вбивства з корисливих мотивів важливе значення має розкриття змісту цих мотивів. Їх не можна пояснити лише заволодінням майна і грошима, хоч, як показує практика, вбивство з корисливих мотивів частіше за все вчиняється з метою заволодіння майном та грошима. Тому користь при вбивстві — це не тільки придбання матеріальної вигоди, заволодіння тим, чим не володів винний до вбивства, але і прагнення звільнитись від будь-яких матеріальних затрат у даний час чи в майбутньому, зберегти матеріальні блага, які він змушений буде втратити на законній підставі.

До корисливого належить вбивство на замовлення, тобто коли вбивця позбавляє життя людини за вказівкою особи, яка пообіцяла сплатити або сплатила за це визначену винагороду.

Пленум Верховного Суду України у п. 8 постанови від 26.02.99 р. «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я людини» роз'яснив, що «за КК (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК.— *О.Л.*), слід кваліфікувати умисне вбивство, яке вчинене з корисливих мотивів, коли винний, позбавляючи життя потерпілого, бажав одержати в зв'язку з цим матеріальні блага для себе або інших осіб (заволодіти грошима, коштовностями, цінними паперами, майном), одержати або зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків (отримати спадщину і позбавитися боргу, звільнитися від платежу тощо) або досягти іншої матеріальної вигоди»⁶⁷. Корисливим признається вбивство незалежно від того, хто є потерпілим: власник майна (інших цінностей) або особа, у якої воно перебувало у власності або їй передали на збереження. Потерпілим може виявитися особа, після смерті якої винна особа сподівається одержати будь-які права майнового характеру⁶⁸.

Для визнання вбивства вчиненим із корисливих спонукань не має значення, хто може одержати матеріальну вигоду: сам винний або його близькі, наприклад члени сім'ї, інші особи, у долі яких він зацікавлений.

Питання про форму наміру при вбивстві з корисливих мотивів необхідно вирішувати залежно від того, чи підпадає дане вбивство тільки під ознаки корисливого вбивства або воно було вчинене одночасно з іншим злочином.

Так, ухвалою судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду України від 04.12.1997 р. вирок судової колегії в кримінальних справах Одеського обласного суду від 20 червня

1997 р. в частині засудження К. за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК, ч. 2, 3, 4 ст. 187 і ч. 2 ст. 194 КК України, а Ф. за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК, ч. 2, 3 і 4 ст. 187 і ч. 2 ст. 194 КК України скасовано і справу в цій частині закрито на підставі ст. 6 п. 2 КПК України, за відсутністю в їх діях зазначених складів злочинів, залишивши іншу кваліфікуючу ознаку цього злочину, вчинення його за попередньою змовою групи осіб⁶⁹.

У тому разі, коли здійснюється один злочин, корисливе вбивство, суб'єкт завжди діє з прямим наміром, з метою заволодіння майном, іншими цінностями або правами матеріального характеру. Тут вбивство виступає засобом для досягнення бажаного результату. Винний усвідомлює, що без позбавлення життя потерпілого не зможе домогтися своєї корисливої мети.

Вбивство з користі, що підлягає кваліфікації тільки за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК, необхідно відмежовувати від випадків, коли воно вчинене при розбійному нападі. Пленум Верховного Суду України у п. 8 постанови від 1 квітня 1994 р. роз'яснив, що: «У разі вчинення вбивства під час нападу або одразу ж після нього з метою заволодіння або утримання приватного майна громадян, чи державного майна, дії винного слід кваліфікувати за п. (...6 ч. 2 ст. 115 КК ч. 3 і 4 ст. 187 або ч. 2, 3, 4 ст. 187 КК України.— *О.Л.*)»⁷⁰. Не викликає сумніву те, що Пленум у даному випадку дотримувався принципу невідворотності покарання за всі дії, які вчинив винний і тому кожен злочин, якщо він скоєний, повинен одержати відповідну юридичну оцінку. Відомий вчений А. А. Піонтковський, який стверджував, що кваліфікація корисливого вбивства разом з розбійним нападом може бути виправдана тільки тим, що санкція ст. 102... (ч. 2 ст. 115 КК України.— *О.Л.*) не передбачає конфіскацію майна. Оскільки конфіскація майна передбачається ст. 102... (ч. 2 ст. 115 КК України.— *О.Л.*), то там не потрібно удаватися до кваліфікації за сукупністю, тому що вчинене охоплюється повністю корисливим вбивством⁷¹.

На жаль, подібної точки зору іще не поодинокі дотримуються і деякі працівники на практиці, вважаючи, що дії винного в умисному вбивстві і розбійі варто кваліфікувати лише за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК, вважаючи розбійний напад обставиною, що обтяжує вбивство, забуваючи при цьому, що розбій є самостійним злочином. Дотримуючись таких же підстав, Севастопольський міський суд засудив за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК дії Г., який здійснив вбивство

і розбійний напад. Президія Верховного Суду України визнала висновок районного суду неправильним, тому що Г. вчинив два самостійних злочини, передбачених п. 6 ч. 2 ст. 115 і ст. 187 КК. І на цій підставі відмінила вирок районного суду і повернула справу на новий судовий розгляд, указавши на неправильність кваліфікації дій засудженого.

Проведеними дослідженнями встановлено, що серед практичних працівників поширена думка про те, що критерієм слушності поставленого вище питання є засіб вбивства.

Так, наприклад, В.В. Шаргородський, вивчаючи це питання, зазначив, що при цьому визнається, що розбійний напад, що закінчився вбивством, може бути вчинено тільки відкрито і потерпілий має усвідомлювати, що його вбивають з метою заволодіння його майном, а вбивство з користі може бути здійснене як відкрито, так і непомітно для потерпілого. Крім того, зазначається, що при розбої перехід майна відбувається при вчиненні вбивства і поєднується з ним у часі і місці, а при корисливому вбивстві майно переходить до винного лише з часом⁷².

До того ж, ці критерії не є обов'язковими, а в ряді випадків узагалі не мають значення для правильної кваліфікації даного злочину. Це очевидно, наприклад, із справи обвинувачення у вбивстві Ф. Так К., що добре знав Ф., вирішив убити його і заволодіти його майном, що зберігалось вдома. З цією метою К. напав на Ф., ззаду і завдав Ф. декілька ударів сокирою по голові, від яких той відразу ж помер. Після чого К. обшукав Ф., узяв ключі від його квартири з тим, щоб здійснити своє бажання, але потім злякався і відмовився від свого наміру. Кіровоградський обласний суд розцінив дії К. лише як корисливе вбивство і виправдав його в розбійницькому нападі. У обґрунтуванні свого рішення суд посилався на те, що напад був непомітний потерпілому і, крім цього, К. після вбивства добровільно відмовився від заволодіння майном⁷³.

Але ці докази суду не обґрунтовані законом. Чинний закон не містить обов'язкової вимоги в тому, щоб напад при розбої був відкритим. Отже, кваліфікація дій К. не повинна змінитися від того, чи було «помітно» напад потерпілому. Тим більше для кваліфікації злочину в таких випадках не має значення, чи усвідомлював потерпілий, із якою метою його вбивають. Це важко встановити. Навіть за наявності свідків, як правило, можна лише таке припускати. Не можна погодитися і з іншим доказом суду по цій справі. Відомо, що розбій признається закінче-

ним у момент нападу з метою заволодіння чужим майном, незалежно від того, чи заволодіє нападаючий будь-яким майном потерпілого. Для закінченого складу корисливого вбивства за різних обставин не має значення, чи отримав винний ті блага, заволодіти якими він намагався, вчиняючи злочин, чи ні.

У зв'язку з цим не можна погодитися з точкою зору С.В. Бородіна, який не визнає самостійним критерієм розмежування корисливого вбивства взагалі і корисливого вбивства, поєднаного з розбоєм, нападом, оскільки він хоч і є ознакою розбою, але не виключається і при корисливому вбивстві без розбою. Так, шляхом нападу може бути вчинене вбивство жінкою свого чоловіка з метою заволодіння всім спільно нажитим майном. Таке вбивство, запевняє він, не може бути кваліфіковане у сукупності з розбоєм. У той же час за сукупністю цих злочинів повинно кваліфікуватися вбивство шляхом нападу на родича з метою заволодіння його майном. Посилаючись на рішення Президії Верховного Суду РСФСР, яка визнала правильною кваліфікацію за п. «а» ст. 102 і ч. 2 ст. 146 КК дії Ч., котрий двома пострілами вбив свого вітчима К., взяв його 342 крб., а труп кинув у річку. У даному випадку, робить висновок він, гроші не були загальною власністю. З цього випливає, що вирішальне значення для кваліфікації вбивства і розбою за сукупністю має наявність факту викрадення майна, оскільки склад корисливого вбивства не включає викрадення майна⁷⁴.

Крім того, продовжує С.В. Бородін, для визнання вбивства вчиненим із користі і застосування п. «з» ч. 2 ст. 105 і ст. 162 КК РФ необхідно встановити, що намір на оволодіння майном виник у винного до вчинення вбивства. У тих випадках, коли такий намір виник після вчинення вбивства, воно не може бути визнано корисливим. Наприклад, після вбивства з ревнощів або помсти винний привласнює майно потерпілого. Його дії утворюють вбивство без обставин, що обтяжують злочин, а заволодіння майном у цьому випадку є крадіжкою, а не розбійним нападом⁷⁵.

На нашу думку, зазначені приклади із судової практики і юридичної літератури не мають під собою чітких аргументів, вони побудовані на домислах, а не на фактичних обставинах. А це суперечить теорії кримінального права. Так, наприклад, якщо брати за основу злочини проти власності, то крадіжка, може перерости в грабїж, а грабїж у розбій, тобто залежно від насильства, яке може використатись щодо потерпілого. Все це може відбуватися поза волею особи, яка вчиняє крадіжку, за місцем

помешкання потерпілого. Тому, що уже після таємного заволодіння майном, несподівано для злодія повертається додому господар квартири і тоді до нього винний застосовує насилля, з метою утримання майна, яким він заволодів таємно. У цьому випадку крадіжка переростає в грабіж, якщо це насильство не було небезпечним під час його застосування для життя і здоров'я потерпілого, а якщо, продовжуючи нашу думку, це насильство було небезпечним для життя і здоров'я потерпілого, то крадіжка одразу переростає в розбій. І це положення є загально-визнаним. До того ж незалежно від попереднього умислу винного у такому випадку залишається не зрозумілим чому ж просте вбивство також залежне від причинного зв'язку не переростає в кваліфіковане?

Ми вважаємо, що фактичне і безперечне заволодіння майном або грошима потерпілого, навіть після його вбивства, якщо відштовхуватись від фактичного заволодіння майном, свідчить про вбивство з корисливого мотиву.

Тому що ніхто із винних у вчиненні вбивства з корисливих мотивів, завдяки зусиллям адвокатів, не буде визнавати такого факту. А слідчий і суд не будуть спроможні доказати те, що у нього був умисел на заволодіння майном, і саме тільки тим, яке буде при потерпілому на момент позбавлення його життя. І якщо аналізувати наведенні приклади далі, то безпідставним буде ствердження того, що заволодіння майном уже мертвої людини можна розцінювати як таємне, і тим більше після того як сам винний позбавив його життя. До того ж ні слідчий, ні суддя, ні навіть адвокат не перебували поблизу нього, коли він задумував це вбивство.

Але, з огляду на висловлене вище, не можна погодитися з рішенням зазначеного Пленуму Верховного Суду України. Так у п. 8 абз. 6 говориться про те, що: «У випадках, коли умисел на заволодіння майном виник у винного після вбивства, вчиненого з інших мотивів, його дії слід кваліфікувати за (... ч. 2 ст. 115.— *О.Л.*) при наявності обтяжувальної обставини або за (... ч. 1 ст. 115.— *О.Л.*) та відповідною статтею КК, що передбачає відповідальність за крадіжку чи грабіж»⁷⁶. Тому що домінуючою ознакою розмежування корисливого вбивства при розбійному нападі і корисливого вбивства без ознак розбою є наявність або відсутність обов'язкової сукупності трьох ознак. Якщо вбивство вчинене, по-перше, шляхом нападу, «по-друге, з метою заво-

лодіння майном (викрадення його), і якщо, по-третє, заволодіння майном здійснено в момент вчинення вбивства або безпосередньо після нього, то в наявності сукупність корисливого вбивства і розбою»⁷⁷.

Убивство з корисливих мотивів необхідно відмежовувати від вбивств, що вчиняються з інших мотивів. Помилки, які допускаються слідчими при кваліфікації, як правило, припускаються в зв'язку з тим, що корисливими визнаються такі мотиви, що мають з ними лише зовнішню подібність.

У деяких справах про вбивство з корисливих мотивів, здійснених групою осіб, трапляються спроби кваліфікувати їх ще й за ч.2 і 3 ст. 185 КК як крадіжку. Так, замах на вбивство з корисливих мотивів правильно кваліфіковано лише за ст. 14, пп. 6, 13 ч. 2 ст. 115, ч. 3 і 4 ст. 187 КК України, оскільки додаткової кваліфікації за ст. 185 КК України ці дії не потребували.

Вироком судової колегії Львівського обласного суду К., С., В. і Г. від 6 травня 1999 р. засуджено за ч.3 і 4 ст. 187, ч. 2 і 3 ст. 185 та ст. 14 п. 6 і 13 ч. 2 ст. 115 КК України за вчинення таких злочинів.

К., С. і Г. 23 січня 1998 р. з метою вбивства водія приватного таксі і заволодіння його автомобілем і грошима на вокзалі в Стрию вибрали приватне таксі ВАЗ-21-07, яке належало Ко. і замовили поїздки в с. Угільна. Проте на дорозі Бережна — Угільна в лісовому масиві, де вони планували вчинити злочин, Коц. відмовився зупинитися, сказавши, що до села недалеко, тому вони від вчинення цього злочину відмовилися. Але не залишивши свого злочинного наміру і з метою його успішного завершення запросили іще С. і В., на що ті дали згоду. В. за вказівкою К. (організатора цих злочинів) приніс з дому два кухонних ножі, які передав К. 20 січня 1998 р. на привокзальній площі м. Стрия вибрали автомобіль «Фольцваген-пасад», водієм якого був Коц., і замовили поїздки в с. Угільна. С. сів поруч з водієм, а В., К. і Г. на задні сидіння. В лісі по дорозі в с. Угільна В. попросив Коц. зупинитися і вийшов з автомашини. С. став біля передніх правих дверей, а К. наніс Коц. ножем удар у груди. Однак Коц., обороняючись і відбиваючись, вискочив з машини і запропонував їм гаманець з грошима, а потім намагаючись врятуватися сів у машину. Проте С., В. і Г. насильно витягли його з автомобіля

і повалили на землю, а К. став наносити удари Коц. ножем в груди і вбив його. Заволодівши автомобілем, оджею і гроши-ма поїхали в напрямку м. Сихів, але К. не справився з керуванням на слизькій дорозі і перекинув автомобіль у рів. Залишивши пошкоджений автомобіль на місці пригоди, вони всі втекли.

Судова Колегія в Кримінальних справах Верховного Суду України змінила вирок і вилучила з нього кваліфікацію за ч. 2 і 3 ст. 185 КК України, в решті вирок залишила без змін.

Отже, все вчинене повністю охоплювалося ч.3 і 4 ст. 187, ст. 14, п. 6 і 13 ч. 2 ст. 115 КК і додаткової кваліфікації за ч.2 і 3 ст., 185 КК не потребувало⁷⁸.

Корисливе вбивство необхідно відмежовувати від вбивства з метою приховати, вчинений злочин (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК). Важливість правильного вирішення даного питання зумовлена тим, що, як ми уже відзначали, кваліфікація вбивства за сукупністю пп. 6 і 9 ч. 2 ст. 115 КК виключається.

У зв'язку з висловленими в літературі міркуваннями з даного питання вважаємо за необхідне уточнити свою позицію. При вчиненні вбивства під час розбійного нападу, у всякому разі до його закінчення, вбивство повинно розцінюватися як корисливе. Якщо ж вбивство скоєне після розбійного нападу, то правильно було б вважати це вбивство вчиненим із метою приховання розбійного нападу. Для таких випадків характерна ситуація, коли після розбійного нападу потерпілий заявляє, що він «так цю справу не залишить» і буде вимагати повернути йому відібрані речі, у зв'язку з чим злочинець чинить вбивство. Такі дії варто кваліфікувати за п. 9 ч. 2 ст. 115 і ст. 187 КК, бо сама крадіжка або розбій не стають розбійним нападом, якщо після їх скоєння винний здійснює вбивство потерпілого. У цих випадках застосуванню підлягає п. «ж» ст. 93 і відповідно ст. 185 і 187 КК.

Прикладом такої позиції може бути ухвала судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду України від 20 березня 1997 р., якою змінено вирок судової колегії в кримінальних справах Одеського обласного суду від 25 липня 1996 року відносно М., Б., визнаних винними за пп.6, 9 13 ч. 2 ст. 115, ч. 2 і 4 ст. 152 і 153 КК України, а також Па. за ст. 26, 29, п. 6 ч. 2 ст. 115, ч. 3 і 4 ст. 187 КК України в умисному вбивстві при обтяжувальних обставинах. Вони в ніч на 22 лютого 1995 року під час розбійного нападу, за попередньою домовленістю між собою застосували фізичне насильство до По., почергово згвалту-

вали її, задовольнивши свою статеву пристрасть неприродним способом, а потім зв'язали її і умисно вбили. Заволодівши магнітофоном, касетами до нього, ювелірними виробами та іншим майном потерпілої, з місця вчинення злочину втекли.

Інший злочин М. вчинив у співучасті з Па. за таких обставин. 27 лютого 1995 року після 24 год. М. і Па., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, за попередньою змовою проникли у будинок Т. і вчинили на неї розбійний напад, під час якого М. погрожував життю потерпілої ножем, а Па. в квартирі відшукувала цінні речі.

Під час розбійного нападу М. завів Т. в окрему кімнату і, застосовуючи фізичне насильство та погрози, згвалтував її, а потім за допомогою Па. зв'язав потерпілу і умисно вбив. Заволодівши одягом та іншим майном Т., вони втекли з місця події.

Обгрунтовано визнавши, що М. і Б. умисно вбили По. з метою приховати вчинені ними інші злочини, суд у той же час безпідставно дійшов висновку, що вона ними була вбита іще й з користі і з метою полегшити вчинення інших злочинів та як поєданого зі згвалтуванням.

З матеріалів справи простежується, що умисні вбивства потерпілих, як у першому, так і в другому випадках, засуджені вчинили з метою приховати інші злочини, вже після розбійного нападу, згвалтування, а також задоволення статевої пристрасті неприродним способом.

Стосовно вчинення розбійного нападу М. та Па. на Т. з проникненням у житло, групою осіб її умисного вбивства з корисливих мотивів М. та пособництва в ньому П., а також згвалтування М. Т. як особою, що раніше вчинила такий злочин, та умисному її вбивстві як особою, що раніше вчинила умисне вбивство, то її винність в цьому доведена матеріалами справи.

Вирок судової колегії в кримінальних справах Одеського обласного суду від 25 лютого 1996 р. стосовно М. та Б. кваліфікацію змінено на п. 6, 9 13 ч. 2 ст. 115 КК України, ч. 3 і 4 ст. 187, ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153 КК України

Б. кваліфікація змінена на п. 6 ч. 2 ст. 115, ч. 3 і 4 ст. 187, ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153 КК.

Стосовно Па. вирок судової колегії в кримінальних справах Одеського обласного суду залишився без змін⁷⁹.

Підсумовуючи аналіз обставин, що характеризують умисне вбивство з корисливих мотивів, можна зробити такі висновки:

1) корисливі мотиви при вбивстві визначаються прагненням винного, позбавляючи життя потерпілого, одержати матеріальні блага для себе або інших осіб, а також іншу матеріальну вигоду (у тому числі звільнитися від матеріальних витрат) для себе або для інших осіб, у долі яких він зацікавлений; 2) питання про форму наміру під час вбивства з корисливих мотивів необхідно вирішувати залежно від того, чи підлягає вчинений злочин під ознаки тільки корисливого вбивства не вилучаючи можливості його здійснення одночасно з іншим злочином; 3) коли суб'єкт вчиняє один злочин, корисливе вбивство, він завжди діє з прямим наміром на заволодіння майном, іншими цінностями або правами на них. Тоді вбивство виступає способом досягнення бажаного результату, при якому винний усвідомлює, що без позбавлення життя потерпілого не зможе заволодіти його майном; 4) для того щоб визнати вбивство таким, що вчинення з корисливих мотивів необхідне, щоб умисел винної особи на заволодіння майном або правами на нього виник до скоєння вбивства; 5) для застосування п. 6 ч. 2 ст. 115 КК немає значення заволодіння винним майном, на яке розраховував після позбавлення життя потерпілого чи ні.

Умисне вбивство з хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК). Проведені нами дослідження свідчать про те, що дана обставина при вбивстві трапляється частіше, ніж інші кваліфікуючі обставини, зазначені у цій статті.

Пленум Верховного Суду України у п. 9 постанови від 1 квітня 1994 р. № 1 із змінами, внесеними згідно з постановами Пленуму Верховного Суду України № 12 від 03.12.97 р.; № 3 від 26.02.99 р. зазначав, що за п. (7 ч. 2 ст. 115.— *О.Л.*) КК «слід кваліфікувати умисне вбивство з хуліганських мотивів, коли його вчинено на ґрунті явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, а так само без будь-якої причини чи з використанням малозначного приводу»⁸⁰.

Співставляючи матеріали Пленуму Верховного Суду із чинним законодавством, можна зробити висновок про те, що у наведеній нами вказівці пленум взяв за основу диспозицію ст. 296 КК. Проте ці положення не можна спростовувати. Будь-яке умисне вбивство порушує встановлений суспільний порядок і є проявом явної неповаги до суспільства. В той час як специфіку цього мотиву варто шукати насамперед у причинній обумовле-

ності. Хуліганські мотиви не мають під собою ніяких підстав, вони цілком виникають із розбещеності, пов'язаної з неповагою до особистості і людської гідності, байдужим відношенням до суспільних інтересів, зневагою до законів і прийнятих у суспільстві норм поведінки⁸¹. Нерідко в підґрунті такого відношення до всього, що пов'язано з установленим правопорядком, лежить скажена злість, почуття незадоволеної потреби, що породжують тупий розпач і пов'язане з цим прагнення до руйнації, бажання бути ще жорстокішим, ніж це демонструється в фільмах — суперменом, проявити і показати себе. Такі мотиви обумовлені викривленим розумінням і відчуттям надлюдини. Змістом таких дій насамперед є хуліганські мотиви, що задовольняють суб'єкта саме злочинним діянням і порушенням громадського порядку, від якого він одержує задоволення, як від своєї «суперменської» поведінки. Тому, скоюючи вбивство з хуліганських мотивів, злочинець одержує задоволення від самого факту позбавлення життя людини або від відчуття себе «суперменом», який порушує громадський порядок, що проявляється в явній неповазі до суспільства, і може дозволити собі позбавлення життя особи, стосовно якої направлені ці дії, але при цьому байдуже відноситься до цього факту.

При цьому необхідно зазначити позицію Пленуму Верховного Суду України, з якою не можливо не погодитися. Так, умисне вбивство: «Не можна розглядати, як вчинене з хуліганських мотивів (коли його вчинено.— *О.Л.*), у сварці чи бійці, яку почав сам потерпілий, а так само з ревнощів, помсти чи інших мотивів, що виникли на ґрунті особистих відносин, хоча при цьому і було порушено громадський порядок. Якщо крім вбивства з хуліганських мотивів винний вчинив ще й інші хуліганські дії (реальна сукупність), скоєне слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. (... 296.— *О.Л.*) та статтею КК, яка передбачає відповідальність за вбивство»⁸².

На жаль, таке роз'яснення Пленуму Верховного суду України не сприяло прийняттю правильного рішення регіональними судами. Так, наприклад, поряд з правильними рішеннями деяких судів мають місце і неправильні. Серед них можна навести ухвалу судової колегії в кримінальних справах від 16 червня 1999 р. щодо М. і Лі., визнаними винними за п. 7 і 12 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 296 КК України, які 15 січня 1999 р. близько 2 год. перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння в СМТ Овідіополь Одесь-

кої обл. і за попередньою змовою, з метою умисного вбивства з хуліганських мотивів Г. В.В. прийшли до будинку П. по вул. Середній, 3. Скинули Г. з ліжка на підлогу і почали наносити сильні удари руками і ногами в різні частини тіла, заподіявши потерпілому чисельні тілесні ушкодження, серед них, розрив нижньої частини легені зліва, крововиливу купола діафрагми, розрив селезінки, внаслідок чого від травматичного шоку настала смерть потерпілого.

Після вчинення зазначеного злочину винні покинули будинок П., але через три години повернулися знову і почали вимагати відчинити двері, стукали у двері і вікна, намагаючись зірвати вхідні двері. Зламали дверну ручку і вибили скло у вікні.

Незважаючи на те, що винні намагалися спростувати свої показання в суді, судова колегія перевірила їх і знайшла їх безпідставними і такими, що суперечать одні одним і такими що не підтверджуються іншими доказами по справі⁸³.

І це, що стосується правильних рішень, але поряд з цим, як ми вже зазначили раніше, існують і хибні рішення, які надалі скасовуються судовою колегією в кримінальних справах Верховного Суду України. Так, ухвалою судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду України від 28 жовтня 1999 р. скасовано вирок Судової Колегії в кримінальних справах Донецького обласного суду від 8 липня 1999 р. (в частині засудження Ко. за ст. 116, 123 КК України та вирішення цивільних позовів, а справу в цій частині направлено на новий розгляд у той же суд, в іншому складі судів), яким Ко. був засуджений за ст. 116, ст. 123, ст. 296 ч. 4 та ст. 263 ч. 1 КК України до семи років позбавлення волі у виправно-трудовій колонії суворого режиму.

У свою чергу Донецький обласний суд, визнавши Ко., який в липні 1996 року, перебуваючи у стані сильного душевного переживання, що виникло в нього раптово, внаслідок протизаконного насильства стосовно його дочки з боку Ка., яка вивела не знайому їй Ко. 1981 р. народження, застосовуючи фізичну силу, з кафе «Марс» по вул. Бакинській, 33 у м. Єнакієво Донецької обл. на вулицю, де стала бити її руками і ногами. Побачивши це, Ко. з метою умисного вбивства, наніс удари ножом Ка. у черевну порожнину, внаслідок чого настала її смерть. Після чого вважаючи, що не тільки вона, а й оточуючі його дочку люди причетні до насильства, Ко. перебуваючи в стані сильного душевного хвилювання наніс удари ножом П. та Пи. і заподіяв їм тяжкі тілесні ушкодження, до того ж слідством було встановлено, що

1 грудня 1996 р. Ко., близько 22 год., перебуваючи в кафе залізничного вокзалу «Полтава Південна», грубо порушуючи громадський порядок, безпричинно наніс декілька ударів ногою в обличчя лежачому Ку., заподіявши йому легкі тілесні ушкодження без розладу здоров'я. На зауваження працівниці кафе М., Ко. продовжуючи хуліганські дії, схопив її за одяг і застосовуючи вогнепальну зброю, що незаконно носив при собі, вчинив постріл у М., заподіявши їй поверхневу рану на чолі і подряпину на носі, які були віднесені до тяжких тілесних ушкоджень без розладу здоров'я.

Засуджений Ко. у своїй касаційній скарзі просив пом'якшити покарання, призначене за ст. 116 та ст. 123 КК України, та скасувати вирок в частині його засудження за ст. 263 ч.1 і ст. 296 ч.4 КК України, а справу закрити⁸⁴.

Проведені дослідження свідчать про те, що про зміст деяких мотивів вбивства органи слідства і суди нерідко дізнаються з показань обвинуваченого або підсудного, під час судового розслідування, а саме тоді, коли він, визнаючи себе винним у злочині, заявляє, що вчинив злочин з помсти, ревнощів та інших мотивів.

Ці зізнання беруться судом до уваги, але тільки за наявності інших доказів.

Так, наприклад, коли він признається в умисному вбивстві особи, яка хотіла перешкодити йому у вчиненні хуліганських дій, підтверджуючи тим самим наведеним прикладом.

«У разі умисного вбивства громадянина, який вживав заходи щодо припинення хуліганства, дії винного охоплюються п. 8 ч. 2 ст. 115 КК і додаткової кваліфікації не потребують. Хуліганство і наступне вбивство особи, яка припиняла ці дії, необхідно кваліфікувати за відповідною частиною ст. 296 і п. 8 ч. 2 ст. 115 КК»⁸⁵.

Розглядаючи це питання, А.В. Бородін зазначив, що хуліганські спонування як мотив дій винного в цьому відношенні є винятком. Нам, наприклад, вважає він, не трапилося ж одного випадку, коли б винний, признаючи вчинення вбивства, заявив, що він діяв із хуліганських спонукань. У таких випадках переважають пояснення про вбивство у «стані сп'яніння», обвинувачуваний стверджує, що він «не пам'ятає, як це трапилося», пояснює своє поведіння іншими мотивами. Внаслідок цього найбільш доступне джерело (встановлення мотиву в такому випадку) не може бути використане. Про мотив, яким ке-

рувався винний, дають можливість судити саме його дії, а в ряді випадків і привід, як зовнішня причина вчиненого злочину. Оскільки при вбивстві йдеться про дії винного, спрямовані проти іншої людини — потерпілого, то для встановлення мотиву вбивства набувають суттєвого значення і дії останнього, а також відношення між винними і потерпілим⁸⁶.

Здебільшого вбивство з хуліганських спонукань вчиняється в тих випадках, коли воно виявляється продовженням хуліганських дій. Яскравим прикладом наведеного вище є факт із судочинства Росії. Так, Верховним Судом Росії розглянута за скаргою справа стосовно З., засудженого обласним судом за п. «б» ст. 102 РСФСР (п. 7 ч. 2 ст. 115 і ч. 3 ст. 296 КК.— О.Л.) за вбивство Л., який, як було встановлено слідством, прийшов вночі в гуртожиток у п'яному стані, і вчинив хуліганські дії: заходив до кімнат, вмикав світло, стукав, кричав, ображав громадян. У одній з кімнат З. ударив ножом у живіт лежачого на ліжку Л., який відразу ж від отриманого поранення помер. Наявність хуліганських спонукань у цьому випадку безперечно, вони обумовлені попередньою поведінкою винного, вбивство по суті вчинене взагалі без будь-яких причин. Вирок обласного суду залишений без змін⁸⁷.

Якщо крім вбивства з хуліганських мотивів винна особа здійснила інші умисні дії, що грубо порушують громадський порядок і виражають явну неповагу до суспільства, вчинене, як було зазначено раніше, потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених п. 7 ч. 2 ст. 115 та відповідною частиною ст. 296 КК.

Перебуваючи в стані сп'яніння, Г. на одному з майданів м. Луганська присікався до незнайомого йому раніше А., неодноразово намагався вчинити з ним бійку, але цьому заважав його товариш Ш. Коли події перемістилися на одну з вулиць, Г. двома ударами кулаком в обличчя збив А. з ніг і ногами почав наносити А. удари в голову, груди та інші частини тіла. Ш. намагався припинити ці дії Г., але той на це не реагував і продовжував побиття А. Потерпілий помер на місці від закритої тупої травми голови, що супроводжувалась крововиливом під оболонку з проривом у шлуночки мозку.

Луганським обласним судом Г. був засуджений за сукупністю злочинів за п. 7 ч. 2 ст. 115 та ч.3 ст. 296. Кваліфікацію за сукупністю злочинів повинні діставати, зокрема, дії особи, яка з хулі-

ганських мотивів навмисно позбавила життя одного потерпілого, а іншим спричинила тілесні ушкодження, або особи, яка скоїла умисне вбивство після того, як потерпілий спробував уникнути чи припинити продовження хуліганських дій щодо себе⁸⁸.

Вироком Харківського обласного суду С. засуджено за п. 4 ч. 2 ст. 115 та ст. 122 КК України за те, що він, перебуваючи у стані сп'яніння, з умислом на позбавлення життя з особливою жорстокістю протягом тривалого часу бив руками й ногами, а також ніжкою стільця потерпілого Ч. за його неправильну поведінку на вечорі, від чого той помер, хоч йому було своєчасно надано медичну допомогу. Коли дружина потерпілого намагалася захистити чоловіка, С. наніс їй удар пляшкою по голові та виделкою по руці, заподіявши тілесні ушкодження середньої тяжкості.

Судова колегія Верховного Суду України змінила вирок з таких підстав. Правильно встановивши фактичні обставини злочину, суд разом з тим при визначенні змісту умислу С. допустився суперечностей, внаслідок чого дав неправильну оцінку вчиненому злочину. Визнаючи С. винним в умисному вбивстві з особливою жорстокістю, суд взяв до уваги лише наслідки його дій — смерть потерпілого і зовсім не дав оцінки тому, як засуджений ставився до вчиненого.

Незважаючи на те що насильство, застосоване С. щодо дружини потерпілого, було більш небезпечним, ніж те, яке він застосовував до Ч. (оскільки їй були нанесені удари ріжучими й колючими предметами), суд ці дії засудженого кваліфікував відповідно до фактичних наслідків — за ст. 122 КК.

Із справи видно, що С. не мав наміру вбивати Ч. Той помер у лікарні через два тижні після нанесення йому побоїв. Згідно з актом судово-медичної експертизи, заподіяні потерпілому тілесні ушкодження віднесено до тяжких за ознакою їх небезпечності для життя в момент заподіяння.

Суд визнав встановленим, що С. має реальну можливість довести свій умисел на вбивство потерпілих до кінця, проте цього не зробив, а тільки побив їх, після чого попросив свідка Б. доглянути за ними.

Усі ці дії засудженого не давали судіві підстав для висновку, що С. передбачав смерть Ч. Навпаки, вони свідчать про те, що умисел засудженого був спрямований на нанесення побоїв обом

потерпілим. При цьому С. передбачав, що може заподіяти їм тяжкі тілесні ушкодження, але не мав наміру їх вбивати.

У зв'язку з цим С. мав нести відповідальність за умисне заподіяння Ч. тяжких тілесних ушкоджень, що призвели до смерті потерпілого.

Судова колегія перекваліфікувала дії засудженого з п. 4 ч.2 ст. 115 на ч. 2 ст. 121 КК України, а кваліфікацію його дій за ст. 122 КК України залишила без зміни⁸⁹.

У наведених нами прикладах хуліганські спонукання виявлялися недостатньо чітко в діях винного під час вчинення вбивства або після нього. Характерно для них було і те, що потерпілі в більшості випадків не давали ніякої підстави для агресивного поведіння винного, взагалі не знали його, або в кращих випадках своїми діями викликали сильне душевне хвилювання.

В усіх випадках, коли хуліганські спонукання виступають у якості єдиного мотиву вбивства, їхнє установлення не викликає великих труднощів. Правий деякою мірою І. Н. Даншин, який вважає, що для хуліганських мотивів характерні наочність і явність прояву. Хуліганські мотиви, на його думку, чітко виражені зовнішньо, вони «кричать», «б'ють в очі»⁹⁰. Складнішими є випадки, коли хуліганські спонукання сполучені з іншими мотивами, тобто, коли вони залишаються невідомими для суду і слідства. Під час розслідування таких справ необхідно мати високий рівень знань і великий практичний досвід для того, щоб відмежувати хуліганські спонукання від інших мотивів.

С.В. Бородін виходить з того, що хуліганські спонукання в принципі сумісні з іншими мотивами при вчиненні вбивства. Вони цілком «уживаються» поряд із ревнощами, помстою, ненавистю, заздрістю й ін. При кваліфікації деяких вбивств виникає завдання відмежування цих мотивів від хуліганських спонукань. Частіше це питання виникає при відмежуванні хуліганських спонукань від ревнощів і помсти. Важливо не тільки розрізнити ці мотиви, але і виявити, який із них домінував при вбивстві, був головним мотивом, яким керувався винний, вчиняючи злочин⁹¹.

При відмежуванні хуліганських спонукань від ревнощів і помсти повинна враховуватися різноманітна природа цих мотивів. Якщо хуліганські спонукання своїм вістрям спрямовані проти громадського порядку і характеризуються цинічним відношенням винного до потерпілого, то ревнощі і помста є мо-

тивами, при яких відношення між обвинуваченим і потерпілим, що передували вбивству, носять особистий характер⁹².

Висловлена в цій площині думка А.О. Наумовим про те, що не можна вважати вбивство вчиненим із хуліганських спонукань, не за мотивом ревнощів тільки на тій підставі, що не було дійсного приводу до ревнощів⁹³, на наш погляд, не є правильною тому, що вона межує з помилковою. Поряд з нею існуюча точка зору С.А. Тарарухіна про те, що більш важким порівняно з хуліганством є передусім вбивство з хуліганських спонукань⁹⁴ є найбільш ґрунтовною. Як ми бачимо він в своєму висновку зазначає про спонукання, а не мотиви, тому, що і ми з цим терміном погоджуємося, С.А. Тарарухін, напевно, під цим терміном передбачає саме безмотивність хуліганських дій. І ми знаємо, що для хуліганських дій потрібний лише маленький поштовх, а сам хуліган завжди готовий до нанесення тілесних ушкоджень, і до вбивства йому необхідні лише зовнішньо видимі підстави, а своїх внутрішніх мотивів у нього для цього є у необмеженій кількості. Тим більше, якщо цей хуліган має дуже кремезний стан, такий індивід завжди готовий показати всім, на що він здатний, коли хтось його «зачепить», і тому він ніколи не чекає, щоб його хтось «зачепив». Наразі, якщо він буде цього чекати, то зможе «натрапити» на такого як і сам, і в таких випадках фінал невідомий. А йому (хулігану), потрібен один бажаний фінал — його перемога. І тому він здебільшого задовільняється особами, які ніколи не хочуть мати конфліктів, випадково зіткнувшись із ним тощо. І цю тему можна продовжувати без кінця⁹⁵. У принципі тут, як продовжує свій висновок С.А.Тарарухін, можливі два варіанти вчинення злочину. Один з них полягає в тому, що винна особа, позбавляючи життя потерпілого з хуліганських спонукань, не супроводжує це побічними хуліганськими діями. Інший характеризується тим, що в момент вбивства відбуваються інші хуліганські дії або йому передують ряд дій, що грубо порушують громадський порядок і проявляється в явній неповазі до суспільства. Аналогічні прояви хуліганства можуть бути і після вчинення вбивства. Основою для юридичної оцінки дій, що чиняться, як у першому, так і у другому варіантах, дії винного попадають під ознаки п. 7 ч. 2 ст. 115 КК, що по своїй суті охоплює ознаки ст. 296 КК, або у певних випадках обидва злочини усе ж зберігають свою самостійність. Інакше кажучи, чи є обов'язковим при вчиненні вбивства з хуліганських спонукань

грубе порушення громадського порядку в змісті ст. 206 КК, або ці ознаки виходять за межі складу злочину вбивства⁹⁶. З цього приводу існують різноманітні судження, проте не можна змішувати хуліганські спонукання в якості мотиву діяння з хуліганством як злочином⁹⁷. Збіг мотиву при вбивстві з хуліганських спонукань і хуліганством, як самостійним злочином проти громадського порядку ще не дає підстав думати, що останнє, що супроводжується вбивством, завжди поглинається цим більш тяжким злочином⁹⁸. У одних випадках вбивство є формою прояву хуліганства, коли воно виступає в якості основної мети, в інших — убивство з хуліганських спонукань одночасно супроводжується іншими хуліганськими діями проти інших осіб, їхньою образою, нанесенням побоїв і т.д. Такі дії, вчинені до вбивства, у момент його скоєння або після нього, утворюють самостійний склад злочину і повинні кваліфікуватися окремо за ст. 296 КК. Це викликане і тим, що злочин, що скоюється, викликається різноманітною спрямованістю наміру й умовами його реалізації, а також розходженнями з метою дії, зумовленої тими самими хуліганськими спонуканнями⁹⁹. Якщо винним, окрім убивства з хуліганських спонукань, були вчинені інші умисні дії, що грубо порушують громадський порядок і проявляються у явній неповазі до суспільства, то вчинене повинно кваліфікуватися за п. 7 ч. 2 ст. 115 і ст. 296 КК України. Умисне вбивство з ревнощів, помсти й інших спонукань, що виникли на ґрунті особистих стосунків, незалежно від місця його здійснення, кваліфікуються за ч. 1 ст. 115 КК України¹⁰⁰.

Від убивства з хуліганських спонукань на практиці нерідко доводить відмежовувати збивство, вчинене в бійці або сварці. У літературі була висловлена думка про те, що вбивство в бійці або сварці повинно завжди признаватися вчиненим із хуліганських мотивів, якщо встановлено, що суб'єкт вбивства є ініціатором і активною стороною злочину¹⁰¹. З цим важко погодитися. Найчастіше за обставинами злочину це може бути дійсно так, але усе ж для визнання вбивства вчиненим із хуліганських спонукань недостатньо посилання на те, хто явився «ініціатором» або «активною стороною» злочину, а необхідно встановити мотиви дій винного. Труднощі проявляються в тому, що вбивство з хуліганських спонукань найчастіше відбувається в бійці або сварці, у результаті обставини вбивства з хуліганських спонукань і вбивства в бійці або сварці нерідко збігаються. Помилки в

кваліфікації вбивств у цих випадках і відбуваються саме тому, що не приділяється увага встановленню мотиву вбивства, вчиненого в бійці або сварці¹⁰².

Убивство, передбачене п. «б» ст. 102 КК (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України.— *О.Л.*), стверджує С.В. Бородін, може бути вчинене не тільки з прямим, а й з непрямим наміром. Здійснюючи вбивство з хуліганських спонукань із непрямим наміром, винний хоч і не ставить перед собою мети вбивства, що є при прямому намірі, але і не виключає, що смерть потерпілого усе ж може наступити. Разом із тим це не значить, що дії винного у вбивстві з хуліганських спонукань із непрямим наміром є безцільними. Мета є, вона складається у вчиненні самої дії, спрямованої проти особистості потерпілого, при байдужому відношенні до можливого настання його смерті. Лише мета при вбивстві з хуліганських спонукань не виходить за рамки основного складу вбивства, як, наприклад, заволодіння майном при корисливому вбивстві. Тут вбивство не є засобом для досягнення будь-якої мети (крім дії при непрямому і заподіянні смерті при прямому намірі). Відомо, що мотив завжди служить досягненню мети і навіть визначає її. Оскільки встановлено, що при вбивстві з хуліганських спонукань є визначена мета, тому є підстави вважати, що вони є мотивами дій винного¹⁰³.

Це питання набуває принципового значення в справах про замах на вбивство з хуліганських мотивів. По таких справах переконання слідчого або суду про наявність цього мотиву іноді веде до того, що аналізу інших елементів суб'єктивної сторони не приділяється належної уваги. При цьому не враховується, що наявність хуліганських спонукань при непрямому намірі, коли смерть потерпілого не наступила, недостатньо для визнання злочину замахом на вбивство. Внаслідок цього у ряді випадків злочин, кваліфікований за ст. 15, п. «б» ст. 102 КК (за ст. 15 п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України.— *О.Л.*), вважається насправді заподіянням тілесних ушкоджень або просто хуліганством¹⁰⁴.

У юридичній літературі була висловлена думка про те, що якщо хуліганство сполучене з вбивством, то дії винного кваліфікуються тільки по статті, що передбачає відповідальність за вбивство¹⁰⁵. Те що це судження було помилковим підтверджується рекомендаціями Верховного Суду України.

Як уже відзначалося, вбивство з хуліганських спонукань нерідко є продовженням раніше вчинених хуліганських дій

або продовженням після вбивства, як це чітко досліджується в наведеній нами ухвалі Верховного Суду України по справі №05-947 К 99 щодо Ко.¹⁰⁶.

Отже, рекомендація про кваліфікацію вбивства з хуліганських спонукань тільки по одній статті, що передбачає відповідальність за вбивство, правильна лише для тих випадків, коли йдеться не про хуліганство, сполучене з вбивством, а про вбивство з хуліганських мотивів.

Розгляд питань кваліфікації вбивства з хуліганських спонукань дає право зробити такі висновки: 1) вбивство з хуліганських мотивів здійснюється у тих випадках, коли воно виявляється наслідком хуліганських дій; 2) якщо крім вбивства з хуліганських мотивів винна особа здійснила інші умисні дії, що грубо порушують громадський порядок і виражають явну неповагу до суспільства, вчинене потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених п. 7 ч. 2 ст. 115 КК та відповідною частиною ст. 296 КК; 3) для відмежування хуліганських спонукань від ревнощів і помсти необхідно враховувати різноманітну природу цих мотивів. Якщо хуліганські спонукання своїми діями спрямовані проти громадського порядку і характеризуються цинічним відношенням винного до потерпілого, то ревнощі і помста є мотивами при яких стосунки між обвинуваченим і потерпілим, що передували вбивству, носять особистий характер; 4) вбивство з хуліганських спонукань може бути вчинене як з прямим умислом так і непрямим; 5) кваліфікація вбивства з хуліганських спонукань тільки по одному п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України можлива в тих випадках, коли мова йде не про хуліганство, яке сполучене з убивством, а про вбивство з хуліганських спонукань.

Умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цієї особою службового або громадянського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115). Виконання службового і громадянського обов'язку громадянами України є їх найважливішим конституційним обов'язком. Тому життя громадян, які сумлінно виконують цей громадянський і службовий обов'язок, перебувають під охороною закону, зокрема і кримінального.

Вбивство, що підлягає кваліфікації за п. «б» ч. 2 ст. 105 КК РФ (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України.— *О.Л.*), як правило вважається вчиненим за мотивами помсти, викликаної службовою або громадською діяльністю потерпілого. Водночас така кваліфікація вбивства можлива і при невстановленому мотиві

помсти, коли воно вчиняється з метою перешкоди правомірній діяльності потерпілого або у зв'язку з його майбутньою службовою або громадською діяльністю, що для винного не бажана або шкідлива¹⁰⁷.

У юридичній літературі свого часу була висловлена думка про те, що сама по собі активна службова або громадська діяльність потерпілого може викликати почуття помсти і призвести до вбивства, передбаченого в п. «в» ст. 102 КК РСФСР (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України.— *О.Л.*). Ця пропозиція, на наш погляд, певною мірою є правильною, але її в той же час заперечував¹⁰⁸ Б.І. Сарієв. Він стверджував, що таке вбивство слід було б кваліфікувати передусім як терористичний акт, оскільки така діяльність потерпілого не торкається ні винного, ні його близьких і означає неприйняття існуючого державного ладу, ненависть до нього¹⁰⁹. Всі ці твердження суперечать закону, який не пов'язує виконання потерпілим свого службового або громадянського обов'язку з інтересами винного або його близьких. Так само, для визнання вбивства терористичним актом недостатньо припускати, що винний відчуває ненависть до існуючого державного ладу, а необхідно довести вчинення вбивства з метою підриву або ослаблення існуючої влади.

У п. 8 ч. 2 ст. 115 КК йдеться про вбивство, скоєне у зв'язку з виконанням потерпілим свого службового обов'язку. Це положення закону раніше не завжди враховувалося в судовій практиці, тому що існує формулювання п. «в» ст. 93 (п. 8 ч. 2 ст. 115) КК мало прогалину і не брало до уваги випадки, коли вбивство відбувається у зв'язку з виконанням службового або громадянського обов'язку не самим потерпілим, а його близьким родичем. Відтепер закон передбачає підвищену відповідальність за позбавлення життя близьких потерпілому осіб (таке саме положення передбачено в КК Росії)¹¹⁰. Якими, окрім батька, матері, сестри, жінки, чоловіка, дітей є також, на нашу думку, дядько, тітка, племінниця.

Продовжуючи розгляд цього питання, слід зазначити, що під виконанням службового обов'язку слід розуміти діяльність будь-якої особи, що працює в державному або громадському закладі, підприємстві або організації, асоціації, об'єднанні, в приватній структурі, яка виконує покладені на неї обов'язки по службі або іншій роботі¹¹¹.

Вказівку в законі про виконання потерпілим службового обов'язку не слід спростовувати, а саме так, що вона стосується лише посадових осіб.

Потерпілим такого вбивства може виявитися як керівник будь-якої установи, підприємства чи організації, так і рядовий працівник: секретар, робітник, посильний, сторож тощо¹¹².

У своїй практичній діяльності, а також після проведення наукового дослідження, нам не трапилося жодного вбивства з помсти особі за її службову діяльність, що не було б викликане сумнівним виконанням ними своїх службових обов'язків. Це пояснюється тим, що за КК (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК.— *О.Л.*) варто кваліфікувати вбивство лише такої особи, яка діяла на законній підставі. Якщо службова особа або особа, яка виконувала свій громадський або службовий обов'язок, діяла незаконно, зловживаючи своїм службовим становищем, або припускала перевищення влади стосовно особи, що вчинила вбивство, останнє не може бути кваліфіковано за КК (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК.— *О.Л.*)¹¹³. Потерпілими у справах про вбивство у зв'язку з виконанням службового обов'язку частіше всього стають посадові особи, які пред'являють до підлеглих вимоги, пов'язані з роботою, з виконанням потерпілими громадського обов'язку по затриманню осіб, які порушують громадський порядок, а також осіб, що вчинили злочин¹¹⁴.

На практиці слід пам'ятати, що для кваліфікації вбивства за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК не має значення чи вчинене воно при виконанні потерпілим службового або громадського обов'язку, важливо встановити, що воно здійснене в зв'язку з виконанням обов'язку. Домінуючою різницею між ними є те, що під виконанням громадського обов'язку розуміється суспільно-корисна діяльність особи, що взяла на себе такий обов'язок, якими може бути діяльність депутатів всіх рівнів, виборних осіб у громадських організаціях, громадська робота в будь-якого роду комісіях, товариських судах, будинкових і вуличних комітетах.

Пленум Верховного Суду України № 3 від 26.02.1999 р. з метою конкретизації цих відмінностей, зазначав, що за п. 8 ч. 2 ст. 115.— *О.Л.*) КК України слід кваліфікувати умисне вбивство, вчинене з метою перешкоди правомірній діяльності потерпілого в зв'язку з виконанням ним свого службового або громадянського обов'язку, а так само з мотиву помсти за таку діяльність. При цьому відповідальність за цією нормою на-

стає незалежно від часу, що пройшов з моменту вчинення потерпілим своїх обов'язків до його вбивства¹¹⁵. Це своєчасне роз'яснення виключило ряд зазначених недоліків і запитань, а також сприяло запобіганню неправильному їх тлумаченню і розумінню регіональними судами України.

Так, в абзаці 2 п. 10 цього Пленуму Верховного Суду України, давалося поняття службового і громадського обов'язку, які отримали хоч не розгорнуте але визначене тлумачення в такій формі: «Під виконанням службового обов'язку слід розуміти діяльність особи, що входить в коло її повноважень, а громадського обов'язку — здійснення спеціально покладених на особу громадських повноважень чи інших дій в інтересах суспільства або окремих громадян (припинення правопорушення, повідомлення органам влади про злочин або підготовку до нього тощо)»¹¹⁶.

У судово-слідчій практиці виникають і такі питання: чи варто кваліфікувати за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК вбивство вчинене в зв'язку з відмовою потерпілим від участі в злочинній групі, що займалася вчиненням злеств, крадіжок і інших злочинів. Як кваліфікувати дії винної особи, яка вбила особу, що виконувала свої службові або громадські обов'язки, але винний цього не знав і не уявляв?

Інколи в слідчій і судовій практиці трапляються спроби не визнавати громадським обов'язком участь громадян в охороні громадського порядку.

На зазначене запитання Пленум Верховного Суду України дав, на наш погляд, дещо поверхове роз'яснення, яке не зняло повністю існуючих проблем, тому що в ньому йдеться лише про те, що у разі умисного вбивства громадянина, який вживав заходи щодо припинення хуліганства, дії винного охоплюються п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України і додаткової кваліфікації за п. «б» цієї статті не потребують. Хуліганство і наступне вбивство особи, яка припинила ці дії, необхідно кваліфікувати за відповідною частиною ст. 296 і п. 8 ч. 2 ст. 115 чи ст. 348 КК України¹¹⁷. У цьому роз'ясненні, як ми бачимо, Пленум Верховного Суду України не конкретизував питання щодо відповідальності за вбивство особи, яка добровільно взяла на себе такий обов'язок, а також особа, яка виконувала свої обов'язки, як член ДНД. Установляючи підвищену відповідальність за зазіхання на життя громадян, які за своєю високою свідомістю припиняють дії хуліганів, закон заохочує громадян брати участь в охороні громадського поряд-

ку. А це моральний обов'язок кожного громадянина України. Інше тлумачення даного питання суперечить принципам, які закладені в Конституції України, що зобов'язує кожного громадянина виконувати закони і чесно ставитися до громадянського обов'язку. Тому у новому КК, це питання вирішується, але чомусь як окрема норма, яка передбачає відповідальність тільки за погрозу вбивством... громадянина, який виконує громадський обов'язок (ч. 1 ст. 350 КК).

Від убивства в зв'язку з виконанням потерпілим свого громадянського або службового обов'язку необхідно відмежувати вбивство державного або суспільного діяча чи представника влади, вчинене в зв'язку з його державною або громадською діяльністю, із метою підриву або ослаблення існуючої державної влади. При вбивстві, що кваліфікується за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК, мета підриву або ослаблення існуючої державної влади відсутня.

Поряд з цим Пленум Верховного Суду раніше не звертав уваги на відмежування таких вбивств і задовольнявся тим, що у своїй постанові, зазначав лише те, що «коли винний, бажаючи вбити потерпілого у зв'язку з виконанням ним службового обов'язку, помилково позбавляє життя іншу людину, яка такого обов'язку не виконувала, його дії необхідно кваліфікувати за (ст. 15 і п. 8 ч. 2 ст. 115.— *О.Л.*) КК України як замах на злочин, який він намагався вчинити, та за ст. 94 Кримінального кодексу (при відсутності обтяжувальних обставин)»¹¹⁸.

Як підсумок аналізу кваліфікуючої обставини, що характеризує дане вбивство, необхідно зробити висновки: 1) пункт 8 ч. 2 ст. 115 КК підлягає застосуванню у випадках, коли вбивство вчинене за мотивом помсти в зв'язку з добросовісним здійсненням потерпілим своєї службової діяльності або виконанням свого громадянського обов'язку, чи з метою перешкодити його діяльності; 2) під виконанням службового обов'язку слід розуміти діяльність особи, що входить в коло її повноважень, які закріплені за нею згідно з функціональними обов'язками; 3) під здійсненням свого громадського обов'язку слід розуміти здійснення спеціально покладених на особу громадських повноважень чи інших дій в інтересах суспільства або окремих громадян; 4) для застосування п. «в» ст. 93 КК не має значення, коли саме вчинене вбивство — чи під час виконання потерпілим службових обов'язків або спеціально покладених на нього громадських повноважень, чи інших дій в інте-

ресах суспільства або окремих громадян (через будь-який проміжок часу), а також відразу після цього; 5) дії винного не підлягають кваліфікації за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК, якщо вбивство скоєне стосовно особи, яка незаконно займалася службовою або громадською діяльністю (зловживання владою тощо); 6) п. 8 ч. 2 ст. 115 КК може бути застосований лише у тих випадках, коли винна особа усвідомлювала, що вона позбавляє життя потерпілого, який виконує службові обов'язки або здійснює спеціально покладені на нього громадські повноваження. чи інші дії в інтересах суспільства (припиняє правопорушення, повідомляє органам влади про злочин або готування до нього і т. ін. дії); 7) при вбивстві, що кваліфікується за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК мета підриву або ослаблення існуючої державної влади відсутня, в разі наявності такої — вчинене слід розглядати за відповідними статтями КК України; 8) хуліганство і наступне вбивство особи, яка здійснювала спеціально покладені на неї громадські повноваження чи з власної ініціативи в інтересах суспільства або окремих громадян необхідно кваліфікувати за відповідною частиною ст. 296 і п. 8 ч. 2 ст. 115 ч. ст. 348 КК України.

Вбивство здійснене з метою приховати інші злочини або полегшити його вчинення, а так само поєднане зі зґвалтуванням або з насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (пп. 9, 10 ч. 2 ст. 115 КК України). Обставини вбивства, відповідальність за які передбачена у пп. 9, 10 ч. 2 ст. 115 КК України, відображають підвищену небезпеку даного виду вбивства для суспільства. Вчиняючи його, винний переслідує певну мету або полегшення скоєння іншого злочину, чи уникнення відповідальності за вже скоєний злочин, не зупиняється перед фактором позбавлення життя іншої людини, фактично чинить три-чотири злочини.

Передбачаючи відповідальність за вбивство, здійснене не з метою приховати інший злочин або полегшити його здійснення, законодавець не конкретизує за приховання якого саме злочину настає відповідальність, яка саме міра тяжкості цього злочину повинна бути, яке за нього може бути призначене покарання. Існуюче формулювання означає, що такими можуть бути легкі тілесні ушкодження (ст. 125), розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132), обман покупців та замовників (ст. 225 КК) тощо.

Так, наприклад, винний, образивши особу, і після її невдалої спроби відстояти свою гідність наносить їй легкі тілесні ушкодження без стійкого розладу здоров'я і після чого, влевнившись у тому, що потерпілий не може надати йому достойного опору, завершує свій напад вбивством.

На наш погляд, у даному випадку вимальовується вбивство з хуліганських мотивів. А з іншого боку, якщо виходити з того, що винний розуміє, що він буде відповідати за нанесення тілесних ушкоджень і за хуліганські дії, то наявний факт приховування іншого злочину. В законі вказується на спеціальну мету скоєння вбивства. У зв'язку з цим можна визнати необгрунтованою ухвалу колегії в кримінальних справах Донецького обласного суду від 21 червня 1999 р., якою кримінальна справа по обвинуваченню Ц. за ч. 1 ст. 115, ч. 2 ст. 115 пп.9, 12, 13 КК України, Х. за пп.9, 12 ч. 2 ст. 115 КК України, Мо. Ма. та Бо. за ст. 396 КК України направлена на додаткове розслідування.

Зазначені особи звинувачувалися у скоєнні злочинів за таких обставин: 19 вересня 1998 року всі четверо, перебуваючи в нетверезому стані, з метою помсти і з'ясування стосунків з Я., близько 22 години прийшли на квартиру Мо. по вул.Клочкова, 10 у м.Сніжному, де Я. перебував зі своєю знайомою Б. Ц. розбудив Я. і з метою умисного вбивства кухонним ножом наніс йому декілька ударів у життєво важливі органи з ушкодженням серця та інших органів. Смерть потерпілого наступила на місці події.

Після того Ц. з метою приховання вбивства Я., очевидцем якого була Б., наніс їй декілька ударів ножом у життєво-важливі органи. Потім Ц., запропонувавши Х. довести це вбивство до кінця, накинув на шию Б. сітку і став її душити. Останній, допомагаючи Ц. у досягненні злочинного результату, озброївся металевим жигалом, і наніс їй декілька ударів жигалом в обличчя та по шию. Смерть потерпілої наступила від асфіксії внаслідок здавлювання органів ший петлею і жигалом. Після чого Ц., Х. і Мо. на тачці, наданій Ма., вивезли трупи потерпілих, і викинули у протипожежний колодязь. Направляючи справу на додаткове розслідування, судова колегія послалася на порушення органами попереднього слідства вимог ст. 22, 64 КПК України. За висновком суду, органи попереднього слідства не встановили обставини, пов'язані з подією злочину — час, місце, спосіб та інші обставини здійснення злочину, вину звинувачених у скоєнні злочину і їх мотиви¹¹⁹.

На наш погляд, суд неправильно використав існуючі в той час роз'яснення, що містилися в п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 25 березня 1988 року. «Про застосування судами України кримінально-процесуального законодавства, що регулює повернення справ на додаткове розслідування», яке передбачало повернення справи на додаткове розслідування судом з мотивів неповноти або неправильності попереднього слідства (у відповідності зі ст. 281 КПК України), але лише в тих випадках, коли ця неповнота не може бути усунута судовим засіданням.

Ці вимоги закону судом порушені у зв'язку з чим справа безпідставно повернута на додаткове розслідування.

На наш погляд, у судовому засіданні суд міг більш детально допитати обвинувачених стосовно моменту виникнення попереднього зговору між Ц. і Х. на вбивство Б., обставини її вбивства, а також Я., провести інші процесуальні дії, вирішуючи ці питання згідно з вимогами ст. 242, 297-319 КПК України.

Надалі, реагуючи на окреме подання заступника прокурора Донецької області, судова колегія в кримінальних справах Верховного Суду України, керуючись ст. 363, 364 КПК України, задовольнила його, скасувавши ухвалу Донецького обласного суду, а справу направила на новий судовий розгляд зі стадії віддання обвинувачених до суду.

При кваліфікації вбивства за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК необхідно врахувати, що воно може бути вчинене тільки з прямим умислом. У зв'язку з цим не можна визнати обгрунтованою ухвалу судової Колегії в кримінальних справах Верховного Суду України, яка розглянула на судовому засіданні в м. Києві 22 червня 1999 року кримінальну справу за касаційним поданням прокурора, який брав участь у розгляді справи, на вирок судової колегії в кримінальних справах Рівненського обласного суду від 29 квітня 1999 року. Цим вироком С., виправданий за пп.4, 6, 9 ч. 2 ст. 115, ч. 3 і 4 ст. 187 КК України за недоведеністю його участі у вчиненні злочинів.

Органом слідства С. обвинувачувався в тому, що він у стані сп'яніння 21 вересня 1996 року о 21-й годині 20 хвилин скоїв розбійний напад на гр-ку М. із застосуванням ножа. Погрожуючи потерпілій небезпечним для життя і здоров'я насильством, відібрав сорок гривень. Після того з корисливих мотивів та з метою приховати вчинений злочин умисно вбив М.

Прийнявши виправдувальний вирок, суд визнав, що зібрані органом слідства докази не доводять пред'явленого С. обвину-

вачення, оскільки містять суттєві суперечності, крім того. допущена односторонність і неповнота попереднього слідства. При цьому суд виходив з того, що всі можливості збирання додаткових доказів в обґрунтування вини С. вичерпані.

Як вбачається із матеріалів попереднього слідства і протоколів судового засідання, органом слідства, всупереч вимогам ст. 22 КПК України, допущено таку неповноту дослідження обставин справи, що передбачені ст. 64 КПК України, без усунення якої неможливо прийняти правильне рішення у справі, в зв'язку з чим суд неодноразово повертав справу на додаткове розслідування. Тому прийняте судом рішення про виправданість С. відповідно є не обґрунтованим і підлягає скасуванню на підставі ст. 368 КПК України, а справа — поверненню на нове розслідування¹²⁰.

За п. 9 ч. 2 ст. 115 КК кваліфікуються вбивства, поєднані зі зґвалтуванням, а також вбивства, вчинені для того, щоб полегшити або приховати інше вбивство.

Характерним прикладом цього, може бути справа, розглянута нами раніше (стосовно М., Б. і Па.)¹²¹. Вбивства з метою приховання або полегшення вчинення іншого чи цього злочину можуть бути скоєні як однією особою, так і за попередньою змовою різними особами.

Судова колегія у кримінальних справах Верховного Суду України розглянула на судовому засіданні 15 червня 1999 року кримінальну справу за касаційними скаргами засуджених А. Ві. М., А. Во. М. і адвоката Л. на вирок судової колегії в кримінальних справах Хмельницького обласного суду від 30 квітня 1999 року, яким А. Ві. М., засуджений за пп. 4, 9, 12 ч. 2 ст. 115, ч. 3 і 4 ст. 187, ч. 3 ст. 357 КК України на 13 років позбавлення волі, А. Во. М., засуджений за пп. 4, 6, 9, 12, 13 ч. 2 ст. 115, ч. 3 і 4 ст. 187, ч. 3 ст. 357 КК України на 15 років позбавлення волі.

Згідно з вироком суду, А. Ві. М. та А. Во. М. визнані винними і засуджені за те, що, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, 19 травня 1998 року близько 19 год. за попереднім зговором між собою та з особою, кримінальну справу відносно якої виділено в окреме провадження у зв'язку з її перебуванням за межами України, вирішили вчинити розбійний напад на когось з громадян. З цією метою А. Ві. та Во. на автомобілі «Москвич-412», держномер Х170А34 РУС, та інша особа не встановлена слідством, озброївшись мисливською рушницею

ТОЗ-34, виїхали у 47 квартал лісництва, де на відстані 250 метрів від траси Шепетівка — Новоград-Волинський побачили автомобіль «Фольксваген-Пасат», в якому перебував власник С. та його знайома Л., і почали вести за ними спостереження.

Потім А. Во. з іншою особою, яка була озброєна мисливською рушницею, підбігли до автомобіля і вчинили розбійний напад на потерпілого С., примусили його вийти з автомобіля і там же пострілом з мисливської рушниці в груди умисно вбили С.

Заволодівши автомобілем С., а також ювелірними виробами Л., і іншим майном С. на очах у Л., закопали труп С. в землю.

Після цього А. Ві. і А. Во. та інша особа поблизу раніше приготовленої ними ями, чотирма пострілами з мисливської рушниці вчинили умисне вбивство Л., труп якої закопали.

Керуючись ст. 363, 364 КПК України, судова колегія ухвалила вирок судової колегії в кримінальних справах Хмельницького обласного суду від 30 квітня 1999 р. виключивши з вироку кваліфікацію дій А. Ві. М. і А. Во. М. за п. 4 ч. 2 ст. 115 та ч. 3 ст. 357 КК України, а все інше залишила без зміни¹²².

Отже, визначення тих чи інших обставин справи являє собою неабияку складність через відсутність будь-яких критеріїв врахування юридичних фактів, які є підставою кримінальної відповідальності. Невизначеність одиничних злочинів і способів їх відмежування від множинних відображається на практичному застосуванні існуючих норм КК України.

Що добре видно із раніше наведеної нами справи відносно засудженої С., В. та інших¹²³.

У першому випадку дії винних підлягають кваліфікації за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК і за статтею 187 КК України. В другому випадку відповідальність настає за загальними правилами відповідальності за співучасть. Цим і визначаються поодинокі злочини і численні з урахуванням конкретних обставин справи (кваліфікація вбивства й іншого злочину.)

Відповідний Пленум Верховного Суду України у п. 15 (абз. 1) роз'яснював, що «коли винний особисто вчинив злочин чи замах на нього, та умисне вбивство з метою його приховання, то такі дії слід кваліфікувати за (п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України.— О.Л.) та за статтями КК, які передбачають відповідальність за злочин чи замах на нього, який винний мав намір приховати»¹²⁴.

Для закінченого складу злочину, передбаченого п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України, закон не потребує, щоб злочинець внаслідок вбивства досяг мети, полегшив скоєння або приховання іншого злочину; достатньо установити самий факт посягання на скоєння вбивства з цією метою.

У тих випадках, коли після вбивства з метою полегшення іншого злочину провинець не встигає вчинити інший злочин, відповідальність настає за вбивство при обставинах, що обтяжують відповідальність і за підготовку до іншого злочину. Вбивство вважається і самостійним злочином, і підготовчою дією, за що настає відповідальність за ст. 15 і відповідною статтею Особливої частини Кримінального кодексу. Одночасно слід наголосити, що помилки районних і обласних суддів непоодинокі, характерним прикладом чого може бути справа стосовно засудженого К. Так, судова колегія в кримінальних справах Верховного Суду України 22 липня 1999 року розглянула в судовому засіданні кримінальну справу за касаційним поданням заступника прокурора Донецької області та касаційною скаргою засудженого К., якого вирок судової колегії в кримінальних справах Донецького обласного суду від 29 березня 1999 року було засуджено за ст. 15, ч. 1 ст. 115, пп. 8 і 13 ч. 2 ст. 115, ст. 129 КК України до 11 років позбавлення волі. К. визнаний винним у тому, що 3 липня 1998 року, близько 19 години, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, озброївшись двома ножами, прийшов до свого знайомого С. та його співмешканки Г. з метою умисного вбивства С. з помсти, на ґрунті особистих неприязних стосунків. Він став наносити йому удари двома ножами в грудну клітку, але через активний опір останнього, який відбивав удари, К. не вдалося довести свій злочинний намір до кінця з причин, що не залежали від його волі і свідомості. Тому що на допомогу С. прийшла його співмешканка Г. і відштовхнула останнього. Тоді К., розуміючи, що вона заважає йому, завдав Г. декілька ударів ножами в ший та грудну клітку. Своїми діями К. заподіяв С. легкі тілесні ушкодження, а Г. — ножові поранення, від яких вона померла на місці. Після цього К., приставив до шиї С. ніж, висловлюючи при цьому погрози вчинити вбивство, якщо С. розповість про те, що сталося. Погрози С. сприйняв реально.

На підставі наведеного, керуючись ст. 363, 364 КПК України, судова колегія частково задовольнила касаційне подання

заступника прокурора Донецької області і касаційну скаргу засудженого К. Вирок судової колегії в кримінальних справах Донецького обласного суду від 29 березня 1999 року стосовно К. скасувала, а справу направила на додаткове розслідування¹²⁵.

На завершення розгляду питань, пов'язаних із здійсненням вбивства з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення, а так само поєднане зі зґвалтуванням, необхідно на основі викладеного, дійти висновку: 1) за п. 9, 10 ч. 2 ст. 115 КК України та за статтями КК, що передбачають відповідальність за злочин чи замах на нього, слід кваліфікувати дії, коли винний особисто вчинив злочин чи замах на нього та умисне вбивство з метою його приховання; 2) при кваліфікації умисного позбавлення життя за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України (умисне вбивство з метою приховати інший злочин або полегшити його скоєння), відповідальність настає незалежно від того, чи здійснив винний свій умисел чи ні; 3) при вчиненні вбивства поєднаного із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, незалежно від того, коли воно вчиняється чи під час зґвалтування, чи зразу після нього, дії винної особи кваліфікуються за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК, а також ст. 152 чи ст. 153 КК і відповідним частинам цих статей; 4) для застосування п. 9, 10 ч. 2 ст. 115 КК України не має значення, чи був винний виконавцем або співучасником іншого злочину; 5) за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України кваліфікується вбивство, скоєне з метою приховати або полегшити інший злочин, вчинений винним особисто або іншою особою; 6) умисне вбивство з метою приховати або полегшити його вчинення, а також поєднане зі зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом може бути скоєне як однією особою, так і за попередньою змовою групою осіб; 7) умисне вбивство поєднане зі зґвалтуванням малолітньої або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, або з метою його приховання чи замах на нього, необхідно кваліфікувати за п. 9, 10 ч. 2 ст. 115 КК України і за ч. 4 ст. 152 КК України, або ст. 15 і ч. 3 ст. 153 КК України; 8) у тих випадках, коли після вбивства з метою полегшення іншого злочину винний не встигає вчинити цей інший злочин, відпові-

дальність настає за вбивство при обставинах, що обтяжують відповідальність і за готування до іншого злочину.

Вбивство, вчинене на замовлення (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК). Закон не визначає змісту цієї кваліфікуючої обставини. Автори науково-практичного коментаря КК пропонують розглядати вбивство на замовлення як виконання угоди про позбавлення потерпілого життя. Сторонами такої угоди є, як мінімум, дві особи — замовник і виконавець. Проте їх може бути і більше — декілька замовників, декілька виконавців; до цих злочинів також можуть бути причетними посередники між замовником і виконавцем¹²⁶.

Для більшості справ таке розуміння вбивства на замовлення є правильним. Проте в окремих випадках замовлення вбивства і виконання цього замовлення нагадують угоду дуже схематично або й зовсім її не нагадують. Це, наприклад, стосується тих випадків, коли замовлення носить характер наказу чи вказівки, яка виконується не у зв'язку з якимись зобов'язаннями з боку замовника стосовно конкретного вбивства, а в силу того, що виконавець задовго до надходження доручення на вбивство (замовлення) взяв на себе «кілерські» обов'язки відповідно до ролі, яку він виконує у злочинному угрупованні.

Разом з тим, для вбивства на замовлення характерно те, що виконавець такого вбивства отримує чи бажає отримати певну вигоду (матеріальну чи нематеріальну за змістом), чи ухилитися від якихось негативних обставин не завдяки позбавлення життя потерпілого, а за виконання замовлення чи у зв'язку з його виконанням, тобто опосередковано через волю і дії (бездіяльність) замовника чи уповноважених на те ним осіб. Саме ця обставина принципово відрізняє вбивство на замовлення від інших вбивств, скоєних під впливом сторонніх осіб.

З огляду на це, очевидно, є потреба дати ширше визначення цього злочину, яке більш відповідало б загальноприйнятому тлумаченню слова «замовлення». «Замовлення — доручення виготовити, підготувати або доставити що-небудь у певний, наперед визначений строк». «Робити на замовлення — робити що-небудь, виконуючи чиесь доручення». «Замовляти — доручати кому-небудь виготовити, підготувати або доставити що-небудь у певний, наперед визначений строк»¹²⁷.

Особи (групи осіб), зацікавлені у позбавленні потерпілого життя, з метою одержання від замовника чи уповноважених

ним осіб за виконання замовлення певних вигод матеріально-го чи нематеріального характеру чи з метою ухилитися від виконання (невиконання) цими особами якихось дій не на його користь¹²⁸.

Тобто, замовлення на вбивство є причиною, що спонукає формування (або завершення формування) у виконавця умислу на вбивство, ним же зумовлено формування у виконавця мотиву злочину. Якщо рішення вчинити вбивство виникло не у зв'язку із замовленням, а під впливом якихось інших факторів, кваліфікувати вбивство, як здійснене на замовлення, не можна.

Навіть при найбільш простій ситуації, коли до злочину причетні дві особи — замовник та виконавець, і їх ролі чітко розмежовані, виникає ряд питань як суто теоретичного, так і практичного значення. Всі вони зводяться до кваліфікації злочинних дій. Зокрема, виникають питання про те як кваліфікувати дії замовника — за п. 11 ч. 2 ст. 115 КК чи за ст. 26 і п. 11 ч. 2 ст. 115 КК, чи взагалі може нести замовник відповідальність за цим пунктом ч. 2 ст. 115 КК, якою мірою впливають на кваліфікацію його дій обставини, що обтяжують відповідальність виконавця, як впливають на кваліфікацію дій виконавця мотиви, якими керувався замовник при замовленні вбивства тощо.

Відповіді на ці питання можна знайти шляхом аналізу об'єктивної та суб'єктивної сторін цих злочинів. Суб'єктивна сторона вбивства на замовлення нічим принциповим не відрізняється від об'єктивної сторони інших умисних вбивств і полягає у протиправному позбавленні життя іншої людини.

Суб'єктивна сторона вбивства на замовлення, як правило, характеризується прямим умислом — винна особа усвідомлює, що вона виконує протиправне замовлення на позбавлення потерпілого життя і бажає це замовлення виконати. Разом з тим, цей злочин може бути скоєно і з непрямим умислом. Це, наприклад, стосується випадків, коли доручення замовника містить альтернативу, коли він ставить завдання або заподіяти тілесні ушкодження потерпілому, або вбити його. Якщо виконавець при виконанні такого замовлення застосує насильство, при якому не бажатиме настання смерті потерпілого, але свідомо допускати смерть, він повинен нести відповідальність за вбивство, вчинене на замовлення.

Разом з тим, слід наголосити, що диспозиція п. 11 ч. 2 ст. 115 КК сформульована як «умисне вбивство, вчинене на замовлення», тобто йдеться про випадки, коли замовляється саме вбивство, а не якесь інше насильство. У зв'язку з цим за п. 11 ч. 2 ст. 115 КК не може кваліфікуватися вбивство у випадках, коли замовник поставив завдання про заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень, а виконавець при його виконанні умисно (з прямим чи евентуальним умислом) вбив потерпілого.

Саме по собі бажання виконати замовлення на вбивство не є мотивом цього злочину. Надходження такого замовлення лише породжує мотив, започатковує його, зумовлює його формування. Мотив такого вбивства може бути різним, але він завжди полягає у бажанні одержати від замовника чи уповноважених ним осіб за вчинене вбивство вигоди матеріального чи нематеріального характеру, або ухилитися від якихось негативних обставин. Матеріальна вигода при вбивстві на замовлення може полягати у винагороді за вбивство у вигляді одержання грошей, майна, цінних паперів тощо, отримання чи збереження прав на майно, звільнення від матеріальних витрат чи матеріальних обов'язків. Бажання одержати таку вигоду за своєю природою є корисливими спонуканнями. Нематеріальна вигода може бути одержана і у вигляді допомоги у працевлаштуванні, вирішенні певних життєвих проблем, звільненні від кримінальної відповідальності чи від відповідальності перед злочинними «авторитетами», залученні до здійснення інших злочинів, якщо цього бажає виконавець, тощо. Іншими словами, нематеріальна вигода — це вчинення чи не вчинення на користь виконавця таких дій нематеріального змісту, які той вважає згідно зі своїм світоглядом і розумінням, бажаними та корисними для нього. На нашу думку, вбивство на замовлення відбувається тоді, коли воно здійснюється зі страху перед замовником, під погрозою вбивства, застосування насильства чи інших дій, небажаних для виконавця.

Вивчення конкретних справ показало, що у переважній більшості випадків мотивом виконання вбивства на замовлення є користь. Замовник передає або обіцяє передати виконавцю певну грошову суму чи іншу матеріальну винагороду за вбивство, а виконавець за цю винагороду вбивство вчиняє. Характерною в цьому плані є справа щодо С. та К. С. перебував зі Ст. у фактичних шлюбних відносинах. Вони проживали в будинку, придбаному без належного оформлення за гроші

Ст. Під час сварки Ст. стала погрожувати С., що вона забере виплачені за будинок гроші та залишить його. С., бажаючи протидіяти Ст., домовився з К., що той за 5 тис. дол. США вб'є Ст. К., керуючись корисливим мотивом (бажаючи отримати обіцяну винагороду), виконав замовлення¹²⁹.

Слід зазначити, що у випадках вчинення вбивства на замовлення із користі суди дії винної особи (виконавця) кваліфікують за пунктами 11 і 6 ч. 2 ст. 115 КК. Так, зокрема, були кваліфіковані дії К. у цій справі. Така практика не викликає заперечень.

Дії замовника і дії виконавця вбивства тісно пов'язані між собою, проте з об'єктивної сторони вони суттєво відрізняються. Замовник (якщо тільки він не є одночасно і співвиконавцем вбивства) безпосередньо не позбавляє потерпілого життя й об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 2 ст. 115 КК, не виконує. Залежно від конкретних обставин справи замовник, замовляючи вбивство, вчиняє дії, які спонукають виконавця до вчинення вбивства, тобто він виступає в ролі підмовника (а в деяких випадках організатора або й посібника). Відтак є неправильною практика деяких обласних судів, у яких замовник ніс відповідальність за п. 11 ч. 2 ст. 115 КК без посилання на ст. 26 або 27 КК України.

Саме цим шляхом пішла судова практика більшості справ, які вибірково вивчені нами: замовники визнавалися підмовниками чи організаторами злочину і їх дії кваліфікувалися відповідно за частинами 3 чи 4 ст. 27, п. 11 ч. 2 ст. 115 КК.

І хоч у п. 17-3 згаданої постанови Пленуму стосовно даної проблеми висвітлюються такі питання: 1) замовлення вбивства, як правило, є підмовництвом — коли замовник схилив виконавця до вчинення вбивства; 2) воно може бути організацією вбивства (наприклад, у випадках, коли замовлення відбувається шляхом дачі наказу керівником злочинного угруповання кіллери, або в тому разі, коли замовник діє через посередника і уже той схилиє виконавця до вчинення вбивства); 3) воно може бути пособництвом (наприклад, у випадках, коли ініціатива дачі доручення на вбивство належить самому виконавцю, який, знаючи, що у потенційного замовника є зацікавленість у позбавленні потерпілого життя, пропонує свої послуги за виконання чи невиконання на його користь певних дій). У кожному випадку суд повинен чітко визначитися з питанням про те, яка форма співучасті мала місце в даному випадку, і

кваліфікувати дії замовника з посиланням на відповідну частину ст. 27 КК та за п. 11 ч. 2 ст. 115 КК¹³⁰.

Необхідно все ж пам'ятати, що підмовлення до вбивства не завжди є замовленням вбивства. Замовлення вбивства як кваліфікований вид підмовництва відзначається особливим способом впливу замовника на виконавця — замовник переконує майбутнього виконавця в тому, що для нього вигідно вбити потерпілого, оскільки він у зв'язку з цим одержить блага, або ж щодо нього не настануть якісь певні наслідки, досягнута між ними домовленість носить характер і ознаки угоди, згідно з якою виконавець бере на себе обов'язок позбавити потерпілого життя, а замовник — вчинити чи не вчинити на користь виконавця певні дії. Крім того, при замовленні замовник завжди зацікавлений у позбавленні потерпілого життя, зацікавленість же виконавця у цьому (звісно, до надходження і прийняття замовлення) відсутня або ж недостатня для того, щоб самостійно викликати у нього рішучість вчинити вбивство. І після прийняття замовлення виконавець розглядає вбивство лише як засіб одержання тих вигод, які йому були обіцяні чи малися на увазі при надходженні і прийнятті замовлення.

В цьому плані певний інтерес являє собою справа щодо М., Р. і Д. М. вирішив шляхом розбою і вбивства заволодіти майном, належним його батькові. З цією метою він "залучив" до злочину знайомих Р. і Д., пообіцявши кожному з них виплатити за це по 5 тис. дол. США із тієї суми, якою вони заволодіють внаслідок злочину. Вони втрюх розробили план вбивства, підготували знаряддя вбивства. М. обманним шляхом заманив батька у підвал, першим наніс удар ножем, після чого потерпілого почали бити Р. і Д. Вони втрюх повалили потерпілого, після чого Р. і Д. задушили його мотузкою. Дії всіх засуджених суд кваліфікував за пунктами 6, 11 та 12 ч. 2 ст. 115 та ч. 3, 4 ст. 187 КК. Судова колегія з такою кваліфікацією дій засуджених погодилася¹³¹. Таким чином, суд визнав його винним не у замовленні вбивства, а у вчиненні вбивства на власне замовлення, що очевидно, є неправильним.

З суб'єктивної сторони дії замовника характеризуються також прямим умислом — замовляючи вбивство, він усвідомлює суспільну небезпечність своїх дій і бажає настання шкідливих наслідків (смерті потерпілого) від дій особи, якій адресується замовлення.

Стосовно мотиву дій замовника, то він з мотивом дій виконавця не збігається, оскільки замовник при цьому керується власними мотивами і метою, про які виконавець може і не знати. За вивченими справами замовники також переслідували переважно корисливі мотиви — бажання заволодіти будинком чи квартирою, уникнути поділу спільно нажитого майна, усунути конкурента у підприємницькій діяльності тощо.

У цьому зв'язку постає питання, на основі якого корисливого мотиву — замовника чи виконавця дії першого отримують кваліфікацію за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК. Це питання суди вирішують неоднозначно. Так, С., не бажаючи виконати розділ спільно нажитого з чоловіком майна, вирішила його вбити. З цією метою вона підмовила М. вбити потерпілого, пообіцявши йому 2 тис. дол. США. З метою одержати вказану суму М. вбив потерпілого. Дії М. суд кваліфікував за пунктами 6, 11 (а також 13) ч. 2 ст. 115 КК, а дії С. — за частинами 4 і 5 ст. 27 та пунктами 6, 11 ч. 2 ст. 115 КК. Обґрунтовуючи висновки щодо кваліфікації дій С., суд зазначив, що вона схилила М. до скоєння умисного вбивства чоловіка на замовлення із користі, не бажаючи ділити спільне майно з чоловіком та пообіцяла М. за здійснення умисного вбивства 2 тис. дол. США¹³².

Таким чином, у цій справі дії замовника кваліфіковані за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК на основі того, що він, замовляючи вбивство, керувався власною корисливою метою. Але це не свідчить про правильність прийнятих рішень. Прикладом цього може бути справа Г., яка, діючи із помсти, підмовила О. вбити її чоловіка, пообіцявши заплатити 2 тис. дол. США. О. замовлення виконав. Суд кваліфікував дії О. за пунктами 6 та 11 ч. 2 ст. 115 КК. Дії ж Г. кваліфіковані за ч. 4 ст. 27 та п. 11 ч. 2 ст. 115 КК. Виключаючи з обвинувачення Г. п. 6 ч. 2 ст. 115, суд зазначив, що вона діяла не із користі, а із помсти¹³². Отже, суд проігнорував ту обставину, що Г. замовляла О. вбивство, яке той повинен був вчинити (і вчинив) за кваліфікуючих ознак, передбачених не тільки п. 11 ч. 2 ст. 115 КК, але й п. 6 цієї статті.

Такої ж помилки припустився суд при розгляді справи щодо К. і Р. Р. за винагороду в сумі 950 дол. США (із яких 150 одержав) погодився виконати замовлення К. на вбивство Ш. і виконав його. Суд вилучив із обвинувачення обох засуджених п. 6 ч. 2 ст. 115 КК, на основі того, що К. замовив вбивство, переслідуючи некорисливу мету¹³³.

Це питання може набути принципового значення у випадках, коли замовник керується корисливими, а виконавець — якимись іншими некорисливими мотивами. Вважаємо, що при його вирішенні треба брати за основу таке. За загальним правилом корисливий мотив впливає на кваліфікацію лише у випадках, коли він згадується у нормі Особливої частини КК як кваліфікуюча ознака; в решті випадків він відповідно до ст. 67 КК може бути врахований як обставина, що обтяжує відповідальність. Закон передбачає підвищену відповідальність за умисне вбивство із користі, а не за замовлення із користі умисного вбивства. Відтак замовник повинен нести відповідальність за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК (з посиланням на відповідну частину ст. 27 КК) лише тоді, коли він схилює виконавця до вчинення вбивства із користі. Якщо ж виконавець вчиняє вбивство не із користі, наявність у замовника корисливого мотиву може бути враховано лише при призначенні йому покарання або за наявності до того підстав, додатково кваліфіковано за відповідними статтями КК (наприклад, за статтями 14 і 190 КК)¹³⁴.

Це стосується і випадків, коли виконавець обізнаний з тим, що замовник діє із користі. Виняток може бути лише в тому випадку, коли виконавець, приймаючи і виконуючи замовлення, бажає в силу якихось певних стосунків із замовником задовольнити його корисливі спонукання і одночасно бажає одержати вигоду за виконання замовлення, тобто коли рішучість вчинити вбивство викликана двома цими мотивами. На жаль, обмеженість фактичного матеріалу не дала можливості розглянути це питання більш докладно.

С. А. Тарарухін, підтримуючи таку позицію, відзначає, що мотиви і мета злочину у пособника можуть відрізнятися від мотивації виконавця. Але це не має самостійного правового значення, оскільки кваліфікація визначається тим, чому він сприяв, а не тим, чим керувався. Зін усвідомлював характер заповідяного злочину, зокрема мотиви і мету дій, хоча б і в загальних рисах, бо інакше втрачається суть співучасті¹³⁵.

Правильно, на нашу думку, вирішено справу щодо М. М., бажаючи помститися своєму чоловікові Л. за те, що він зловживав спиртними напоями, ображав та принижував її, домовилася через посередника з Д., що той вб'є Л., та пообіцяла йому 1000 дол. США. Д. замовлення виконав. Суд кваліфікував дії Д. за пунктами 6 та 11 (а також п. 13, який касаційна інстанція вилучила) ч. 2 ст. 115 КК. Дії ж М. кваліфіковані за ч. 3 і 5 ст. 27 та

пунктами 6 та 11 ч. 2 ст. 115 КК як замовлення і організацію умисного вбивства, яке Д. вчинив на замовлення та із користі. У касаційній скарзі правильність такої кваліфікації суперечлива. Спростовуючи ці докази, судова колегія визнала, що замовлення вбивства, яке виконавець повинен був вчинити із користі, повинно кваліфікуватися за відповідною частиною ст. 27 і пунктами 6 та 11 ч. 2 ст. 115 КК незалежно від того, переслідував чи ні замовник власну корисливу мету¹³⁶.

Разом з тим, зважаючи на специфічну правову природу розглянутого злочину, вважаємо за потрібне внести уточнення до постанови зазначеного Пленуму Верховного Суду і щодо цього питання дати роз'яснення, згідно з яким мотив дій замовника, якщо він передбачений одним із пунктів ч. 2 ст. 115 КК, впливає на кваліфікацію його дій, а якщо він усвідомлювався виконавцем, — і на кваліфікацію дій останнього.

Торкуючись питання про кваліфікацію дій замовника залежно від мотивації злочинних дій, варто зупинитися ще на одній проблемі. У п.20 постанови Пленуму Верховного Суду України №1 від 1 квітня 1994 р. «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я людини» містилося таке роз'яснення: «Роз'яснити, що не можна кваліфікувати вбивство однієї особи за сукупністю пунктів (...6, 7, 8, 10 ч. 2 ст. 115 КК.— *О.Л.*) у будь-якому поєднанні, оскільки неможливо вчинити вбивство одночасно з корисливих, хуліганських мотивів у зв'язку з виконанням потерпілим свого службового або громадського обов'язку чи з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення»¹³⁷. Це роз'яснення призводило до певних труднощів, оскільки суди розглядали досить багато справ, у яких винні у вбивстві особи під час скоєння, наприклад, розбою гвалтували потерпілу, вчиняли вбивство з метою помститися за виконанням потерпілим свого службового або громадського обов'язку чи з метою приховати інший злочин і одночасно заволодівали майном потерпілого тощо.

У постанові від 26.02.99 р. п. 20 викладено у такій редакції: «Роз'яснити, що не можна кваліфікувати умисне вбивство однієї особи одночасно за пунктами (... 6 і 7 ч. 2 ст. 115 КК.— *О.Л.*). Як правило, умисне вбивство однієї особи не повинно також кваліфікуватися за пунктами (... 6, 8, 10 ч. 2 ст. 115.— *О.Л.*) КК. Разом з тим слід мати на увазі, що у деяких випадках (напри-

клад, при вчиненні умисного вбивства на замовлення) така кваліфікація можлива»¹³⁸.

Наразі із такої редакції було і є незрозумілим, чому саме для пунктів 6,8, 10 ч. 2 ст. 115 КК зроблено виняток і чому цей виняток є характерним саме для вбивств, вчинених на замовлення. Адже мотив здійснення вбивства на замовлення породжується самим фактом надходження замовлення, тими пропозиціями щодо вигоди, яку одержить виконавець за умови виконання замовлення (інакше втрачається смисл цієї ознаки), у зв'язку з чим саме для вбивств на замовлення наявність інших мотивів серед тих, що передбачені в ч. 2 ст. 115 КК (крім користі), є дуже проблематична.

Треба зазначити, що єдиної точки зору стосовно питання про можливість кваліфікації умисних вбивств за декількома пунктами ч. 2 ст. 115 КК, які в якості обтяжувальних обставин передбачають мотив злочину, у юридичній літературі немає¹³⁹. Разом з тим загальноприйнятою є точка зору про те, що кожний умисний злочин, і вбивство зокрема, може бути скоєно з декількох мотивів, якщо вони не суперечать один одному¹⁴⁰.

Беручи до уваги те, що ні стара, ні нова редакція вказано-го пункту насправді не виконувалась, вважаємо за необхідне ще раз звернутися до цієї проблеми та запропонувати внести до аналогічної постанови Пленуму, який розгляне ці питання, такі зміни, які б залежно від конкретних обставин справи давали можливість кваліфікувати дії винних за декількома пунктами ч. 2 ст. 115 КК, якими в якості обтяжувальних обставин передбачено мотив злочину, або ж орієнтували суди на те, що вони у таких випадках повинні кваліфікувати дії винних, на основі основного, домінуючого мотиву.

Виникає також ряд питань, пов'язаних з кваліфікацією дій замовника у випадках, коли злочинний результат (позбавлення потерпілого життя) з тих чи інших причин не настав.

Передусім стосовно випадків, коли особа, яка бажає заподіяння смерті потерпілого, вчиняє певні дії з метою замовити вбивство, але особа, до якої вона звернулася, відмовляється вчинити його. У згадуваній уже справі С. перед тим, як звернутися із замовленням на вбивство Ст. до К., запропонував Г. 1000 дол. США в якості плати за вбивство, але той виконати замовлення відмовився. Якоїсь кримінально-правової оцінки ці дії С. не одержали. Є, однак, підстави вважати, що С. вчи-

нив невіддале підмовництво, за що і повинен був нести відповідальність¹⁴¹.

Саме так було вирішено справи щодо Т. і Ку. Однак, незважаючи на однаковий характер справ, дії засуджених були кваліфіковані по-різному. Т. засуджена за те, що з метою заволодіння квартирою доньки домовилася про вбивство останньої з В., пообіцявши йому заплатити за вбивство 500 дол. США. В., не бажаючи виконувати замовлення, але з метою викрити замовницю, повідомив про те, що сталося, органам міліції. Одночасно одержав частину платні за начебто вчинене вбивство. Дії Т. суд кваліфікував за ст. 14 і пунктами 6 та 11 ч. 2 ст. 115 КК як готування до вбивства на замовлення і із користі¹⁴².

Дії Ку. аналогічного змісту кваліфіковані судом¹⁴³ за статтями 15, 26 і пунктами 6 та 11 ч. 2 ст. 115 КК. Вважаємо, що така кваліфікація є більш правильною¹⁴⁴.

У випадках же, коли замовлення відбулося, тобто коли виконавець взяв на себе обов'язок позбавити життя потерпілого, але з незалежних від його волі причин умисел на вбивство не довів до кінця, дії замовника повинні кваліфікуватися як співучасть у вчиненні цього злочину за статтями 26, 15 та відповідними пунктами (в тому числі і п. 11) ч. 2 ст. 115 КК¹⁴⁵. На практиці, однак, такі дії в окремих випадках кваліфікуються по-іншому. Так, з метою вбивства І. і заволодіння його грошима, Я. замовив М. вбивство цього потерпілого за 1000 дол. США. М. замовлення не виконав через те, що набій, придбаний для цієї мети Ш., виявився непридатним для стрільби. Суд кваліфікував ці дії Я. за ст.14 та пунктами 6, 12 ч. 2 ст. 115 КК (тобто без посилання на ст.26 та п. 11 ч. 2 ст. 115 КК). Разом з тим дії кваліфіковані за ст.15 і пунктами 6, 11, 12 ч. 2 ст. 115 КК¹⁴⁶.

Тому, на нашу думку, до передбачуваної Постанови Пленуму Верховного Суду України необхідні певні роз'яснення: такі дії, як замах на підмовництво, повинні кваліфікуватися за ст. 15, ч. 5 ст.27 та пунктами 6, 11 ч. 2 ст. 115 КК; щодо кваліфікації дій замовника, то він при вчиненні вбивства виконує роль пособника чи співвиконавця злочину; щодо кваліфікації дій особи, що виступає в якості посередника між замовником і виконавцем, згідно з якими мотив дій замовника, якщо він передбачений одним із пунктів ч. 2 ст. 115 КК, повинен впливати на кваліфікацію його дій, а якщо він усвідомлювався виконавцем — і на кваліфікацію дій останнього.

Умисне вбивство вчинене за попередньою змовою групою осіб (п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України). Визнання підвищеної суспільної небезпечності умисного вбивства, вчиненого за попередньою змовою групою осіб, зумовлено тим, що при груповому здійсненні злочину інтересам суспільства заподіюється, як правило, більша шкода, ніж злочином, вчиненим однією особою. Підсумовуючи свої дії, підтримуючи один одного інтелектуально, група злочинців одержує можливість вчинити такі посягання, які одному не під силу.

Зміст цієї кваліфікуючої ознаки законом також не визначено. В одній із своїх постанов Пленум Верховного суду України відзначає, що злочин належить кваліфікувати як здійснений за попередньою змовою групою осіб тоді, коли у його здійсненні брали участь за домовленістю як співвиконавці двоє і більше осіб¹⁴⁷.

Злочинна група таким чином створюється тоді, коли хоча б дві діючі спільно особи безпосередньо виконують об'єктивну сторону злочину. Їх дії в одних випадках можуть бути майже однаковими, а в інших — суттєво відрізнятися, збігаючись лише за своєю спрямованістю. Останнє характерне для випадків розподілу ролей при скоєнні групового вбивства. Для правової оцінки вчиненого це не має значення, оскільки закон (стаття 27 КК) всіх таких осіб визнає виконавцями і встановлює рівну відповідальність.

На основі викладеного ні організатор вбивства, ні підмовник, ні пособник за п. 12 ч. 2 ст. 115 КК відповідальності нести не можуть. Відповідно і дії виконавця, навіть якщо він перебував зі згаданими особами у змові на вбивство, не можуть кваліфікуватися за цим пунктом ч. 2 ст. 115 КК. Суди, однак, при вирішенні таких справ щодо цього питання допускають помилки.

Так, С. вирішив усунути напарника по підприємницькій діяльності М. Він підмовив А., а той в свою чергу — Б. до побиття М. А. також одержав від С. в якості плати за насильницькі дії щодо М. 200 дол. США, із яких 100 передав Б. Пізніше за ініціативою С. вони втроєх вирішили вбити М. Б. домовився з З., що злочин вчинить він та К., з яким про це домовився З. Б., З. та К. спільними діями вбили М.

Обґрунтовуючи кваліфікацію дій С. та А. за ст. 27 і п. 12 ч. 2 ст. 115 КК, суд вказав, що С. виконав роль організатора та підмовника у вбивстві М., зробив на це замовлення, свої дії вчинив у групі, а А. виконав роль підмовника у вбивстві М. і свої дії вчи-

нив у групі. Таким чином, факт перебування організатора та підмовника С. і підмовника А. у попередній змові з виконавцями на вбивство потерпілого суд розцінив як вчинення вбивства за попередньою змовою групою осіб, що є неправильним¹⁴⁸. (Дії С. та А. дійсно потрібно було кваліфікувати за ст. 27 і п. 12 ч. 2 ст. 115 КК, але не на основі цих підстав, а з того, що вони були співучасниками злочину, вчиненого за попередньою змовою Б., С. та К.). Відтепер така участь повинна кваліфікуватися за ст. 26 і п. 12 ч. 2 ст. 115 КК.

Проте найбільші труднощі виникають тоді, коли дії співвиконавця за своїм обсягом та характером близькі до пособництва, а дії пособника нагадують дії співвиконавця. Іншими словами, у кожній подібній справі суд надзвичайно чітко повинен визначитися з питанням, коли сприяння вбивству перестає бути пособництвом і стає співвиконавством, які дії, сприяючи злочину, належать до об'єктивної сторони злочину, а які перебувають за цими межами. Саме при вирішенні цих питань суди допускають найбільше помилок.

Д., А. і П. засуджено за вчинення таких злочинних дій. Між Д. і Аб. виникла сварка і бійка, після якої Аб. заявив, що про те, що сталося, він повідомить органам міліції та своїм родичам, які помстяться за нього. Д., боячись реалізації цих погроз, запропонував А. і П. вбити Аб. На що вони дали свою згоду. А. сказав, що у нього є ніж, і запропонував відвести Аб. на берег ставка і там вбити його. Аб. став тікати, а Д., А. і П. — наздоганяти його. Д. наздогнав Аб., повалив його на землю, після чого він та А. стали бити його ногами по голові та інших частинах тіла. П., знаючи про зговір на вбивство Аб., перебував неподалік і своєю присутністю психічно впливав на Аб., позбавляючи його можливості чинити опір.

Після цього Д., А. і П. підняли потерпілого і повели на берег ставка. На березі ставка Д. і А. стали бити Аб. руками і ногами. Д. попросив П., щоб він приніс палицю. П., усвідомлюючи мету цього прохання, приніс дві палиці, одну з яких Д. ввів у анальний отвір потерпілого, заподіявши йому особливі страждання. Д. продовжував побиття потерпілого, а коли той втратив свідомість, попросив у А. ножа. Той передав ножа, Д. з метою вбивства потерпілого декілька разів ударив його ножом в груди і передав ножа А. А. також декілька разів з тією самою метою ударив Аб. в груди і повернув ножа Д., Д. ще декілька разів

ударив потерпілого ножем в шию і в голову. Спільними зусиллями вони позбавили потерпілого життя.

Суд кваліфікував дії Д., А. і П. за пунктами 4 та 12 ч. 2 ст. 115 КК. Судова колегія Верховного Суду Автономної Республіки Крим у касаційній ухвалі зазначила, що за змістом ст. 26 КК співвиконавцями злочину, вчиненого за попередньою змовою, є особи, які попередньо домовилися про вчинення злочину і спільними діями його вчинили. Суд обгрунтовано визнав, що П. співвиконавцем злочину не був. Він, усвідомлюючи те, що Д. і А. умисно за попередньою змовою і з особливою жорстокістю вбивають Аб., сприяв вчиненню цього злочину. З оглядом на це колегія перекаваліфікувала дії цього засудженого на ч. 5 ст. 27 і пункти 4 та 12 ч. 2 ст. 115 КК¹⁴⁹.

С. С., С. А. і К. домовилися про вбивство батька двох перших. Вони розподілили ролі: вбити батька повинен був С. С., С. А. мала була приховати злочин, а К. — захоронити труп. План свій вони виконали. Суд кваліфікував дії всіх засуджених за п. 12 ч. 2 ст. 115 КК. Судова колегія Запорізького обласного суду не погодилася з такою кваліфікацією. Зважаючи на те, що об'єктивну сторону злочину виконав один С. С., а інші особи приховали злочин, заздалегідь пообіцявши це зробити, дії С. С. перекаваліфіковано на ч. 1 ст. 115 КК, а дії пособників — на п. 5 ст. 27 і ч. 1 ст. 115 КК¹⁵⁰.

Співвиконання (в тому числі при вбивстві) не вимагає обов'язкового виконання кожним співучасником всього обсягу об'єктивної сторони злочину, дії кожного з них можуть бути недостатніми для досягнення злочинних наслідків і лише в сукупності вони цей результат породжують. Вивчення конкретних справ показало, що до співвиконання при вбивстві, вчиненого за попередньою змовою групою осіб, суди відносили застосування насильства на початку нападу на потерпілого, яке до смерті не призвело, але завдяки якому потерпілий втратив свідомість і його добив другий співучасник, утримання потерпілого за руки під час нанесення іншим співучасником ударів з метою заподіяння смерті, позбавлення потерпілого можливості чинити опір шляхом зв'язування.

Як приклад можна навести справу щодо П. і О., які домовились вбити Ю. Вони розподілили ролі, відповідно до чого П. повинен нанести потерпілому удар пляшкою по голові, після чого О. вб'є потерпілого. Це вони і зробили. Таким чином, уже з са-

мого початку було обумовлено, що власне вбивство вчинить О., а П. лише приведе потерпілого у такий стан, щоб він не міг опиратися. Виходячи з того, що саме такий обсяг дій П. і О. вважали необхідним і достатнім для здійснення свого наміру, що кожен із них виконував свою роль з метою реалізації спільного умислу, Київський міський суд правильно кваліфікував вчинене цими особами як вбивство, скоєне за попередньою змовою групою осіб¹⁵¹.

Можна, однак, зазначити, що у судовій практиці спостерігається тенденція, згідно з якою співвиконавцями визнаються тільки особи, які вчиняли певні дії, передусім насильницькі, щодо потерпілого.

На нашу думку, така практика не зовсім відповідає смислу п. 12 ч. 2 ст. 115 КК. Лише при несподіваному нападі на потерпілого смерть йому може бути заподіяна одним чи декількома ударами, які (при деякому спрощеному підході до цього питання) і будуть являти собою об'єктивну сторону вбивства.

При відкритому ж вбивстві (коли потерпілий усвідомлює характер і значення вчинених щодо нього дій, а так само, коли це усвідомлюють інші особи) умисел на вбивство може бути виконаний шляхом виконання значно більшого обсягу дій — крім дій, спрямованих на безпосереднє заподіяння смерті, учасники групи повинні долати певні перепони (виламати двері, стримати особу, яка намагається чи може допомогти жертві тощо), спостерігати за обстановкою з метою не дати можливості кому-небудь зашкодити доведенню умислу до кінця, долати (психічно чи фізично) опір потерпілого, утримувати жертву, на місці вчинення злочину передати у потрібний момент зброю і т.п. Учасники групи, які діють з метою позбавлення потерпілого життя, усвідомлюють весь обсяг цих дій як такий, що необхідно виконати для досягнення поставленої мети, що без виконання сукупності цих дій вони не зможуть досягти злочинного результату, що невиконання якоїсь частини цих дій (навіть якщо вони безпосередньо не пов'язані з насильством щодо потерпілого) одним із учасників групи не дасть можливості іншим учасникам групи вчинити задумане або ж суттєво це ускладнить. Відтак, весь цей обсяг усвідомлюється ними як об'єктивна сторона вбивства. При цьому для досягнення спільного умислу неприципово, хто із учасників яку роль буде виконувати, головне, щоб дії кожного з

них були невід'ємною складовою загального обсягу дій, який вчиняється на досягнення поставленої мети.

Таким чином, на нашу думку, до об'єктивної сторони вбивства, вчиненого за попередньою змовою групою осіб (звичайно, з огляду на конкретні обставини справи), відносяться всі дії, які учасники групи вважали за необхідне виконати безпосередньо на місці вчинення злочину з метою досягнення злочинного результату, якщо ці дії у їх сукупності до цього наслідку призвели. Вирішальним значенням для визначення, чи є особа співвиконавцем, є не обсяг вчинених нею дій, а їх взаємозв'язаність та взаємоузгодженість з діями виконавця (інших співвиконавців) і загальна їх спрямованість на заподіяння потерпілому смерті, те, що його дії у сукупності з діями іншої особи (осіб) перебувають у причинному зв'язку зі злочинним результатом.

Треба відзначити, що саме до такого розуміння співвиконання при вчиненні злочину групою осіб, що діє за попередньою змовою, давно прийшла судова практика у справах про статеві злочини і про посягання на власність. Саме у такому плані, на нашу думку, і потрібно дати відповідне роз'яснення судам щодо цього питання.

Важливе значення має і те, що суд, викладаючи у вирокі обставини справи, повинен точно вказати, які конкретно дії стосовно об'єктивної сторони злочину скоїв кожен із співучасників чи перебувають вони у причинному зв'язку із наслідками злочину. Так, Л. засуджено за пунктами 6 та 12 ч. 2 ст. 115 і ч. 3 та 4 ст. 187 КК, за те, що він та інша особа, яка перебуває у розшуку, за попередньою змовою вчинили розбійний напад на Т. і умисно його вбили. Обставини злочину викладено у вирокі так: «Л. і інша особа, діючи погоджено для реалізації попередньої змови, напали на потерпілого. При цьому Л. наніс безліч ударів ножом Т. в область грудної клітини, заподіявши тілесні ушкодження, від яких потерпілий помер». Таким чином, із вироку не ясно, які саме дії виконала інша особа, були вони співвиконавцями чи пособниками. У останньому ж випадку відповідальність Л. за п. 12 ч. 2 ст. 115 КК настати не могла¹⁵².

Певні питання виникають при розгляді таких справ, коли учасники групи вступають у змову про вбивство двох осіб, а вбивство вчиняють з розподілом ролей — один убиває одного потерпілого, а другий — іншого. К., бажаючи помститися Г. за викриття його у вчиненні іншого злочину і перешкодити встанов-

ленню істини у справі, вирішив Г. вбити. Про свій намір та мотиви він розповів П. і попросив допомоги йому в цьому. П. погодився. К. також повідомив П., що в будинку разом з Г. перебуває Щ. У відповідь на це П. повідомив К., що бажає розправитися з Щ. у зв'язку з тим, що той образив його матір. Вони прийшли до будинку Г., проникли в будинок, розбудили Г. та Щ. і почали їх бити. К. завдавав Г. удари металевою ручкою та совком по тілу і голові. П. в цей час бив Щ. кулаками і ногами по різних частинах тіла. Після цього К. запропонував П. вбити потерпілих, на що той погодився. Здійснюючи свої наміри, К. кухонним ножом завдав Г. удару в серце, що призвело до його смерті. В цей час П. іншим ножом завдав Щ. удар у обшир огруддя, що призвело до кровотечі і смерті потерпілого. Ці дії засуджених Запорізький обласний суд кваліфікував за пунктами 18, 12 ч. 2 ст. 115 КК¹⁵³.

При вирішенні цієї справи суд виходив з того, що засуджені перебували у змові на вбивство двох осіб і досягли злочинного результату спільними діями. Те, що кожен із них позбавив життя одного потерпілого, на кваліфікацію їх дій вплинути не може, оскільки саме таким чином вони розподілили свої ролі. Судова колегія з цими рішеннями суду першої інстанції погодилася.

Група відзначається не лише кількісним показником, але і якісним — наявністю попередньої змови між її учасниками, їх домовленістю щодо спільного вчинення злочину. Попередньою визнається змова, яка відбулася до вчинення злочину, тобто до початку виконання дій, які відносяться до об'єктивної сторони злочину (а відтак не пізніше ніж на стадії підготування). Така домовленість може бути як відносно всіх обставин майбутнього злочину, так і стосовно загальних питань.

Проте стосовно позбавлення життя потерпілого змова повинна бути обов'язково (тобто учасники групи повинні мати прямий умисел на вбивство), інакше відповідальність за п. 12 ч. 2 ст. 115 КК настати не може. П. Василь, П. Володимир і С. за попередньою змовою двічі згвалтували Г. У процесі згвалтування вони нанесли Г. велику кількість ударів ногами по голові та інші ділянки тіла, спричинивши переломи кісток носа, щитовидного хряща гортані і переломи ребер, розриви печінки та забій серця, численні крововиливи та ссадини, обширний крововилив в м'яку мозкову оболонку та речовину головного мозку, від яких настала смерть потерпілої. Суд визнав, що згадані особи сто-

совно настання смерті Г. діяли з непрямим умислом, тобто усвідомлювали, що внаслідок їх дій може настати смерть і свідомо допускали настання такого результату. Незважаючи на це, дії засуджених були кваліфіковані не тільки за п. 9, 10, але й за п. 12 ч. 2 ст. 115 КК. Судова колегія Волинського обласного суду у своїй ухвалі, зазначивши, що злочин, передбачений п. 12 ч. 2 ст. 115 КК, може бути вчинено тільки з прямим умислом, вилучила з вироку вказівку про засудження вказаних осіб за п. 12 ч. 2 ст. 115 КК¹⁵⁴.

Суди виходять з того, що змова повинна виникнути до початку виконання дій, які входять до об'єктивної сторони вбивства, навіть якщо вона виникла у процесі вчинення інших злочинних дій щодо того ж потерпілого. При цьому дії, що були вчинені до виникнення змови на вбивство, повинні отримувати окрему кваліфікацію. П. і Н. на ґрунті неприязних стосунків вчинили бійку з потерпілими Є. Як зазначив суд у вироку, під час бійки П. і Н. вступили у змову на вбивство потерпілих. Саме вбивство кваліфіковано за пунктами 14 та 12 ч. 2 ст. 115 КК. Дії ж, які ці особи вчинили до виникнення змови на вбивство не кваліфіковані ніяк, що є неправильним¹⁵⁵.

У згадуваній постанові Пленуму пропонується під організованою групою розуміти: «стійке об'єднання двох і більше осіб, що спеціально зорганізувалися для спільної злочинної діяльності»¹⁵⁶. Але ця кваліфікуюча ознака відтепер не відноситься до умисних вбивств, і виступає як обтяжувальна обставина ч. 1 ст. 30 КК, що, на наш погляд, не є правильним. Основний наголос зараз робиться на попередню змову групи осіб, що також потребує корегування, особливо щодо змісту цієї кваліфікуючої обставини стосовно умисних вбивств¹⁵⁷. Тому що небезпечність такого злочину полягає не у попередній змові групи осіб, а від самої групи, яка вчинила умисне вбивство.

Так, прикладом про умисне вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб, може бути справа щодо Г., К. і Д. Ці особи в січні 1997 р. зорганізувалися в групу з метою здійснення розбійного нападу на С. А. Спочатку вони приїхали до Т. і розпитали його, чи є у С. А. гроші, золото або зброя. Встановивши, що у потерпілого є майно, яким можна заволодіти, Г., К. і Д. розробили детальний план нападу, передбачивши час і місце нападу, спосіб, за яким вони на початковій стадії нападу увійдуть у довіру потерпілого. Реалізуючи план, вони, озброї-

вшись монтувальницею, заздалегідь приїхали в село, де проживав потерпілий, Г. на місці як керівник групи уточнив деталі нападу. Ввечері вони прийшли до будинку потерпілого і встановили, що в ньому перебуває чотири особи. Вони уточнили свій план і домовилися, що Д. обманним шляхом викличе С. на веранду, буде відволікати його увагу, К. із засідки нападе на потерпілого і вб'є його, після чого вони вб'ють решту потерпілих. Діючи за планом та корегуючи його згідно з обставинами, Г., К. і Д. вбили С. А., його матір, зв'язали С. Н. та її 12-річного сина, заволоділи майном потерпілих, зґвалтували С. Н., після чого за вказівкою Г. здійснили насильство щодо С. Н. та її сина з метою вбивства, сина вбили, а умисел на вбивство С. Н. не довели до кінця з причин, що не залежали від їх волі¹⁵⁸. Їх дії були кваліфіковані за п. 1, 4, 6, 9, 10, 12 ч. 2 ст. 115 КК України. Із наведеного прикладу, видно, що дії винних кваліфіковані правильно як учасники групи, що діяла за попередньою змовою, але з упушенням статті 187 КК. Це свідчить про те, що слідчі доведенню названих обставин приділяють мало уваги, кваліфікують без належного обґрунтування дії винних, роблячи акцент тільки на п. 12 ч. 2 ст. 115 КК, а суди, в свою чергу, не вдаючись до додаткових доказів, повертають справи на додаткове дослідження. Прикладом цього можуть бути справи щодо С. та ін.¹⁵⁹.

Таким чином, у даний час на основі змін, що відбулися у новому КК України стосовно п. 12 ч. 2 ст. 115 КК, вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб, породжує нові питання. Чому ототожнюються між собою дії співучасників як простих співвиконавців, так і тих, що входили до складу такої групи з тими особами, що вчинили вбивство за попередньою змовою групою осіб. Ми можемо говорити про ототожнення тому, що законодавцем при прийнятті КК було упущено таку ознаку, як організована група, відповідальність якої зараз передбачена у ст. 28 КК — тобто із кваліфікуючої ознаки вона перейшла у ранг обставин, що обтяжують відповідальність, а п. 12 ч. 2 ст. 115 КК обмежено формулюванням «попередня змова групи осіб». Так, на практиці, якщо на попередньому слідстві вдалося визначитись, наприклад, у попередній змові групи осіб, то під час судового засідання члени такої групи змінюють показання і починають стверджувати, що при вбивстві діяли самостійно за власним розсудом і певним мотивом. Що ж до показань, які були ними дані на попередньому слідстві

ві, то слідчий сам таке сформулював, на що вони (співучасники) не звернули увагу і вишло так, що вони вбили жертву злочину за попередньою змовою, якої насправді не було. В такому випадку змінюється кваліфікація злочину з п. 12 ч. 2 ст. 115 КК на ч. 1 ст. 115 КК, а це не одне і те саме.

На завершення ми можемо запропонувати вилучити з формулювання п. 12 ч. 2 ст. 115 КК посилання на попередню змову, тому що вона не впливає на кінцевий результат, а саме на позбавлення життя потерпілого, оскільки воно незалежно від попередньої змови або зговору під час здійснення злочину все ж вчиняється групою осіб. А ця обставина, і саме тільки вона полегшує вбивство: паралізуючи опір потерпілої особи або заважає їй чинити опір із-за кількості нападаючих, інтенсивності їх дій, фізичної переваги тощо. При цьому необхідно враховувати і саме сприйняття жертви злочину, а саме те, що залишається групою навіть тоді, коли не було попередньої змови між ними, а самій жертві байдуже, була у них попередня змова чи ні, вона не змогла надати належного опору і протистояти вбивству саме тому, що нападаючих була група, а не одна особа, якій би вона могла дати опір. Крім цього, в ч. 2 ст. 115 КК слід ввести таку кваліфікуючу ознаку, як вбивство, вчинене організованою групою чи злочинною організацією.

Вбивство скоєне особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116-118 КК (п. 13 ч. 2 ст. 115 КК). Встановлюючи підвищену відповідальність за вчинення повторного вбивства, закон виходить з того, що скоєння умисного вбивства особою, яка раніше вже вчинила вбивство, являє собою особливу небезпеку для суспільства як за наслідками, які наступили, так і по небезпеці винного.

Особливість даного виду вбивства полягає в тому, що кваліфікуючою обставиною є не ознаки, що характеризують дане вбивство, а ознака, яка характеризує суб'єкт і факт вчинення ним такого злочину в минулому. Іншими словами, дана обставина, яка обтяжує вину, не є конститутивною ознакою складу конкретного злочину, вона перебуває за її межами і впливає на кваліфікацію в силу попередньої діяльності суб'єкта¹⁶⁰. Це означає, що дана обставина, що обтяжує вину, не може ставитися в провину співучасникам, якщо вона і охоплювалася їхньою свідомістю, тому що зазначена обставина характеризує сус-

пільну небезпеку тільки особистості злочинця і може обтяжувати відповідальність лише самого виконавця, тобто особи, яка безпосередньо вчинила вбивство.

«Відповідальність за повторне умисне вбивство чи замах на нього (на інших співучасників не розповсюджується, тому що їх відповідальність.— *О.Л.*) настає незалежно від того, чи вчинив винний раніше вбивство або замах на нього, був він виконавцем чи співучасником цього злочину»¹⁶¹.

Підставою для кваліфікації умисного вбивства за п. 13 ч. 2 ст. 115 КК насамперед може служити здійснення в минулому вбивства, передбаченого ст. 115, ч. 4 ст. 404 КК. Крім того, за змістом закону повторним признається вбивство, при вчиненні винним раніше диверсії, сполученої з вбивством ст. 113 КК, бандитизму, сполученого з вбивством ст. 257 КК, посягання на життя працівника міліції або народного дружинника, а також військовослужбовця у зв'язку з їхньою діяльністю по охороні громадського порядку (ст. 342 КК). У судовій практиці виникають запитання про те, чи є повторним вбивство, вчинене особою, що раніше посягала на вбивство. При вирішенні цього питання необхідно виходити зі ст. 15 КК, що встановлює єдині підстави відповідальності за незакінчений і закінчений злочини. Отже, як підготування, так і замах при вирішенні питання про повторність повинні признаватися рівнозначними закінченому злочину.

У свій час Пленум Верховного Суду України в постанові від 27 червня 1975 р. роз'яснив, що відповідальність за повторне умисне вбивство настає незалежно від того, чи вчинив винний раніше вбивство, чи замах на нього, чи був він виконавцем або співучасником цього злочину. У той же час треба мати на увазі, що умисне вбивство не може бути кваліфіковане за п. (...13 ч. 2 ст. 115.— *О.Л.*) КК, якщо винний вчинив діяння, що є за чинним законодавством не співучастю, а задалегідь не обіцямим приховуванням умисного вбивства, яке передбачене новим КК в ч. 2 ст. 396 КК.

Проблемним також є питання про застосування п. 13 ч. 2 ст. 115 КК у випадку, якщо буде встановлено, що винний в різний час вчинив два вбивства і ні за одне з них не був засуджений.

Верховний Суд України при розгляді такого питання зазначив: «Якщо винний не був засуджений за раніше вчинене вбивство або замах на нього, такі його дії підлягають самостійній

кваліфікації, а повторно вчинене таке діяння, залежно від того, закінчено воно чи ні, слід кваліфікувати за п. 13 ч. 2 ст. 115 КК України або за ст. 15 і п. 13 ч. 2 ст. 115 КК України». — *О.Л.*¹⁶²

У теорії кримінального права і на практиці залишається суперечливим питанням про те, чи підлягають кваліфікації по сукупності дії особи, що одночасно притягується до кримінальної відповідальності за умисне вбивство без обтяжувальних і пом'якшувальних обставин, а також за замах на таке ж умисне вбивство. Відсутність єдності поглядів на кваліфікацію таких випадків доводить справа за обвинуваченням Б., що був засуджений за ст. 15, ч. 1 ст. 115, п. 7 і 13 ч. 2 ст. 115 КК України за те, що він 1 червня 1996 р. на ґрунті ревностів посягав на вбивство П., а 23 липня 1996 р. із хуліганських спонукань вбив М. Заступник прокурора, вважаючи, що дії засудженого кваліфіковані неправильно за сукупністю статей, вніс протест, у якому порушував питання про виняток (ст. 15 і ч. 1 ст. 115 КК України). Президія Верховного Суду відхилила протест, вказавши в постанові, що якщо погодитися з викладеною у протесті пропозицією про виняток кваліфікації дії Б. по ст. 15 і ч. 1 ст. 115 КК, то це призведе до того, що першому злочину, вчиненому засудженим, не буде дана відповідна кваліфікація і не визначена міра покарання за цей злочин¹⁶³.

На нашу думку, протест відхилений обґрунтовано, тому що п. 13 (Див. Бюлетень Верховного Суду, 1961, № 5, ст. 7.2. і Бюлетень Верховного Суду, 1970, № 5, с. 14-15) (...ч. 2 ст. 115.— *О.Л.*) КК передбачає кваліфікацію тільки другого (повторного) вбивства або замаху на нього¹⁶³.

М.Й. Блум вважає, що два або більше злочинних діяння, одне з яких визнається закінченим злочином, а друге — замахом, підготовкою або співучастю, не можуть розглядатися як злочини, передбачені різноманітними статтями Кримінального кодексу, і тому не можуть кваліфікуватися як реальна сукупність злочинів. Для таких випадків пропонується кваліфікація по статті, що передбачає підвищену відповідальність¹⁶⁴.

С.В. Бородін вважає, що у тих випадках, коли спочатку вчинене умисне вбивство однієї людини, а потім здійснений замах на вбивство іншої людини, не повинне виникати питання про те, чи підлягають вони кваліфікації по сукупності, оскільки не можна кваліфікацію першого злочину вилучити кваліфікацією іншо-

го або кваліфікацію лише другого злочину, а перше перетворити в замах¹⁶⁵.

У ч. 2 ст. 115 КК не передбачено відповідальність за повторний замах з метою вбивства, тобто існуюча прогалина надає можливість ухилитися від відповідальності саме в тих випадках, коли здійснюється повторний замах на вбивство без обтяжувальних і пом'якшувальних обставин (ч. 1 ст. 115 КК), тому що у ч. 2 ст. 115 КК України не передбачено відповідальність за повторний замах на вбивство. У той же час знаємо, що суспільно небезпечні наслідки, а саме смерть потерпілого, не настають поза волею винного, який зробив все для того, щоб вони настали.

Прихильники ж застосування в подібних випадках тільки (...п. 13 ч. 2 ст. 115 КК посилаються ще на ст. 70 КК.— *О.Л.*), де говориться про призначення покарання за сукупністю злочинів, передбачених різноманітними статтями Кримінального кодексу. На нашу думку, це посилання непереконливе. Тут йдеться про призначення покарання, а не про кваліфікацію злочинів¹⁶⁶.

С.В. Бородін відзначає, що під час обговорення даного питання іноді відбувається і те, що особа чинить однойменний злочин. Неважко переконатися, що повторне вбивство не може бути однойменним, тому що вперше вчинене вбивство ніколи не буде кваліфіковане за (...п. 13 ч. 2 ст. 115.— *О.Л.*) КК як повторне. Воно не може бути однойменним і тому, що має свої особливості, які при кваліфікації обох вбивств тільки за (...п. 13 ч. 2 ст. 115.— *О.Л.*) КК не знаходили б відображення. Наприклад, перше вбивство вчинене з обтяжувальними обставинами, а повторне — без обтяжувальних обставин. Для останнього єдиною кваліфікуючою ознакою буде (...п. 13 ч. 2 ст. 115.— *О.Л.*) КК. А як бути з вбивством, яке було вчинене першим?

Тому цілком зрозуміло, чому відсутність судимості за старе вбивство в подібних випадках судово-слідчими органами сприймається як таке, що повинне виключати його самостійну кваліфікацію відповідно до тих ознак, що воно містить.

Нарешті не можна не враховувати формулювання закону. У (...п. 13 ч. 2 ст. 115.— *О.Л.*) КК зазначено, що умисне вбивство вчинене особою, яка раніше скоїла умисне вбивство, тобто йдеться про нове вбивство, а попереднє згадується як обставина, що обтяжує і впливає на кваліфікацію. Правильне вирішення

питання про повторність і сукупність у подібних випадках виходить за рамки вирішення питання про кваліфікацію вбивства¹⁶⁶.

При кваліфікації вбивства за п. 13 ч. 2 ст. 115 КК неабияке значення у вирішенні питання має вплив обставина зняття або погашення судимості і на визнання або не визнання вбивства повторним.

Пленум Верховного Суду в п. 17 абз. 1 постанови від 26.02.1999 р. роз'яснив, що «вбивство не може кваліфікуватися за (п. 13 ч. 2 ст. 115.— *О.Л.*) КК України, якщо судимість за раніше вчинений такий злочин знята з винного чи погашена у встановленому законом порядку, або на момент здійснення нового злочину минули строки давності притягнення до кримінальної відповідальності»¹⁶⁷.

На нашу думку, згідно з загальною теорією кримінального права сукупність злочинів у даному випадку не потрібна. Пленум Верховного Суду України в п. 17 абз.1 від 26.02.99р. роз'яснив, що «за (п. 13 ч. 2 ст. 115.— *О.Л.*) КК належить кваліфікувати дії особи, яка раніше вчинила умисне вбивство (за винятком вбивства, передбаченого статтями (116-118.— *О.Л.*) цього кодексу, незалежно від того, чи була вона засуджена за перший злочин»¹⁶⁸. «Якщо винний, зазначається в абз. 3 п. 17 цієї ж постанови Пленуму Верховного Суду України, не був засуджений за раніше вчинене вбивство або замах на нього, такі дії підлягають самостійній кваліфікації, а повторно вчинене таке діяння залежно від того, закінчено воно чи ні, слід кваліфікувати за п. (...13 ч. 2 ст. 115 КК України або за ст. 15 і п. 13 ч. 2 ст. 115.— *О.Л.*) КК України.

Відповідальність за повторне умисне вбивство чи замах на нього настає незалежно від того, чи вчинив винний раніше вбивство або замах на нього, був він виконавцем чи співучасником цього злочину»¹⁶⁹.

Отже, з метою подальшого посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами, у тому числі і з вбивствами, вважаємо за доцільне внести доповнення в ч. 2 ст. 80, 89 КК, передбачивши, відповідно, що зняття або погашення судимості, закінчення терміну давності кримінального переслідування за раніше вчинений особливо небезпечний злочин під час скоєння нового аналогічного злочину не виключає визнання цього злочину повторним.

Розгляд питань кваліфікації вбивств, які вчиняються особою, яка раніше скоїла умисне вбивство, за винятком вбивства, пе-

редбаченого статтями 116-118 КК, призводить до таких висновків: 1) п. 13 ч. 2 ст. 115 КК України може застосовуватися при кваліфікації вбивства, вчиненого особами, які відбувають покарання за старий злочин у місцях позбавлення волі, так і тими, які відбули покарання, але до зняття з них судимості; 2) при вирішенні питання, чи є повторним вбивство, вчинене особою, що раніше посягала на вбивство, необхідно виходити зі ст. 13, 16 КК, що встановлюють єдині підстави відповідальності за закінчений і незакінчений злочини. Тому і приготування і замах на вбивство (ст. 14, 15 КК) при з'ясуванні фактів про повторність повинні признаватися рівнозначними завершеному злочину.

РОЗДІЛ 4.

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ І КЛАСИФІКАЦІЇ ОКРЕМИХ ЗЛОЧИНІВ ПРИ КОНКУРЕНЦІЇ НОРМ І СПІВУЧАСТІ

4.1. Кваліфікація окремого злочину при конкуренції норм

Питання кваліфікації єдиничного злочину набувають особливої складності при конкуренції норм, коли те саме діяння підпадає під декілька норм одночасно, не створюючи сукупності злочинів. Дана проблема потребує особливого розгляду.

Кваліфікація вбивства як єдиничного злочину найчастіше ускладнюється тим, що він у багатьох випадках, згідно з обставинами конкретної справи, іноді підпадає під ознаки декількох норм одночасно або декількох частин однієї і тієї ж норми, що створюють між собою конкуренцію, коли повинна застосуватися одна з них. У самій основі конкуренції норм лежить їх логічне співвідношення за обсягом і змістом. На підставі співвідношення за обсягом визначаються принципи конкуренції загальної і спеціальної норми, а також двох спеціальних норм. Співвідношення за змістом визначає конкуренцію норм як частини і цілого або частини однієї і тієї ж норми¹⁷⁰. Проаналізуємо найбільш суттєві відправні положення, що відображають дане питання.

Існуючі в теорії кримінального права поняття конкуренції загальної і спеціальної норми не вирішують проблем, які виникають у практичній діяльності слідчих і судових органів. Аналіз кримінально-правових норм показує, що одні з них розкривають зміст окремих видів злочинів в узагальненому вигляді і тому обсяг їх застосування дуже широкий (так звані загальні норми), інші передбачають відповідальність за окремі випадки цих же видів злочинів, конкретизуючи відповідальність (наголошуючи ступінь їх суспільної небезпеки) як спеціальних норм. Крім загальних ознак, властивих усім злочинам даного виду, спеціальні норми містять лише властиві їм специфічні ознаки, що належать до засобу посягання, особли-

востям безпосереднього об'єкту, характеру наслідків і таке інше¹⁷⁰. У кримінально-правовій теорії розроблені загально-теоретичні передумови кваліфікації злочинів при конкуренції норм, проте багато питань цієї теми ще не вирішені.

При кваліфікації застосовується спеціальна норма, тому що вона, на міркування законодавця, повинна охоплювати вчинене з найбільшою повнотою. Загальна норма фактично виступає в якості резервної для тих випадків, коли відповідальність за даний вид злочину спеціальними нормами не передбачена¹⁷¹. Так, серед злочинів проти життя людини у якості загальної може виступати ч. 2 ст. 115 КК — вбивство при кваліфікуючих обставинах, або ч. 1 ст. 115 КК — вбивство без кваліфікуючих, обтяжувальних і пом'якшувальних обставин, ст. 116 КК — вбивство, скоєне в стані сильного душевного хвилювання, 117 КК — умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини, ст. 118 КК — вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони та інше, що передбачають відповідальність за різновиди злочинів проти життя.

Але у якості конкуруючих із загальними і спеціальними нормами можуть розглядатися навіть норми, що представлені в різних розділах Кримінального кодексу, наприклад, у розділі про злочин проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. Об'єкт цих злочинів — система суспільних відносин, що є авторитетом органів державної влади, і елементом діяльності місцевого самоврядування та об'єднань громадян (об'єкта посягань на всі сфери державної влади). Ці злочини характеризуються також специфікою суб'єкта. Розглянуті нами злочини проти життя людини конкурують не тільки між собою, а й з нормами кримінального кодексу, наприклад з тими, на які ми вже робили посилання. Злочини проти авторитету органів державної влади тощо: опір представнику влади або представнику громадськості при виконанні ними обов'язків по охороні громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві (ст. 342 КК); погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 350 КК); погроза вбивством стосовно співробітника міліції у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків (ч. 1 ст. 345 КК); посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК) і т. п.

Норма, що передбачає відповідальність за вбивство, скоєне у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115), конкурує зі статтею 348 (посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця у зв'язку з їх діяльністю по охороні громадського порядку), що виступає в якості спеціальної¹⁷².

Можливе й інше співвідношення загального і спеціального складів, коли останній містить елементи складу іншого злочину. Наприклад, заздалегідь неправдиве свідчення може виявитися однією з форм приховання злочину, вчиненого іншою особою, але оскільки неправдиве свідчення передбачене окремо в ст. 384, скоєне повинно кваліфікуватися за цією статтею, а не на загальних підставах як заздалегідь не обіцяне приховування злочину або причетність до нього (якщо воно не було заздалегідь обіцяне). Ст. 396 у даному випадку розглядається як спеціальна¹⁷³. Одним з варіантів конкуренції загальної і спеціальної норми є конкуренція основного і кваліфікованого складу¹⁷². В нашому випадку, як ми вважаємо, основними є дії, які передбачені в ч. 1 ст. 115 КК, а кваліфіковані — у ч. 2 ст. 115 КК. Тому кожен кваліфікований склад виступає в якості спеціального, що враховується, коли дії винного підпадають одночасно під різні пункти однієї і тієї самої статті. Наприклад, якщо дії винного носять ознаки й основного складу (ч. 1 ст. 115 КК) — просте вбивство і кваліфікованого (п. 6 або п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України), то застосовується останній, що виконує роль кваліфікованого, тобто в цьому випадку спеціального. Інколи скоєне підпадає під декілька ознак однієї і тієї самої норми. Наприклад, п. 1, 4 і 6 ч. 2 ст. 115 КК одночасно.

Тоді згідно з теорією кримінального права більш тяжка кваліфікуюча ознака поглинає менш тяжку, що може бути віднесено, на нашу думку, лише до тлумачення закону і принципам його застосування стосовно одиничного злочину, а щодо розглядуваної нами проблеми такий підхід виявляється навіть шкідливим.

Пленум Верховного Суду України у п. 26 з даного питання давав такі роз'яснення: «У разі, коли при згвалтуванні чи замаху настала смерть потерпілої (наприклад, якщо вона стрибнула з вікна будинку або з транспортного засобу під час руху

і отримала смертельні ушкодження), дії винного охоплюються (ч. 2, 4 ст. 152 чи 15, ч. 2, 4 ст. 152.— *О.Л.*) КК України як згвалтування чи замах на згвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки, і додаткової кваліфікації за (ст. 119.— *О.Л.*) КК України не потребують»¹⁷³.

З Верховним Судом України в даному випадку можна погодитися, що дії винного не потребують додаткової кваліфікації за ст. 119 КК, тобто вбивство з необережності, тому тільки що в наведених вище прикладах немає дій, які б можна було тлумачити, як дії винного, направлені на заподіяння смерті потерпілій. Але в цьому випадку (два приклади наведені Верховним Судом України належать до одного і того самого випадку) мову можна б було і слід було б вести про доведення до самогубства (ст. 120 КК України). На наш погляд, дана норма має велику прогалину саме в тому, що не враховує не тільки фізичного насильства, а й моральної травми, яку можуть пережити далеко не всі потерпілі жінки після згвалтування, яке супроводжувалось побоями, мордуванням, хоча й короткочасним. Законодавець, передбачаючи відповідальність у ч. 2 ст. 120 КК доведення до самогубства «особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винуватця, або щодо двох або більше осіб» (ч. 1 ст. 120) вимагає жорстокого з нею поводження... або систематичного приниження її людської гідності». Як ми бачимо, в ч. 1 і 2 ст. 120 КК йдеться лише про систематичне приниження її людської гідності або жорстоке з нею поводження, а про фізичне приниження людської гідності і насильства над нею законодавець зовсім не говорить і тільки тому, що вони не носять систематичного характеру. Забуваючи при цьому, що вразливість особи не залежить від систематичності, а лише від вразливості. Недарма ж законодавець веде мову в іншому відомому всім випадку про вбивство, вчинене в стані «сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого».

Чомусь виходить так, що потерпілий і його дії не підлягають ніякому виправданню, а якщо йдеться про особу, яка вчинила тяжкий злочин, то ми повинні пам'ятати про пом'якшувальні обставини. І в цьому випадку спрацьовує поглинання менш тяжкого злочину більш тяжким, або взагалі в діях винного не буде ознак здійснення тяжкого злочину. А проте, що в наведеному Верховним Судом прикладі основний злочин, хоча і одиничний

(доведення до самогубства ст. 120 КК України і передбачає менше покарання у вигляді обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк (ч. 1 ст. 120) і в ч. 2 ст. 120 КК до п'яти років обмеження або позбавлення волі), ніж за згвалтування за ч. 2 від п'яти до десяти років, а ч. 4 ст. 152 КК (від 8 до 15 років позбавлення волі), але його необхідно враховувати і кваліфікувати за сукупністю. Тобто брати до уваги всі складові, а також наслідки, які настали, оскільки вони перебувають в причинному зв'язку.

Верховний Суд України у п. 31 Постанови «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я людини» №3 від 26.02.1999 наголосив на тому, що «Відповідальність за (ч. 2 ст. 120.— *О.Л.*) КК України за доведення потерпілого до самогубства або до спроби вчинити самогубство може нести лише особа, від якої потерпілий перебуває в матеріальній чи іншій залежності і лише у тому випадку, коли це відбулося внаслідок жорстокого поводження з потерпілим або систематичного приниження його особистої гідності». «Під жорстоким поводженням (тлумачить далі Верховний Суд) слід розуміти безжалісні, грубі діяння особи, які спричиняють потерпілому фізичні чи психологічні страждання (мордування, систематичне нанесення тілесних ушкоджень чи побоїв, позбавлення їжі, води, одягу, житла). Систематичним приниженням людської гідності є тривале принизливе ставлення до потерпілого (постійні образи та інші форми глумління над честю і гідністю людини)¹⁷⁴. Забуваючи при цьому, що увагу слід акцентувати не на «тривалому», «систематичному», «постійному глумлінні», а на самому глумлінні над честю і гідністю людини, її зневажанні, тілесних ушкодженнях, «психічному стражданні», і на «безжалісних грубих діяннях особи», яка вчинила згвалтування, тобто злочини, передбачені ч. 2 або 4 ст. 152 КК України, а крім цього, враховуючи вище зазначений психологічний стан — сильне душевне хвилювання, до якого її довів винний своїми діями, і кваліфікувати та інший злочин у сукупності зі ст. 120 КК України.

Слід звернути увагу при цьому, що дії винного іноді містять ознаки складу із пом'якшувальними і обтяжувальними обставинами одночасно, наприклад, вбивство в стані сильного душевного хвилювання або при перевищенні меж необхідної оборони іноді супроводжується заподіянням великої кількості тілесних ушкоджень, що при інших обставинах розцінюється як одна з

ознак особливої жорстокості. Перевага повинна бути надана тій нормі, що охоплює вчинене з найбільшою повнотою, у даному випадку такого складу, як вбивство, скоєне в стані афекту або при перевищенні меж необхідної оборони, оскільки спрямованість наміру, мотиви і цілі вчинення злочину тут інші, вони безпосередньо не пов'язані з особливою жорстокістю. У п. 13 зазначеної постанови Пленуму Верховного Суду України зазначається, що «законом особлива жорстокість пов'язується зі способом позбавлення життя та іншими обставинами, які свідчать про проявлення винним особливої жорстокості, і далі йдеться: «Умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого, або з перевищенням меж необхідної оборони, хоча б його було вчинено з ознаками особливої жорстокості шляхом заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень або при близьких потерпілому осіб, необхідно кваліфікувати відповідно до ст. 116 або 118 КК України»¹⁷⁵. І в цьому випадку тлумачення Верховного Суду України враховувало тільки загальне правило про застосування спеціальної норми при їх конкуренції, тобто коли воно зберігається доти, поки мова йде про вчинення одного, а не декількох самостійних злочинів, що утворюють сукупність, коли, наприклад, вчинені дії виходять за межі спеціальної норми і не охоплюються її ознаками. З цим можна погодитись деякою мірою, а саме, лише стосовно вбивства у стані сильного душевного хвилювання ст. 116 КК України, але не вбивства при перевищенні меж необхідної оборони ст. 118 КК України, тому що при сильному душевному хвилюванні такі дії можливі незалежно від волі особи, яка перебуває в стані афекту. І чого неможливо віднести до вбивства при перевищенні меж необхідної оборони, тим більше, коли ці дії носять умисний характер і, ще гірше, спровоковані особою, яка чинила опір для того, щоб звести рахунки або виконати вбивство на замовлення, маючи при цьому офіційну версію — необхідну оборону. На що, правда, необхідно звернути увагу при розгляді конкретної справи. До того ж при розкритті такого злочину краще бути притягнутим до кримінальної відповідальності за перевищення меж необхідної оборони, ніж за вбивство на замовлення. Тоді цей злочин буде кваліфікуватися за п. 6 і п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України і винний отримає покарання за ознаками ст. 118 КК України у вигляді позбавлення волі на строк до двох років, у

гіршому випадку, а в кращому — виправні роботи на строк до двох років чи у вигляді довічного позбавлення волі.

У зв'язку з цим вважаємо невдалим роз'яснення Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26.02.1999 р., де у п. 25 постанови вказано, «що відповідальність за ст. 118 або ст. 124 КК України за вбивство або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони настає лише у разі здійснення винним захисту, який явно не відповідає небезпечності посягання чи обставину, що склалася» [176]. Це дає підстави, на наш погляд, визначати умисні дії, а не стан «сильного душевного хвилювання».

В іншому висновку Верховний Суд України (абз.2, п.12) пояснював, «що вбивство жінки, яку винний помилково вважав вагітною, підлягає кваліфікації за (... ст.15 і п. 2 ч. 2 ст. 115 та ч. 1 ст. 115 чи ч. 2 ст. 115.— *О.Л.*) КК України (за наявності інших обтяжувальних обставин)» [176]. На це можна тільки зауважити, чому саме відповідальність винного базується на замаху, тобто на фактичній обставині, а не залежить від його фактичного умислу. Так, якщо підходити до зазначеного об'єктивно, то слід було б все-таки не виходити на іншу кваліфікацію, тобто (...ч. 1 ст. 115.— *О.Л.*) КК України, тому що, вчиняючи цей злочин, винний був впевнений, що вбиває вагітну жінку. Наяву прогалина в кримінальному законодавстві, яку необхідно було б врахувати під час підготовки норм нового Кримінального кодексу.

Але повертаючись до проблеми кваліфікації поодинокого злочину, слід зазначити, що у даному випадку наявні зв'язок конкуренції двох норм і сукупності злочинів, оскільки у ст. 15 і п. 2 ч. 2 ст. 115 КК передбачається відповідальність за замах на вбивство жінки, яку винний випадково вважав вагітною, що формально має місце, а ч. 1 ст. 115 чи ч. 2 ст. 115 КК України (за наявності інших обтяжувальних обставин) за своїм змістом не тільки виходять за межі своєї об'єктивної сторони основного складу злочину, але і являють собою самостійні діяння з іншими ознаками. Адже в ст. 15 і п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України у якості об'єднуючої ознаки виступає тільки те, що винний вважав потерпілу вагітною.

Кримінально-правові норми ніколи не збігаються між собою, тому що інакше було б не можливо їх розрізняти. Проте розмежування нерідко можна проводити за їхнім логічним співвідношенням. Співвідношення за обсягом і змістом надає закону гнучкості, що дає можливість кваліфікувати в його межах скоєн-

ня, уникаючи застосування за аналогією і нормами правової оцінки вчиненого злочину¹⁷⁷.

Принципи кваліфікації при конкуренції загальної, спеціальної, а також двох спеціальних норм відзначаються шляхом їх співвідношення за обсягом, а іноді і за змістом. І тому у будь-якому випадку повинні застосовуватися спеціальні норми, що більшою мірою конкретизують вчинене, охоплюючи специфіку передбачених ними складів злочинів. Наприклад, такого роду конкуренція виникає між ч. 2 ст. 115 (умисне вбивство) і ст. 119 (вбивство з необережності). На відміну від конкуренції загальної і спеціальної норми і двох спеціальних норм при конкуренції частини і цілого норми перебувають у співвідношенні підпорядкування не за обсягом, а за змістом.

Для правильного визначення норми, яка повинна застосовуватися, необхідно встановити всі обставини вчиненого злочину, які і ляжуть в основу змісту тієї норми, яка з найбільшою повнотою буде охоплювати скоєне¹⁷⁷. Наприклад, по об'єкту в подібній конкуренції перебувають такі норми, як вбивство при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 118) і вбивство з необережності (ст. 119). Застосовується та норма, яка повною мірою буде відповідати змісту вчиненого вбивства.

Конкуренція норм по об'єкту як частини і цілого звичайно співвідноситься з конкуренцією складів за об'єктивною стороною і трапляється в двох варіантах: 1) коли дії, передбачені в одній нормі, розділяються між собою пунктами (ч. 2 ст. 115 КК України), кожна з яких є лише частиною дій, передбачених однією нормою, але за своєю суттю носить самостійний характер; 2) коли дії винної особи без їх зазначення в диспозиції статті лише відмежовуються від дій, що перераховані в іншій нормі шляхом посилання на цю норму (ч. 1 ст. 115 КК України).

У проблемі, що нами розглядається, конкуренція норм як частини і цілого можлива за суб'єктивною стороною складів злочинів, коли згідно з теорією кримінального права застосовується та норма, що передбачає тяжку форму провини. У межах однієї і тієї самої форми провини, як зазначає С. А. Тарарухін, вирішальне значення має більш широка спрямованість умислу, а при необережності — можливість повніше передбачити наслідки, що фактично проявилися і позначені в тій чи іншій нормі¹⁸².

При цьому варто мати на увазі, що винний може одночасно керуватися декількома мотивами, які не суперечать один одно-

му, а також переслідувати мету, яка має самостійне значення при вчиненні одного злочину.

Але в такому випадку може виникнути питання про конкуренцію норм за цими ознаками складу злочину. Обравши злочинний шлях задоволення своїх потреб, на думку С.А.Тарарухіна, або інтересів, суб'єкт може ставити не одну мету, а декілька, керуючись при цьому відповідними їм мотивами. Одні з них стають мотивами дії, тобто домінуючими — основними, інші виступають у ролі побічних. Під час скоєння злочинного акту основні і побічні мотиви можуть змінюватися місцями і замінюватися новими, але нарешті вибір одного або декількох головних мотивів стабілізується, що призводить до цілеспрямованого поведіння і ухвалення рішення діяти визначеною уявою. Мотиваційна сфера людської діяльності динамічна. Проте зміна мотивів у момент скоєння злочину звичайно значення для кваліфікації не має, оскільки правова оцінка вчиненого залежить від характеру дій і суспільно небезпечних наслідків, що відбивають кінцеву мету і відповідну їй домінуючу мотивацію. Не виключено також, що під час здійснення злочину можуть проявитися інші ознаки складу, що впливають на кваліфікацію, а мотив злочину залишається старим¹⁷⁸.

З'ясування основного мотиву, що виступав збудником настання суспільно небезпечних наслідків, має важливе значення для правильної кваліфікації вчиненого, яка суттєво ускладнюється тим, що у випадку зміни мотивів у момент реалізації прийнятого рішення, коли злочинець чинить інший злочин, обумовлений іншим спонуканням, це ставить перед нами необхідність кваліфікувати його дії за сукупністю. В той же час старий мотив може залишатися поряд із новим, ускладнюючи таким чином оцінку вчиненого ним злочину. Водночас зміст деяких ситуацій певних дій свідчить про переростання одного злочину в інший. При цьому варто мати на увазі, що найменш важливого мотиву може і не розкривати зміст вчиненого злочину: по-перше, в законі він нерідко зазначений як загальний; по-друге, предметність залежить насамперед від мети вчинення тих чи інших дій, відбиваючи усвідомлене прагнення (мотив) досягти визначеного результату (його явної моделі). Саме мета надає злочинному акту конкретний зміст і значення. При прямому намірі мета і результат збігаються. При непрямому і необережності такий збіг відсутній, хоча саме по собі цілеспрямованість дій не виключається¹⁷⁹.

Коли суб'єкт переслідуює дві мети, то перевага неповинна надаватися більш важливому об'єкту зазіхання і найбільш тяжким наслідкам, тому що будь-які наслідки мають бути поставлені йому в провину.

Зазначене С.А.Тарарухіним вище певною мірою належить і до конкуренції мотивів під час скоєння поодинокого злочину. Тут теж перевага не повинна надаватися мотиву більш тяжкого злочину. Це необхідно визначати відповідно зі спонуканнями, якими керується винний, беручи до уваги ті чи інші дії, розвитком вольового акту при узгодженні мотиву з метою. При чому вирішення питання про кваліфікацію залежить і від конструктивних ознак складу вчиненого злочину. Першорядне значення належить тим із них, що зазначені в законі як обов'язкові. При відсутності таких причин значимість набувають ознаки, що розуміються в ньому¹⁸⁰. Якщо мотив і мета не мають значення для кваліфікації і розмежування злочинів, питання про їх правову конкуренцію, природно, відпадає, хоча в психологічному змісті декілька мотивів і мети можуть ускладнити їх оцінку¹⁸¹. Наявність декількох мотивів, що викликають необхідність розгляду питань про їх сумісність і конкуренцію, може проявитися по-різному: 1) декілька мотивів призводять до одного наслідку, що відбиває одиничний простий злочин; 2) декілька мотивів призводять до декількох наслідків, що відображають також одиничний але складний злочин; 3) декілька мотивів призводять до декількох наслідків, що мають самостійне значення, але утворюють одну норму на основі принципів поглинання¹⁸².

Зазначене належить до поглинання одного складу іншим при конкуренції норм як частини і цілого.

Вони самостійно відбивають наявність, що обтяжують і пом'якшують обставини того самого злочину¹⁸³. Вживаючись у свідомості суб'єкта як єдине ціле, декілька сумісних мотивів приймаються злочинцем у розрахунок однаковою мірою. Конкуруючі мотиви завжди відрізняються за ступенем виразності шкідливості. Закон в узагальненому вигляді вказує на суспільну небезпеку мотивації або на її суспільну корисність (необхідна оборона і т. п.), але до повного установлення фактичних обставин справи вирішити проблему конкуренції норм з мотиву неможливо. Вони співвідносяться у свідомості з різноманітною метою, що мають більшу або меншу значимість. Оскільки злочинець ними керується одночасно, він свідомо приймає і ті

суспільно-небезпечні наслідки, що викликаються такими мотивами, і мають суспільну небезпеку. Конкуренція складів за мотивом виникає, коли той же злочин підпадає під декілька норм саме за даною ознакою. На нашу думку, найбільші проблеми в судовій практиці виникають тоді, коли розглядається кваліфікація умисних вбивств при обтяжувальних обставинах, або злочин скоєно за декількома мотивами одночасно¹⁸⁴.

Дещо не точним було роз'яснення Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26.02.99 р. щодо неможливості «кваліфікувати вбивство однієї особи одночасно за пунктами 6 і 7 ч. 2 ст. 115 КК». «Тому що... умисне вбивство однієї особи не повинно також одночасно кваліфікуватися за п (...6, 8, 9, 10 ч. 2 ст. 115.— О.Л.) КК». Але надалі Верховний Суд України погоджувався з тим, що кваліфікація все ж можлива в такому формулюванні: «Разом з тим треба мати на увазі, що в окремих випадках (наприклад при вчиненні умисного вбивства на замовлення) така кваліфікація можлива»¹⁸⁶. Таким чином, в окремих випадках скоєне може підпадати під ознаки від двох до шести, а то й більше пунктів ч. 2 ст. 115 КК і не тільки в зв'язку з мотивом, але й з метою вчиненого вбивства і навіть засобом зазіхання. А у випадках, коли цей злочин скоєно рецидивістом — спеціальним суб'єктом злочину, існують інші ознаки складу злочину. А віднесення тих чи інших пунктів ч. 2 ст. 115 КК до окремих ознак елементів складу, на жаль, надто умовно, хоча в плані кваліфікації, а також планування боротьби з вбивствами таке угруповання необхідне для з'ясування змісту, призначення покарання тощо. До того ж, як зазначає С.А. Тарарухін, об'єктивні і суб'єктивні ознаки складу злочину, що свідчать про таке вбивство, можуть виявитися в різноманітних сполученнях як доповнюючих один одного, конкретизуючи, так і виключаючих. А в деяких випадках при наявності кваліфікуючих ознак вбивства головний мотив може безпосередньо і не відбиватися при кваліфікації. Таким випадком може бути вбивство під час бійки, сварки або зі спонукань помсти на побутовому ґрунті або ревнощів та інших подібних випадках, які передбачені в ч. 1 ст. 115 КК, і ознаках, зазначених в ч. 2 ст. 115 КК, коли злочинні дії в них є обов'язковими для кваліфікації. І є вилученими ознаками, що відмежовують кваліфікацію вчинених злочинів від передбачених в ч. 1 ст. 115 КК України, де головний мотив, що визначає

зміст злочинного акту, лише вказує на внутрішні (психологічні причини) вбивства, які залишаються здебільшого для судових органів невідомими. Тому при декількох кваліфікованих ознаках вбивства кожен із них повинен охоплюватися свідомістю винного і бути бажаним або свідомо припускатися, що може бути підставою поставлення їх йому в провину¹⁸⁵. Саме на це звернув увагу в п. 13 своєї постанови Пленум Верховного Суду України, що «законом особлива жорстокість пов'язується зі способом позбавлення людини життя, коли винний усвідомлював, що завдає потерпілому особливі страждання»¹⁸⁶ і інше. Одні склади злочинів можуть характеризуватися однією метою, інші — декількома. Так, при скоєнні умисного вбивства основна мета є бажання позбавити життя людини, що виступає загальною спрямованістю зазіхання. Конкретизуючими її є користь (при виконанні вбивства на замовлення), приховування іншого злочину або полегшення його вчинення, протидія законним вимогам і т. ін. Така мета може викликатися як одним, так і декількома мотивами, що не суперечать один одному¹⁸⁴. До вчинення вбивства можуть збуджувати декілька мотивів, що належать до однієї і тієї самої сфери певних відношень, що і повинно розкриватися при конкретизації мети злочину. Суміщення різноманітних мотивів неможливе особливо при скоєнні злочинів, що можуть співвідноситися в різноманітних варіантах між собою і бути при цьому несумісними з тими, що не торкаються особистих інтересів і не пов'язані з ними. Такими є хуліганські спонукання у вигляді протидії законній діяльності осіб, що виконують службовий або громадський обов'язок тощо. Це пояснюється тим, що хуліганський мотив переважає всі інші і стає основним, визначаючи таким чином спрямованість дії у вигляді грубого порушення громадського порядку. Втручання в події, що відбуваються, оточуючих, прагнення їх припинити хуліганські дії, запобігання тяжким наслідкам або затримання злочинця можуть змінити спрямованість дії хулігана, який в такому випадку переключає свою увагу на тих осіб, які йому протистоять. Іншими наразі можуть стати і мотиви злочину, що вчиняється. Вони трансформуються і старі хуліганські збудження замінюються мотивами протидії законним вимогам оточуючих у формі прагнення перешкоди їх службовій або громадській діяльності, що направлена на підтримку громадського порядку. Таким чином, дії, що продов-

жуються, є одночасною протидією вимогам про їхнє припинення. Це дає можливість визначати наявність двох мотивів, які не суперечать один одному.

У деяких випадках протидії, коли її співвідношення поєднане з бажанням оточуючих протистояти діям хулігана, нерідко є приводом до вчинення іншого, часом більш небезпечного злочину, зокрема вбивства у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК). Це й викликає необхідність кваліфікації вчиненого одночасно за п. 7 і 8 ч. 2 ст. 115 або частинам 3 і 4 ст. 296 і п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України у тих випадках, коли до часу вбивства потерпілого у зв'язку з виконанням ним громадського або службового обов'язку хуліганські дії вже були припинені. Саме така кваліфікація не буде суперечити зазначеним міркуванням про наявність у діях винного одного або декількох визначальних мотивів і саме таких, що співвідносяться між собою. Співвідношення мотиву і мети проявляється і в тому, що певним мотивам може відповідати певна мета¹⁸⁷.

У той же час мотиви вчинення умисних вбивств у зв'язку з виконанням потерпілим свого громадського або службового обов'язку можуть мати різний зміст, хоча вони викликаються його суспільно-корисною діяльністю або пов'язаною з її виконанням. Співвідношення таких мотивів із хуліганськими здебільшого відбувається під час зазіхання на життя працівника міліції або народного дружинника в зв'язку з їх діяльністю по охороні громадського порядку. Відповідальність за такий злочин передбачена в ст. 342 КК України. У зв'язку з цим слід зазначити, що згадані злочини мають власний мотив у вигляді прагнення протидіяти законній діяльності потерпілих по охороні громадського порядку або помститися за таку діяльність. Цей злочин співвідноситься з хуліганськими спонуканнями як при переростанні хуліганства в більш небезпечний злочин, так і при вчиненні двох самостійних злочинів, в яких здійснюється замах на два різноманітні безпосередні об'єкти — громадський порядок і порядок управління, що свідчить про сукупність або конкуренцію норм, при якій питання про конкуренцію норм вирішується на користь більш небезпечного поодинокого злочину, що, на наш погляд, не зовсім правильно. У таких випадках сукупність злочинів не повинна виключатись або замінюватись, тому що порушується

принцип відповідальності за вчинений злочин у повному обсязі. До того ж конкуренція частини і цілого виникає і по справах про приготування до злочину і замаху на нього. Згідно з теорією кримінального права кожна з наступних стадій вчинення поодинокого злочину «поглинає» попередню і винний відповідає лише за останню з виконаних стадій. Проте вирішення цього питання повинно залежати і від спрямованості наміру, ступеня його здійснення при вчиненні злочину. «Так, при заподіянні тяжких тілесних ушкоджень, внаслідок яких настала смерть потерпілого, може бути кваліфіковано як умисне тяжке тілесне ушкодження і як замах на вбивство. При доведенні прямого наміру на вбивство (про що повинні свідчити об'єктивні і суб'єктивні ознаки) питання про конкуренцію двох норм вирішується на користь умисного позбавлення життя. Але при цьому слід враховувати і факти заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, внаслідок чого настала смерть потерпілого, тому що умисел винного був направлений на нанесення саме тяжких тілесних ушкоджень, які наносились з особливою жорстокістю і тому призвели до смерті. Не слід забувати при цьому і про причинний зв'язок. Твердження, що наслідки, які настали, можуть впливати не на кваліфікацію досліджуваного злочину, а на індивідуалізацію відповідальності і покарання, не правильне. Таке визначення означає розрив між злочинним діянням і об'єктом кримінально-правової охорони і відповідно позбавляє злочин його дійсної основи — злочинного результату»¹⁸⁸.

При конкуренції норм як частини і цілого згідно з теорією кримінального права застосовується та норма, що повніша за змістом, а також вагоміша за обсягом і передбачає, таким чином найбільшу кількість фактичних ознак відповідного злочину і в той же час може бути застосована до найменшої кількості злочинів, крім розглядуваних нами. Враховуючи, таким чином, «... у кожному конкретному випадку... який саме причинний зв'язок... існує між певною дією особи і тими подіями, які ставляться їй в провину»¹⁸⁹, а це можна довести, незважаючи на загальні перешкоди, пов'язані з недосконалістю норм. Такі норми можуть бути найбільш ефективними лише тоді, коли їх диспозиції будуть містити сукупність тих злочинних дій, що більше і частіше всього трапляються на практиці. Вони розділені навіть і в цифровому перерахуванні

пунктів, як це передбачається у новому Кримінальному кодексі, але відмежовуються один від одного по категоріях згідно з їх рівнем суспільної небезпеки.

4.2. Співучасть в умисних вбивствах та її вплив на кваліфікацію

Проблема відповідальності співучасників злочину — одна з найбільш складних у науці кримінального права. Існуюче положення можна пояснити не тільки тим, що сумісна злочинна діяльність, яка існує між співучасниками, складна сама по собі, але й тим, що в межах співучасті як інституту кримінального права знаходять своє відбиття і переломляються майже всі питання вчення про злочин. Практичне значення цієї проблеми обумовлене головним чином розповсюдженістю сумісної злочинної діяльності, що знаходить своє ствердження в тому, що дії всіх співучасників взаємопов'язані. Як показує стан і структура злочинності, більша частина осіб, що притягуються до кримінальної відповідальності за особливо тяжкі злочини, скоюють злочини у співучасті.

За даними нашого вибіркового дослідження злочини, що вчиняються у співучасті, особливо це відноситься до умисних вбивств при обтяжувальних обставинах, мають тенденцію до росту. Так, якщо у 1993 році всього було засуджено 547 осіб (у співучасті 278), тобто 50,8%, а у 1994 — 569 — в групі 302 — 53,1%, у 1995 — вже 754 — в групі 426 — 56,5%, у 1996 — 57, 9% щодо загальної кількості, 1997 — 62,3%, у 1998 — 64,2%, то в 1999 році загальна кількість виросла до 1044, у групі 710 (або 68,0%), тобто за кількістю засуджених показник у порівнянні з 1993 роком виріс майже в двічі або на 17,2%.

Громадська небезпечність самого злочину і особи злочинців зростає навіть у тому випадку, коли у скоєнні злочину беруть участь лише дві особи. Але вона різко збільшується у тих випадках, коли у вчиненні злочину бере участь ціла група злочинців, і особливо в тому випадку, коли це організована група злочинців¹⁹⁰.

Вибіркове узагальнення судової практики показало, що серед осіб, засуджених за умисне вбивство при обтяжувальних обставинах в організованій групі в 1993 році стосовно загальної кількості судимих цей показник був на відмітці 1,8%, а у 1999 році він досяг 3,7%, тобто виріс на 1,9%.

Незважаючи на численні літературні джерела з проблем співучасті, єдності поглядів (починаючи з радянських¹⁹¹ і закінчуючи українськими¹⁹²), у криміналістів на суть цього інституту кримінального права і його призначення немає. Суперечки продовжуються стосовно загального поняття співучасті і природи цього інституту у кримінальному праві, по класифікації форм співучасті і визначенню видів співучасників, по підставах кримінальної відповідальності при співучасті і межах відповідальності співучасників¹⁹³. Від того, як будуть вирішуватися ці теоретичні питання, безперечно, залежатиме практичне застосування цього інституту, що зараз дуже негативно відбивається на класифікації злочинів.

Кваліфікація злочину ускладнюється, якщо він вчинений декількома особами, які виконували при цьому однакові або різні ролі. При наявності відповідних ознак, зазначених у законі, це розглядається як співучасть, тобто спільна умисна участь декількох суб'єктів злочину у скоєнні умисного злочину (ст.26). Ускладнення виникають у зв'язку з тим, що в одних випадках співучасть виступає в ролі конструктивної ознаки основного складу злочину, в інших — кваліфікованого, у третіх — самостійно, як власне співучасть (у тісному розумінню змісту цього слова) у вигляді пособництва при скоєнні злочину іншою особою — виконавцем (або групою осіб), організації злочину або підбурюванням до нього¹⁹⁴.

«У той час, як норми Загальної частини КК про співучасть охоплюють однотипну для всіх злочинів діяльність організатора, підмовника і пособника, яка не охоплюється спеціальними нормами (щодо окремих видів спільної злочинної діяльності) Особливої частини кодексу»¹⁹⁵.

Але зазначене не відноситься до всіх видів злочинної діяльності. Деякі види спільного умисного вбивства при кваліфікуючих обставинах описані у ч. 2 ст. 115 КК і тому додаткової кваліфікації, а саме використання норми закону про співучасть (ст. 26 КК), не потребують. Так, положення Загальної частини КК про співучасть не застосовуються й не поширюються на осіб, що вчинили дії організаційного характеру за п. 11 ч. 2 ст. 115 КК (що передбачає відповідальність за умисне вбивство, вчинене на замовлення) підмовницького чи пособницького характеру, відповідальність за які передбачена також п. 12 ч. 2 ст. 115 КК (за вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб), то-

му що зазначена спільна участь кількох осіб у скоєнні злочину, крім кваліфікованого виду, має ще й відтінок іншого рівня. Так, в абз. 3 п.17-6 зазначеної постанови Пленуму Верховного Суду України відмічалось, що: «у разі, коли замовник, який не є співвиконавцем вбивства (пояснюється у абз. 3 п. 17-3 згаданої постанови.— *О.Л.*) керується корисливими, а виконавець — якимись іншими мотивами, дії замовника треба кваліфікувати за ст. (...26 і пунктами 6 та 11 ч. 2 ст. 115.— *О.Л.*) КК»¹⁹⁶.

При розгляді підстав і меж відповідальності за співучасть особливе значення мають деякі відправні положення, безпосередньо пов'язані з кваліфікацією: 1) про загальні принципи відповідальності співучасників; 2) про специфіку кваліфікації дій співучасників залежно від форми співучасті і їхньої особистої ролі у вчиненому (виді співучасті); 3) про особливості кваліфікації дій співучасників при ексцесі виконавця, добровільній відмові від скоєння злочину, невдалому підбурюванні або пособництві; 4) про вплив на кваліфікацію дій співучасників особистості виконавця злочину, зокрема, спеціального суб'єкта¹⁹⁷.

Насамперед відзначимо, що співучасть не утворює якихось особливих основ кримінальної відповідальності, а передбачає застосування загальних принципів відповідальності. Підставою такої відповідальності є встановлення в діях співучасників конкретного складу злочину. Він визначається ознаками, які характеризують дії кожного співучасника як виконавця, організатора, підмовника або пособника, і відповідними елементами складу злочину, в якому брала участь певна особа. Тому при визначенні складу злочину кожного зі співучасників необхідно посилатися на ст. 27 КК і на статтю Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за сумісну участь у вчиненні злочину¹⁹⁸. Проте при вчиненні окремим співучасником дій в даному випадку повинно розглядатися не ізольовано, а в сукупності з діями інших осіб, тобто з'ясуватися й оцінюватися, які саме шкідливі наслідки наступили або могли наступити внаслідок їхніх спільних дій, а потім уже досліджуватися питання, у яких межах і в якому обсязі кожний з них повинен притягуватися до кримінальної відповідальності. Тому ми не можемо погодитись з висновком, який зробив Верховний Суд України у згаданій вище постанові (абз. 4, п.17-3), де саме йдеться про відповідальність замовника вбивства, а не якогось іншого злочину, і про те, що п. (...11 ч. 2 ст. 115.—

О.Л.) КК «не може застосовуватись тоді, коли замовник доручив заподіяти потерпілому тілесні ушкодження, а виконавець умисно вбив потерпілого. У цьому разі замовник повинен нести відповідальність за співучасть у вчиненні того злочину, який він організував чи до вчинення якого схилив виконавця, а останній — за той злочин, який він фактично вчинив»¹⁹⁹. І це в той час, коли умови і порядок відповідальності співучасників у повному обсязі визначаються формою співучасті і функціями (ролю), виконуваними при скоєнні злочину кожним із них.

Залежно від структури зв'язку між співучасниками, ступеня їхньої організованості прийнято виділяти: просту співучасть («співвиконавство» (ст. 26 КК) або «співвинність») і складну (із розподілом ролей — ст. 27 КК). Але це не забезпечує повною мірою вирішення питань кваліфікації, оскільки співвиконавство (тобто однакове чи різне виконання ролей фактичними виконавцями) можливо при вчиненні будь-якого умисного групового злочину ускладнює оцінку. Структура зв'язку лише іноді характеризується так званим складанням дій виконавців, але нерідко не укладається в рамки позначених форм²⁰⁰ у зв'язку з набагато складнішим характером дій.

Так, і в наведеному нами висновку Верховного Суду України замовник замовляв тілесні ушкодження, а виконавець без їх нанесення взяв і умисно вбив потерпілого²⁰¹. У зв'язку з цим виникає запитання: за які тілесні ушкодження згідно з висновком і рекомендацією Верховного Суду України повинен нести відповідальність замовник, якщо їх взагалі немає? Виконавець при вбивстві використав вогнепальну зброю і з першого пострілу позбавив життя потерпілого.

Взагалі, на практиці і в самому законодавстві вже давно існує багато різновидів злочинної діяльності, які виходять за межі звичайної співучасті, і зазначених її видів у ст. 27 КК України. У зв'язку з цим в кримінально-правовій літературі за основу класифікації співучасті на форми висловлюються різні точки зору, Вони приймають різноманітні ознаки, а саме такі, як наявність або відсутність попередньої змови між особами, що брали участь у злочині, ступінь організованості, розподіл ролей і т.ін., тоді як формою прийнято позначати окреслення зовнішніх ознак того або іншого явища²⁰². Оригінальну для свого часу пропозицію щодо розглядуваного питання запропонував Ф.Г.Бурчак, який пропонує тричленну класифікацію

співучасті: 1) власне співучасть (із розподілом ролей) — ст. 19 Загальної частини КК; 2) співучасть особливого роду, відповідальність за яку передбачена в статтях Особливої частини КК; 3) співвиконавство, при якому кожній із спільно діючих осіб безпосередньо своїми діями цілком або частково здійснює злочин, передбачені Особливою частиною КК, що не включають ознаки групового злочину²⁰³.

Співучасть особливого роду, на його думку, охоплює три види злочинних груп: групу осіб, що діють спільно, групу осіб, які скоюють злочин за попередньою змовою, і групу осіб, що утворили стійке злочинне співтовариство²⁰³. Зазначена пропозиція хоча й охоплювала великий спектр співучасті, все ж не врахувала таку форму співучасті, як організована група, що займає проміжне місце між злочинним співтовариством і групою осіб, що діють за попередньою змовою²⁰⁴.

На наш погляд, названі форми співучасті необхідно розглянути докладніше, при цьому слід дати деякі пояснення стосовно кваліфікації, оскільки за змістом ознаки однієї форми містять визначення іншої, чим і ускладнюють застосування закону про співучасть. Це викликано тим, що у новому КК ці питання не вирішені повною мірою.

Так, наприклад, поза увагою залишились питання суспільної небезпеки групи осіб, що скоюють злочин у групі, яка перевищує за кількістю четверо осіб.

Не передбачене посилення покарання осіб, що організували або керували вчиненням злочинів, використовуючи свої службові повноваження влади, керівництва, нагляду тощо. Не враховані питання посиленої відповідальності: підбурювача до злочину, що втягнув до вчинення злочину хоча б одну особу, яка б не підлягала покаранню.

Ч. 2 статті 115 КК не передбачає, як і не передбачала в старому КК, відповідальність осіб, що скоїли злочини «опосередковано» через неосудних осіб, особу, що не досягла 14-річного віку, а також осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності в силу умов або якостей, що характеризують їх особистість, тощо. Такі кваліфікуючі ознаки не враховані законодавцем у новому КК. Але у п. 9 ч. 1 ст. 67 КК зазначено: «Вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством», є обставинами, які обтяжують відповідальність, а це не одне те саме.

Як ми бачимо, складності інституту співучасті ще недостатньо мірою вирішені не лише теоретично, а й на практиці, як законодавчо, так і змістовно.

Найбільші складності виникають при кваліфікації дій як підбурювачів, організаторів, так і безпосередніх учасників групового вчинення вбивств, особливо коли вони пов'язані зі згвалтуванням, насильницько-корисливим заволодінням майном потерпілого або з метою заволодіння правом розпоряджатися ним за своїм розсудом, бажанням і потребами. Це знаходить повне відображення в понятті попередньої змови групи осіб як однієї з кваліфікуючих обставин (п. 12 ч. 2 ст. 115 КК).

Розгляд даної кваліфікуючої обставини дасть можливість, на наш погляд, вирішити ці питання стосовно не тільки зазначених проблем, але й ряду інших різноманітних насильницьких злочинів.

У новому КК України злочин визначається таким, що вчинений групою, якщо у ньому брали участь двоє або більше виконавців без попередньої змови між особою (ч. 1 ст. 28 КК). Попередня змова — це узгодження про сумісну участь у скоєнні певного злочину, яка відбулася до початку злочину (ч. 2 ст. 28 КК).

У згаданій Постанові Пленуму Верховного Суду № 3 від 26.02.1999р. у п. 17-5 було зазначено: «Умисне вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб, має місце тоді, коли в позбавленні потерпілого життя брали участь за попередньою домовленістю як співвиконавці дві і більше особи»²⁰⁵.

Особи, між якими відбулася попередня змова про скоєння вбивства, можуть брати різну участь у вчиненні цього злочину. Вони можуть бути співвиконавцями, організаторами або членами організованої групи, підбурювачами, пособниками або приховувати злочин. Питання про умови визнання особи співвиконавцем має значення для кваліфікації дій співучасників вбивства, пов'язаного зі згвалтуванням і вчиненням інших насильницьких злочинів.

Співвиконавцями є особи, які безпосередньо сумісно беруть участь у скоєнні злочину, при цьому роль кожного із них може бути різноманітною. В одному випадку співвиконавці здійснюють по декілька дій, що зазначені у різних пунктах ст. 93 КК, а в іншому — деякі взагалі не виконують дій, які можна віднести до елементів складу злочину. Тому слід роз-

глядати дві форми співучасті у злочині, оскільки умисна спільна злочинна діяльність двох або більше осіб може дістати вияв у формі простої або складної співучасті. «Проста форма співучасті передбачає: 1) співвиконавство без попереднього порозуміння; 2) співвиконавство з попереднім порозумінням»²⁰⁶ і характеризується тим, що, діючи спільно, особи безпосередньо виконують об'єктивну сторону складу умисного злочину. Їх дії в одних випадках мають істотні розбіжності збігаючись лише у загальній спрямованості, в інших — майже нерозрізненими можуть бути навіть однаковими. Це не має значення для правової оцінки вчиненого. У той же час дії кожного співвиконавця в одних випадках містять ознаки складу злочину в повному обсязі (є виконавчими в чистому виді), в інших — настільки різняться зовнішньо, що деякі з них нагадують пособництво. Саме вони і викликають ускладнення при кваліфікації, оскільки діяння, що не відображають безпосереднього виконання злочину, можуть виходити за межі даної форми співучасті, створюючи так звану складну форму (із розподілом ролей), або втрачати самостійне правове значення, переростаючи в більш неоезпечні форми вчинення злочину — групою осіб за попередньою змовою або організованою групою²⁰⁷.

У тих випадках, коли кваліфікація може змінитися через конструктивні ознаки складу злочину, виникає необхідність вирішення комплексу питань, а саме: про простий або складний злочин, наявність обов'язкових ознак даного виду злочину: чи передбачається його скоєння групою осіб; про наявність ознак, що відносяться до кваліфікуючих; про можливість вчинення цього злочину спеціальним суб'єктом і т.ін. До того ж у законодавстві поняття співвиконавця відсутнє. У теорії і на практиці співвиконавцями визнаються ті співучасники, які у складі групи з двох і більше осіб безпосередньо чинять той самий умисний злочин, тобто поняття виконавець і співвиконавець ототожнюються. В той час виконавець і співвиконавець особи нерівнозначні. У будь-якому злочині, де об'єктивну сторону складу здійснюють дві і більше осіб, вони можуть бути: виконавцями, коли кожний із них своїми діями виконує склад злочину; виконавцями і співвиконавцями, якщо одні з них довершують злочин, а інші одночасно сприяють цьому будь-яким засобом або тільки частково виконують об'єктивну сторону складу (елемент об'єктивної сторони).

Простий злочин, що характеризується однією дією й одним наслідком, відрізняється від складного тим, що в діях однієї або декількох осіб повинні бути наявними ознаки повного складу злочину, тобто його співвиконавство, тоді як для співвиконавця, якщо воно при цьому мало місце, можливе виконання й окремих частин (елементів) складу, що належать насамперед до об'єктивної сторони. Наприклад, виконавцем згвалтування може бути визнаний тільки той, хто безпосередньо вчинив насильницький половий акт, а не особа, що застосувала психічне або фізичне насильство до потерпілої — співвиконавець²⁰⁸.

У судовій практиці іноді трапляються випадки такого співвиконавства з боку жінок (не здатних бути суб'єктом даного злочину), їхні дії кваліфікуються як пособницькі. Аналогічно розцінюються і дії чоловіків, не спроможних чинити статеві акти в силу хвороби, фізичних і фізіологічних аномалій, здійснити половий акт, але безпосередньо застосували фізичне насильство, погрозу або ввели потерпілу в безпорадний стан із метою згвалтування її іншою особою, повинні розглядатись як співвиконавці цього злочину²⁰⁹.

Пленум Верховного Суду України у п. 17-5 своєї постанови зазначав: «Співвиконавцями умисного вбивства повинні визнаватись і ті особи, котрі хоча й не вчинювали дій, якими безпосередньо була заподіяна смерть потерпілому, але об'єднані з іншими співвиконавцями вбивства єдиним умислом, спрямованим на позбавлення потерпілого життя, здійснили частину того обсягу дій, який група вважала за необхідне виконати з метою реалізації цього умислу. З урахуванням конкретних обставин справи та змісту спільного умислу осіб, що скоюють вбивство за попереднім зговором, до таких дій можуть бути віднесені:

— застосування на початку нападу насильства щодо потерпілого з метою приведення його у безпорадний стан з тим, щоб інший співучасник, скориставшись таким станом, заподіяв потерпілому смерть;

— подолання опору потерпілого з метою полегшити заподіяння йому смерті іншим співвиконавцем (застосування до потерпілого фізичного чи психічного насильства, зв'язування його чи утримання під час того, як інший співучасник завдає йому ударів з метою заподіяння смерті тощо);

— усунення певних перешкод, що в конкретній ситуації заважають іншій особі заподіяти потерпілому смерть або істотно ускладнюють це (тримання чи ізоляція особи, яка намагається або може допомогти жертві, відвернення уваги такої особи тощо), а також сприяння доступу іншій особі до жертви;

— надання особі, яка згідно з домовленістю заподіює смерть потерпілому, конкретної допомоги під час вчинення вбивства шляхом передачі зброї, дачі порад тощо;

— ведення спостереження за потерпілим, іншими особами чи обставинами безпосередньо перед вбивством або під час його вчинення з метою забезпечити реалізацію спільного умислу на вбивство.

Якщо учасники групи діяли узгоджено щодо декількох осіб, хоча кожен із них позбавив життя одного потерпілого, дії кожного із співучасників мають розглядатися як умисне вбивство двох і більше осіб, вчинене за попередньою змовою, і кваліфікуватися за пунктами (...1 та 12 ч. 2 ст. 115.— *О.Л.*) КК»²¹⁰.

І зовсім іншого відтінку набувають факти організації злочинів особами, що були наділені повноваженнями влади, керівництва або нагляду, і, використовуючи своє службове положення, схилили до вчинення злочинів осіб, які залежали від них, навіть не об'єднуючи їх у злочинні угруповання, а примушували кожного з них виконати певні дії, що доповнювали необхідні злочинні дії інших осіб і досягали таким чином бажаного ним злочинного результату.

Окремий напрямок злочинної діяльності займають питання опосередкованого вчинення злочинів особами, які мають вплив на психічно хворих, недорозвинених та неосудних осіб, змушуючи їх виконувати злочинні дії таким чином, що нібито вони самі вирішили або раптом захотіли скоїти конкретний злочин (тобто позбавити життя особу, на яку їх «налаштував» «ініціатор» таких дій — закодував їх). До названих вище осіб, що використовуються такими «ініціаторами», можна віднести осіб, що не досягли 18-річного віку, осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності в силу умов або якостей, що характеризують їх особистість. Такі особи після певної «обробки» не видають своїх «вчителів», «вождів» тощо, що ускладнює їх виявлення, але за допомогою досвідчених психологів таких «ініціаторів» можна виявити.

Слід взяти до уваги і такі обставини, що сприяють «ефективному» завершенню будь-якої злочинної «операції» або «задумки», а саме вчинення злочину великою кількістю осіб, що перевищує кількість чотирьох осіб. Аргументи щодо «переваг» кількості ми наводили раніше, але зазначимо при цьому, що такі обставини необхідно «відносити» до особливої жорстокості, тому сама участь у злочині більше чотирьох осіб повинна викликати додаткову кваліфікацію за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України.

У п. 5 цієї ж постанови Пленуму Верховного Суду України наголошується: «У випадку, коли до кримінальної відповідальності притягнуто кілька осіб, які діяли спільно з умислом, спрямованим на позбавлення життя потерпілого чи заподіяння шкоди його здоров'ю, суди повинні досліджувати характер дій, ступінь участі в злочині кожного з них і зазначати це у вирокі.

Дії осіб, що безпосередньо брали участь у позбавленні життя потерпілого або заподіянні шкоди його здоров'ю, належить кваліфікувати за статтями Кримінального кодексу, що передбачає відповідальність за умисне вбивство чи умисне заподіяння тілесного ушкодження. Дії організаторів, підмовників і пособників, які не були співвиконавцями злочину, необхідно кваліфікувати за тими ж статтями з посиланням на відповідну частину ст. 29 КК України»²¹¹.

Таким чином, згідно з вимогами судової практики співвиконавство не вимагає обов'язкового здійснення кожним співучасником усіх дій, передбачених складом злочину у повному обсязі. Здебільшого вони відбуваються таким чином, що кожний із співвиконавців виконує лише певну частину об'єктивної сторони конкретного злочину. При цьому зазначені в законі наслідки настають лише в результаті їхніх спільних дій, які є невід'ємною частиною об'єктивної сторони злочину, що вчиняється. До того ж такі дії самі по собі є фактором сприяння іншим учасникам і як би доповнюють їх дії, що і має вирішальне значення при з'ясуванні обсягу і особистої участі співвиконавців у виконанні об'єктивної сторони складу злочину.

Так, С.А. Тарарухін правильно вважає, що дії співвиконавців пов'язані між собою так, що кожен з них є необхідною умовою виконання всіх інших, і тільки у взаємозв'язку вони утворюють єдиний процес здійснення об'єктивної сторони складу злочину. Вчинене ними ставиться у провину кожному в повному обсязі і

кваліфікується однаково без посилання на ст. 19 КК (29 КК. — *О.Л.*)²¹².

При співвиконавстві відповідальність кожного учасника визначається тим, що його дії перебувають в причинному зв'язку із загальним злочинним результатом. Все вчинене ними ставиться в провину кожному співвиконавцю як шкода, заподіяна ним самим у межах загального умислу, хоча б, наприклад, смерть потерпілого і наступила від поранення, заподіяного одним із учасників вбивства, а інші тільки встигли завдати поранення, не небезпечні для життя і здоров'я, або взагалі не завдавали ніяких тілесних ушкоджень, а тільки тримали потерпілого, забезпечуючи вчинення вбивства одним із них²¹².

У той же час, продовжує С.А. Тарарухін, відсутність в осіб свідомості того, що ними спільно вчиняється один загальний для них злочин, вилучає класифікацію їхніх дій за правилами співвиконавства, якщо навіть зовнішньо такого роду дії виглядають як єдиний процес реалізації об'єктивної сторони складу того самого злочину. Зазначене, зокрема, виявляється при збігу дій поза змовою і співучастю взагалі²¹².

При скоєнні будь-якого умисного злочину співвиконавство можливе у вигляді поєднання дій як у момент вчинення злочину при мовчазній згоді на це осіб, що беруть участь у спільному злочину, так і їхньої обумовленості заздалегідь. На нашу думку, для кваліфікації дій співвиконавця основне значення має усвідомлення ним того, що він діє не в одиночку, а також відчуття власної ролі при вчиненні злочину: кому й чому він сприяє, у чому виражається його допомога; що він покриває; про що не доносить (при причетності до злочину). Помилки, що виникають із недооцінки вищеназваних обставин, не такі уже й рідкісні в слідчій і судовій практиці, вони значно впливають на якість розслідування злочинів і призводять до судових помилок.

При співвиконавстві без розподілу ролей кожний учасник вбивства своїми діями здійснює склад злочину: під час нападу наносить удари у життєво важливі органи потерпілого з великою силою, що характерно для простої форми співучасті.

Так, проста форма співучасті полягає у вчиненні кожною з осіб, що діють спільно, дій, які утворюють об'єктивну сторону складу конкретного злочину. У таких випадках кожен із співучасників виступає як виконавець злочину. При співвиконавстві всі учасники можуть вчиняти дії одночасно (наприклад, при вчи-

ненні вбивства в одному випадку всі наносять смертельні рани потерпілому, в другому — одні тримають жертву, інші — наносять смертельні рани) або послідовно (наприклад, одні учасники можуть напоїти або зв'язати жертву, завести її в певне місце, де ніхто не побачить і не почує того, що буде здійснюватися іншими, — згвалтування, а потім вбивство потерпілої).

Але при цьому слід зазначити, що «співвиконавство без попереднього порозуміння передбачає відсутність між учасниками злочину попередньої змови. Воно, як правило, дістає вияв у приєднанні однієї особи до злочинної діяльності, яку вже розпочато іншими особами...» (В той час, коли *О.Л.*) «співвиконавство з попереднім порозумінням буде мати місце в тих випадках, коли між усіма учасниками злочину була змова про спільне вчинення злочину до його початку. При цьому між співучасниками такого злочину можливий і розподіл ролей. Наприклад, одним доручається відкрити сховище, другим — викрасти з нього майно, третім — забезпечити транспорт для вивезення викраденого або виконати роль спостерігача з тим, щоб не бути затриманими в момент вчинення крадіжки. Важливо встановити, що кожен із учасників злочину до початку його скоєння дав згоду на виконання певної, конкретної і обумовленої ролі для досягнення спільної злочинної мети»²¹³.

Момент же змови, звичайно, не має значення ні для даної форми співучасті, ні для складу злочину, що вчиняється, навіть від того, чи скоєне співвиконавцями вбивство за змовою на місці, чи у момент здійснення злочину, або ж заздалегідь, кваліфікація не змінюється. Важливо, щоб кожний із них мав безпосереднє відношення до об'єктивної сторони складу, чинив дії, що відносяться до неї.

При співвиконавстві винний має усвідомлювати фактичний зміст і суспільну небезпеку не тільки власних злочинних дій, але і дій інших осіб — учасників, які спільно з ним здійснюють злочин, а також те, що єдиний злочинний результат, передбачений у законі, досягається їхніми спільними зусиллями. Це також стосується будь-якої групової злочинності, у тому числі організованої, що носить більш складний характер, чим просте співвиконавство, коли розподіл ролей між учасниками групи не має самостійного правового значення. У цьому зв'язку особливого значення набуває конкретний зміст наміру тією або іншою мірою причетних до злочину, причому окремо стосовно до са-

мого діяння і до дій, що вчиняються разом з іншими особами — співвиконавцями групового злочину. Це необхідно як для визначення самої форми співучасті, так і для справжньої ролі участі конкретних осіб у злочині, відмежування співвиконавства від співучасті у формі пособництва у груповій злочинній діяльності.

Особа співвиконавця порівняно з головним винуватцем скоєння злочину (виконавцем) усе ж другорядна. Суспільна небезпека виконавця, як правило, вища, ніж співвиконавця, оскільки від рішучості першого, його безпосередніх дій по здійсненню злочину, а часом і його можливостей, цілком залежить доведення останнього до завершення, досягнення результату спільних зусиль декількох осіб²¹⁴.

Слід відзначити, що при вирішенні розглянутого питання необхідно врахувати ступінь впливу дій зазначених осіб на досягнення злочинного результату, характер їх діяльності і інші конкретні обставини злочину, що вчиняється.

Безпосередніми учасниками (співвиконавцями) вбивства, здійсненого за попередньою змовою групою осіб, слід визнавати попередню змову осіб, які або самостійно здійснили вбивство, або вчинили його з певним комплексом сумісних дій, або сприяли особам, що скоїли вбивство, саме в момент вчинення злочину, хоча й безпосередньо не стикаючись із потерпілим. Попередня змова групи осіб як кваліфікуюча вбивство обставина характеризується специфічними рисами. Для того, щоб розкрити особливість поняття попередньої змови стосовно такого складу злочину, як вбивство, вважаємо за необхідне розглянути ряд питань щодо змісту і форм змови, а також моменту, з якого він може бути визнаний попереднім.

За своїм змістом попередня змова групи осіб різноманітна. Вона може охоплювати не тільки одне головне питання — узгодженість учасників групи про сумісне вчинення вбивства, але й включати інші питання, що конкретизують дії групи в процесі приготування, вчинення злочину й укриття слідів злочину. У процесі змови може бути вироблений план здійснення злочину, розподілені ролі учасників, визначений час, місце, обстановка скоєння злочину і т. ін. Для кваліфікації дій винних осіб, що вчинили вбивство за п. 12 ч. 2 ст. 115 КК або ч.3 ст. 152 і п. 12 ч. 2 ст. 115 КК, необхідно і достатньо установити наявність узгодження між ними з основного питання — здійснення самого вбивства або всякого іншого злочину за умови, що

не виключала і вчинене вбивство. Більш детальну змову повинен установити суд при визначенні міри покарання винним особам. У тих випадках, коли буде встановлено, що під час змови утворилася організована група учасників, то дана обставина згідно з п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України не виділяється в окремо взяту ще більш обтяжувальну обставину, а врахована як окремий вид відповідальності і відмежується від злочину, вчиненого групою осіб за попередньою змовою сполучником «або». Таким чином, на наш погляд, організована група ототожнюється з групою осіб, яка, до речі, і в свою чергу не виділяє окремі групи за їх кількістю.

Попередня змова групи осіб як обставина, що визначає вбивство як кваліфіковане, має відбивати змову про сумісне вчинення будь-якого злочину, але за умови, що не виключає можливості вчинення вбивства.

Але інколи особи, які сумісно вчиняють розбій, попередньо домовляються про здійснення злочину взагалі. Зокрема, такі випадки мають місце при трансформації групового розбою або згвалтування у вбивство. Прикладом може бути справа про вбивство гр. По., що відбулося у м. Одесі на Французькому бульварі. Коли в процесі вчинення злочину М., Б. і П. обставини різко змінилися — потерпіла помітила спробу таємно викрасти у неї коштовності, вона заявила про це присутнім і запевнила, що повідомить про цей злочин міліції. Тоді виконавець використав проти неї психічне насилля, небезпечне для її життя і здоров'я, крадіжка переросла в розбій. Після того, коли він побачив, що воля потерпілої надломлена і вона фактично стала легко керуваною, виконавець згвалтував її за допомогою своєї подруги і ще одного співвиконавця. А потім вони, згадавши про те, що вона погрожує їм міліцією, вирішили вбити її²¹⁵.

З метою запобігання помилок у кваліфікації дій винних органи розслідування і суд повинні установлювати зміст попередньої змови, а також його конкретизацію в процесі вчинення злочину. Особливу увагу цим питанням необхідно приділяти при переростанні групових розбоїв у вбивства²¹⁶.

Встановлення змісту попередньої змови у багатьох випадках залежить від форм, яку вона набуває. Змова може бути здійснена словесно, письмово, у формі жесту, а також інших дій. Можливі і інші форми змов, наприклад, словесно і у вигляді жестів, для кваліфікації дій злочинців форма зговору значення не має.

Але для попереднього з'ясування змісту попередньої змови встановлення її форми має дуже важливе значення. У ряді випадків, коли зговір був здійснений на «жаргоні крадіїв», жеста-ми або діями, необхідно з'ясувати, чи однаково учасники групи розуміли жаргон, жести і т. ін.

Згідно з новим КК України (ч. 2 ст. 28) зговір повинен бути тільки попереднім, тобто таким, який відбувся до початку вчинення злочину. У законі не вказано, яким саме за часом може бути інтервал між здійсненням зговору і вчиненням вбивства. Таким чином, змова має бути визнана попередньою і тоді коли вона відбулася задовго до скоєння вбивства і коли, він (здійснювався) відбувся безпосередньо перед початком цього злочину. На основі цього попереднім повинен вважатися зговір, який відбувся до моменту нападу на жертву з метою вбивства. Більший же чи менший проміжок часу, що пройшов від моменту змови до миті вбивства, може тільки свідчити про більшу чи меншу ступінь громадської небезпеки як діяння, так і учасників групи. Він враховується судом при визначенні міри покарання, але на кваліфікацію діяння не впливає.

Опираючись на точне формулювання закону і враховуючи, що попередньою може бути така змова, яка була здійснена до моменту нападу, дії винних у таких випадках належить, на наш погляд, кваліфікувати як вбивство, вчинене з корисних мотивів без попереднього зговору.

Вбивство може бути вчинене організованою групою, тобто такою групою осіб, між якими у процесі попередньої змови була досягнута зорганізованість. Цей термін почав використовуватися під час дії указів від 4 червня 1947 р. Автори ряду праць з радянського кримінального права давали визначення понять організованої групи, зорганізованості.

Так, П.І.Гришаєв і Г.А.Кригер вважали, що група осіб може бути визнаною попередньо організованою в тому випадку, якщо членами цієї групи розроблений хоча б в загальних рисах злочинний план (задум) вчинення злочину, який об'єднує злочинну діяльність усіх учасників і тим самим полегшує здійснення злочину²¹⁷. З.А.Вишинська під зорганізованістю як ознакою організованої групи розуміла не тільки особливу організацію самого розкрадання, але й, передусім, особливий організаційний зв'язок між самими членами злочинної групи. Вона відзначала, що зорганізованості, характерній організованій групі, мо-

же свідчити організованість осіб тільки в зв'язку з наміром вчинення розкрадань, спеціальний підбір тих або інших осіб в групу... спеціальне втягнення в злочинну діяльність осіб, що уже раніше скоїли розкрадання²¹⁸. Таке розуміння зорганізованої групи, зорганізованості українськими вченими відносилось до чинного до 1 вересня 2001 р. кримінального законодавства, яке передбачалось у п. 2 ст.41 Загальної частини КК України в якості однієї з обставин, що обтяжували відповідальність — здійснення злочину організованою групою²¹⁹.

Чинне законодавство (ст. 29 КК України) спеціально передбачає відповідальність організатора, визначаючи його в ч. 3 ст. 27 КК як «особу, яка організувала вчинення злочину або керувала його підготовкою чи здійсненням». Діяльність організатора, який не брав безпосередньої участі у вчиненні розбою, може полягати у створенні організованої групи або керівництві підготовкою умисного вбивства (наприклад, у підборі осіб в групу, розподілі ролей, розробці плану). В такому випадку хоча особа і не брала безпосередньої участі у скоєнні злочину, але її дії спрямовані на вчинення злочину, а умисел охоплює всі обставини умисного вбивства з метою заволодіння індивідуальним майном потерпілого. Тому дії організатора групи кваліфікуються за ч. 2 ст. 187 КК України без посилання на ст. 29 КК України, незалежно від того, брав він безпосередню участь у здійсненні злочину чи ні. При призначенні покарання суд враховує підвищену суспільну небезпечність організатора вбивства і визначає йому більш суворе покарання порівняно з іншими учасниками групи.

При призначенні покарання організаторам і іншим учасникам організованої групи, яка вчинила вбивство, дуже важливо враховувати також загальні вимоги, передбачені у п.2 ч. 1 ст. 67 КК України, згідно з якими скоєння злочину організованою групою визнається обставиною, що обтяжує відповідальність.

У сучасних літературних джерелах здійснення злочинів у складі організованої групи прийнято називати «складною формою співучасті» (відтепер ці раніше кваліфікуючі ознаки передбачені законодавцем у ст. 30 КК розділу VI Загальної частини КК «Співучасть у злочині», а це означає, що раніше кваліфікуючі ознаки, не віднесені законодавцем навіть до обставин, які обтяжують відповідальність), яка «передбачає наявність поряд з виконавцем організатора пособника або під-

мовника (співучасть у вузькому розумінні цього слова). Їх дії можуть бути як обумовлені попереднім зговором, так і не обумовлені ним. Для наявності цієї форми співучасті необхідне усвідомлення кожним учасником того, що він бере участь у спільній злочинній діяльності»²²⁰.

Поряд з цим існує інший напрямок тлумачення. Так, С.А.Тарарухін вважає, що складна співучасть (співучасть у прямому змісті слова або власне співучасть) характеризується тим, що дії, які утворюють склад злочину, вчиняються тільки виконавцем (виконавцями). Всі інші особи виступають в іншій ролі (організаторів, підбурювачів, пособників), і їхні дії кваліфікуються за тією ж статтею КК, що і дії виконавця, із застосуванням ст. 19 (... 29. — *О.Л.*). Взяті поза зв'язком із діями виконавця вони самі по собі не заподіюють безпосередньої шкоди об'єкту посягання, створюючи лише умови для здійснення злочину виконавцем. Підстави ж відповідальності визначаються тією роллю, яку ці особи фактично виконували²²¹.

Перед тим як висловити свою думку щодо наведених точок зору, вважаємо за необхідне привести роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, який у п. 17 — 6 своєї постанови зазначав: «Під умисним вбивством, вчиненим організованою групою, треба розуміти умисне позбавлення потерпілого життя, здійснене групою, яка являє собою стійке об'єднання двох і більше осіб, що спеціально зорганізувалися для спільної злочинної діяльності.

Відповідальність за умисне вбивство, вчинене організованою групою, настає незалежно від того, була вона створена і функціонувала з метою здійснення саме цього вбивства чи для заняття іншою злочинною діяльністю.

Якщо організована група являє собою банду, відповідальність її членів настає за ст. (...257 та п. 12 ч. 2 ст. 115 — *О.Л.*) КК, а за наявності підстав — і за іншими пунктами останньої»²²².

Відтепер члени організованої групи, які брали участь у здійсненні умисного вбивства, несуть відповідальність за ст. 30 та п. 12 ч. 2 ст. 115 КК без посилання на ст. 29 КК незалежно від того, яку роль вони при цьому виконували.

Із наведених точок зору і роз'яснень Пленуму можна зробити висновок, що чітко визначеної лінії як у теорії, так і на практиці не вироблено. Одні вважають, що при складній співучасті «дії можуть бути як обумовлені, так і не обумовлені» по-

переднім зговором, а також ведуть мову про «необхідну усвідомленість кожним учасником, що він бере участь у спільній злочинній діяльності», нічого не говорячи при цьому про кваліфікацію їх дій²⁰³. Другі вважають, що у складній співучасті «дії, що утворюють склад злочину, вчиняються тільки виконавцем (виконавцями) (відзначаючи при цьому, що «і дії інших співучасників кваліфікуються за тією ж статтею КК, що і дії виконавця із застосуванням ст. 28 КК і що їх дії ідуть — *О.Л.*) поза зв'язком із діями виконавця, і самі по собі не заподіюють безпосередньої шкоди об'єкту посягання»²²³.

Як бачимо, обидва висновки відрізняються за змістом і смыслом не тільки один від одного, але й від роз'яснення Верховного Суду України, який акцентував свою увагу на тому, що це група, «яка являє собою стійке об'єднання двох або більше осіб, що спеціально зорганізувалися для спільної злочинної діяльності, зазначаючи, що «відповідальність членів зорганізованої групи настає незалежно від того, на який проміжок часу вона була створена і з якою метою функціонувала, тобто для «здійснення саме цього вбивства чи для заняття іншою злочинною діяльністю»²²² тощо.

На наш погляд, на сьогоднішній день найбільш близьким до істини є висловлювання академіка П.П. Михайленка, який зазначає, що в кримінальному законодавстві України загальне визначення поняття організованої злочинної групи поки що відсутнє. Але стосовно одного конкретного складу злочину законодавче визначення організованої злочинної групи існує. В диспозиції ст. 69 (ст. 257 — *О.Л.*) Кримінального кодексу, яка передбачає відповідальність за бандитизм, йдеться про «організацію озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації або на окремих осіб, а також участь у такій банді або вчиненому нею нападі»²²⁴.

Тут, продовжує П.П.Михайленко, розкривається поняття банди як одного з видів організованих злочинних груп. Але це визначення не можна вважати достатнім для загального законодавчого установлення поняття організованої злочинної групи вже хоча б тому, що в ньому говориться тільки про напади як форми діяльності організованої групи. Між тим діяльність організованих злочинних груп не обмежується нападами. Вона часто проявляє себе в різноманітних сферах тіньової економіки, в незаконних операціях з валютою, утриманні ігорних притонів і притонів розбещення, в торгівлі алкогольними напоями і нарко-

тиками, в дачі хабарів корумпованим посадовим особам і інших злочинах. Тому необхідне таке законодавче з'ясування поняття організованої злочинної групи, яке б розкривало як суть організації злочинної групи, так і форми і методи її суспільно небезпечної діяльності в різноманітних видах злочинів²²⁴.

Отже, від понять попередньої змови групи осіб або організованої групи суттєво відрізняються поняття злочинного співтовариства (злочинного угруповання, злочинної організації).

Стосовно двооб'єктних насильницьких злочинів суть злочинного співтовариства найбільш повно, як про це говорить П.П. Михайленко, відбивається саме в понятті банди (ст. 257 КК).

Кримінальне право в усіх пострадянських державах розглядало, та і ми зараз також розглядаємо банду як співучасть особливого роду, злочинне співтовариство, що характеризується стійкістю злочинної групи і озброєністю її учасників.

У кримінальному праві склалися дві основні точки зору з приводу того, що розуміти під «стійкістю». Представники однієї з них розуміють стійкість як неодноразовість запланованих або вчинених групою злочинів²²⁵, а прибічники іншої припускають, що стійкість може мати місце і при здійсненні або намаганні вчинити навіть один злочин²²⁶.

Не викликає сумніву те, що озброєна група осіб, яка об'єдналася для заняття злочинною діяльністю, що розраховує на неодноразове вчинення злочинів, характеризується ознакою стійкості і являє собою банду. У той час, і це не тільки наша точка зору²²⁷, стійкість як ознака банди є тоді, коли озброєна група осіб, що організувалась для скоєння хоча б одного, але дуже складного і тяжкого злочину, який потребує ретельної попередньої підготовки. В такому випадку сама підготовка такого злочину повинна являти собою випрацювання стійких організаційних форм зв'язку, детальний розподіл ролей і т.ін. Питання про наявність ознаки стійкої групи осіб повинен вирішувати суд на підставі матеріалів конкретної кримінальної справи.

Діяння являє собою сукупність замаху на корисливе вбивство і розбою тоді, коли при розбої умисел винного був направлений на позбавлення життя потерпілого. При цьому слід пам'ятати, що «при вчиненні вбивства за попереднім зговором групи осіб можливе співвиконавство з розподілом ролей, коли декілька або один із учасників групи своїми діями виконує склад злочину, а всі інші, хоча й беруть безпосередню участь у вчиненні названого злочину, але здійснюють свої дії, які створюють лише

деякі елементи складу злочину, або такі дії, які взагалі не є елементами складу вчиненого злочину»²²⁸.

Прикладом заволодіння майном, може бути справа стосовно засуджених К., С. і Г., які створили організовану злочинну групу та розробили план з розподілом ролей для скоєння розбійного нападу і умисного вбивства водія приватного таксі з метою заволодіння його індивідуальним майном. Але після невдалої спроби нападу на Ко., не залишили свого умислу, залучили до своєї злочинної групи В. і розробили новий план та розподілили ролі між учасниками групи для його реалізації. 30 січня 1998 року, близько 19 год., К. і В. в м. Стрий найняли приватне таксі, що належало водієві Коц., і замовили поїздку в с. Угільне. Озброївшись ножами, які приніс з дому В., і газовим балончиком, вони сіли в автомобіль і, діючи згідно з планом, примусили Коц. зупинити автомобіль. С., який сидів поруч з водієм, застосував до Коц. сльозоточивий газ, а К., який сидів на задньому сидінні, вдарив його ножом в груди. Долаючи опір потерпілого, К., С., В. і Г. витягнули його з машини, повалили на дорогу і нанесли удари ногами і руками по голові та інших частинах тіла, після чого Коц. перестав подавати ознаки життя і його тіло вкинули в багажник автомобіля. Заволодівши автомобілем Коц., вони вирушили в напрямку с.Сихів Стрийського району.

Хоча з матеріалів справи вбачається факт невдалого замаху на життя Ко., ці їх показання нічим не спростовані і підтвержені показаннями самого Ко., і попри все їх дії в стадії приготування не містять складу якогось окремого злочину. Тому судова колегія вилучила з вироку кваліфікації їх дій за ст. 14, п. 13 ч. 2 ст. 115 КК України²²⁹.

При цьому слід пам'ятати, що «при вчиненні вбивства за попереднім зговором групи осіб можливе співвиконавство з розподілом ролей, коли декілька або один з учасників групи своїми діями виконує склад злочину, а всі інші, хоча і беруть безпосередню участь у вчиненні названого злочину, але здійснюють свої дії, які створюють лише деякі елементи складу злочину, або такі дії, які взагалі не є елементами складу вчиненого злочину». А сам «характер дій окремих співучасників під час розгляду кожної із форм співучасті може бути значною мірою різноманітним, що має суттєве значення для

вирішення питання про підстави відповідальності співучасників і індивідуалізації покарання»²³⁰.

У новому КК (ст. 27) міститься визначення окремих видів співучасників (виконавець, організатор, підмовник і пособник) і дається характеристика їх дій. У ст. 28, 29, 30 КК зроблено спробу більш повно порівняно зі старим КК описати види злочинів, скоєних групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією, визначити кримінальну відповідальність співучасників, організаторів та учасників організованої групи чи злочинної організації. Так, при описанні виконавця міститься вказівка і на так зване співвиконавство. Ч. 2 ст. 27 включає положення про так звану опосередковану винність (або спричинення). Зі змісту цієї норми випливає, що використання особою для вчинення злочину інших осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності, дає підставу визнати ту особу, яка їх використовує, безпосереднім автором злочину. Аналіз змісту цих статей не викликає сумніву в тому, що в якості критерію для відмежування окремих співучасників законодавець використовує характер дій кожного із них, їх функціональну роль в спільно вчиненому злочині. Формуючи статтю про співучасть у Загальній частині КК, законодавець при визначенні окремих співучасників указує на альтернативну характеристику об'єктивної сторони складу тих злочинів, які названі в Особливій частині КК. Тому що саме об'єктивна сторона відображає дії особи, яка сумісно вчиняє злочин і є основою розподілу співучасті на види.

З суб'єктивної сторони дії виконавця характеризуються прямим умислом. Його свідомістю охоплюється, що він з іншими особами при їх сприянні (або спільно з ними) вчиняє визначений умисний злочин і при цьому бажає або припускає настання суспільно небезпечного результату.

Значення дії виконавця визначається також тим, що скоєне ним є вчинене всіма співучасниками, які діють разом з ним. Діями виконавця визначається стадія здійснення злочину в співучасті з тим самим — грані відповідальності кожного співучасника²³¹.

У ч. 3 ст. 27 КК України більш чітко, ніж це було раніше, визначено ознаки організатора, оскільки уточнюється, що такою є особа, яка не тільки організовувала злочин або керувала ним, але й очолювала його підготовку, крім того, згідно з необхі-

дністю боротьби з організованою злочинністю законодавець вважає організатором і особу, яка створила злочинну групу, здійснювала її фінансування, або організовувала приховування злочинної діяльності організованої групи. Вказівка на організатора як найбільш небезпечного із співучасників завжди містилася в теорії радянського кримінального права і судовій практиці. Організатор згадувався також в окремих статтях (Особливої частини) раніше діючого законодавства (з початку 30-х років ХХ ст.). Але вже під час з'ясування видів співучасників і характеристики їх дій в «Основных началах» 1924 р. і виданнях на їх підґрунті КК союзних республік 1926-1935 рр. організатор взагалі не згадувався.

В «Основах» 1958 р. ця прогалина була заповнена і організатор був включений в перелік можливих співучасників, а також дана коротка характеристика дій організатора. На підставі цієї характеристики і з урахуванням досвіду судової практики можна було дати більш розширене визначення організатора злочину як особи, що керує підготовкою чи вчиненням окремих злочинів, або особи, яка створює злочинне співтовариство чи організовану групу, або управляє їх злочинною діяльністю.

На практиці найчастіше зіткнення з організатором відбувається при здійсненні злочинів у таких найбільш небезпечних формах співучасті, як злочинне співтовариство і організована група. Але організатор трапляється і під час співучасті без попередньої змови, коли один із співвиконавців саме під час скоєння злочину бере на себе керівництво і іншими співучасниками, що значно збільшує ефективність злочинної діяльності, особливо під час вбивства, розбійного нападу і т.і. (див., наприклад, справу №5-888 к 97, розглянуту Вінницьким обласним судом).

Виконавцем умисного вбивства визнається та особа, яка безпосередньо вчинила злочин, тобто безпосередньо виконала ті дії, які описані, наприклад, у п. 1, 2, 4, 6, 9, 10 ч. 2 ст. 115 КК (Особливої частини КК) в якості конкретного злочину. При цьому зазначені дії можуть бути виконані повністю як однією особою, так і здійснені за зазначеними пунктами у сукупності і декількома особами, які будуть співвиконавцями злочину. Саме його діями і діями співвиконавців заподіюється конкретна шкода об'єкту, на який вони посягають.

До виконавців належать і керівники злочину, які перебували на місці злочину і керували діями інших учасників.

Співвиконавцем є і така особа, яка хоча і не вчинила дії, що описані у п. 1, 2, 4, 6, 9, 10 ч. 2 ст. 115 КК України, але, перебуваючи разом з іншими виконавцями на місці вчинення вбивства, надавала їм безпосередню допомогу, наприклад, тримала жертву, доставила на місце скоєння злочину зброю і т. ін. Деяка різниця у характері і обсязі дій окремих осіб у подібних випадках має суто технічне значення і на кваліфікацію вчиненого не повинні впливати, але мають бути враховані під час призначення покарання.

«Водночас злочин вважається виконаним особою і тоді, коли вона скоїла його не власноруч, а використала для цього іншу особу, яка через неповноліття, розумову відсталість, психічну хворобу та з інших причин не могла розуміти характеру і значення дій, що нею вчиняються. У цих випадках йдеться про так зване посереднє виконання злочину»²³². І з цим не можна не погодитися, так як і з тим, «коли злочинні дії здійсненні в результаті фізичного або психологічного насильства, яке обумовило стан крайньої необхідності».

Практика також свідчить про те, що дії організатора можуть бути різноманітними. Вони можуть полягати в керівництві, підготовці і вчиненні окремих злочинів, у складанні плану їх здійснення, вербуванні співучасників, схилення до скоєння злочинів осіб, що від них залежали (у випадках, коли організатори займали посади, пов'язані з владою, керівництвом або наглядом за діяльністю певних підлеглих), розподілу ролей між ними, інструктуванні співучасників, відпрацюванні окремих видів зв'язку і методів злочинної діяльності, забезпечення зброєю, знаряддям і засобами вчинення злочинів і т. ін. Такі і інші конкретні форми діяльності організатора трапляються в різних варіантах при здійсненні багатьох злочинів. Але при цьому слід визнати, що для визначення особи організатором не обов'язково, щоб вона здійснювала в сукупності всі зазначені форми злочинної діяльності. Достатнім є те, що організатор поєднує зусилля інших співучасників, концентрує їх сумісну злочинну діяльність у процесі підготовки до злочину або безпосередньо у процесі його вчинення.

Організатор є ключовою фігурою в організованій злочинності. І незалежно від того, чи керує він сумісною злочинною діяльністю декількох осіб, чи створює злочини співтовариства

або очолює підготовку злочину, він завжди при цьому діє з прямим умислом, тобто він обізнаний з характером таких дій, які повинні виконуватися рядовими учасниками, знає склад групи, методи їх злочинної діяльності і т. ін. Все це дає можливість організатору здійснювати керівництво і направляти діяльність всієї злочинної групи до заздалегідь поставленої ним бажаної мети. Небезпека організаторської злочинної діяльності настільки велика, що в окремих випадках безпосередньо в статтях Особливої частини передбачається підвищена відповідальність за подібного напрямку дій. Наприклад, ст. 257, 294 КК у першому випадку така відповідальність передбачена за організацію озброєної банди, в другому — організацію масових заворушень.

В якості організаторів здебільшого виступають дуже досвідчені злочинці, головним чином рецидивісти, які знають і уміють ретельно замаскувати свою справжню роль у злочині. Тому виникає необхідність при розгляді конкретних справ ретельного розслідування всіх обставин справи, для того щоб розкрити справжню роль у злочині кожного співучасника і не дати можливості організаторам залишитися в тіні і уникнути заслуженого покарання.

Підбурювачем визнається особа, яка схилила до вчинення злочину (ст. 27 КК), тобто умисно викликала бажання вчинити конкретний злочин іншою особою. У ч. 4 ст. 27 КК при розкритті ознак підбурювача перелічені найбільш типові способи підмовництва до злочину і оскільки вичерпати їх неможливо, то зазначені й інші можливі їх способи. В такій редакції: «Підбурювачем є особа, яка умовленням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення злочину». Але така редакція, на нашу думку, звужує значення підбурювача, тому що його дії стосуються тільки співучасника, а не іншої особи.

Щодо підкupu можна висловити також свою незгоду, оскільки його можна розглядати як замовлення на вчинення не тільки вбивства, а й інших злочинів — побиття, зґвалтування, зараження СНІДом тощо. На це потрібне, як ми вже зазначали раніше, введення в статтю 27 КК і ще декілька видів співучасників «замовника злочину» і «посередника», через якого «замовник» може звернутися до організатора і заплатити йому за послуги, навіть, скомпрометувати ту чи іншу посадову особу, яка

не погодилася з пропозиціями і виявилася непідкупною, тобто такі замовлення можуть мати і не політичний характер. Надалі не кожна погроза і примус можуть бути такими, що відповідатимуть прямому призначенню. Тобто погроза, пов'язана з психічним впливом, може бути розцінена як крайня необхідність, у такому випадку підмовник повинен нести відповідальність не за підмовництво, а за виконання злочину, тому що в такому випадку злочин буде вчинено ним опосередковано через особу, яка не підлягає кримінальній відповідальності.

У той час специфічною рисою діяльності підмовника, що відмежовує його від інших співучасників, є те, що він здійснює вплив на волю іншої особи і збуджує в неї бажання, рішучість вчинити певний злочин. Форми спілкування (хоча ми про це вже говорили раніше) підмовника з особами, яких він схиляє до чинення злочину, можуть бути найрізноманітнішими — усними, письмовими, у формі конклюдентних дій (жестів) і т.ін.

Методи і засоби збудження рішучості бувають дуже різними і в багатьох випадках залежать від суб'єктивних особливостей осіб, які виступають в ролі підмовника, і того, кого підмовляють, від характеру їх взаємовідносин. Це можуть бути обіцянки, прохання, підлезування, підговорювання. При цьому можливе і різноманітне співвідношення зазначених методів. Іноді підмовників може бути декілька.

Всі методи і засоби, що застосовуються при підмовленні, не повинні вводитися в оману чи повністю пригломшувати особу, яку підмовляють, а тільки збуджувати в неї бажання або, в крайньому разі, заставляти її свідомо прийняти рішення виконати певний злочин. Внаслідок того що підмовник збуджує рішучість в іншої особи вчинити певний злочин, його дії входять в причинний зв'язок з тим діянням, яке скоїла особа, яку він підмовив до вчинення злочину — виконавця злочину.

Підмовник завжди діє конкретно. Схиляючи до здійснення злочину, не можна не вказувати на певний об'єкт посягання. Загальні заклики, які не містять конкретного орієнтиру на певний об'єкт, що не переслідують мети схилити певну особу до вчинення певного злочину, не створюють рішучості у даної особи на скоєння конкретного злочину — такі заклики не є безпосередньою умовою вчинення злочину.

З суб'єктивної сторони, вважає С.А.Тарарухін, діяльність підмовника майже завжди характеризується наявністю прямого умислу, коли винний, усвідомлюючи, що своїми діями збуджує рішучість у іншої особи вчинити конкретний злочин, при цьому активно направляє свою волю на досягнення саме цієї мети, бажаючи, щоб злочин, до вчинення якого він підмовляє, був скоєний. Іншими словами, об'єктивна залежність між діями підмовника і особою, яку підмовляють до здійснення злочину, причинний зв'язок між зусиллями підмовника і наслідками діяння підмовленого, накладає свій відбиток на зміст наміру спільно діючих осіб. Намір підмовника включає: а) свідомість суспільної небезпеки власного впливу на іншу особу й активну спрямованість на досягнення поставленої мети, тобто своїх дій і їх наслідків; б) свідомість характеру того злочину, до вчинення якого він схиляє підмовленого; в) передбачення спільного злочинного результату; г) бажання (як правило) або свідоме допущення настання цього результату²³³. Проте в окремих випадках можливе підмовництво до вчинення злочину, який здійснює виконавець з неконкретизованим умислом, у той час коли і підмовник не бажає настання тяжких наслідків, наприклад, підмовництво до нанесення удару ножем, внаслідок чого можуть бути заподіяні тілесні ушкодження різної тяжкості і навіть смерть потерпілого. В таких випадках підмовник, як і виконавець, несуть відповідальність за фактично насталі наслідки. Крім цього, необхідно пам'ятати, що підмовництво можливе тільки стосовно осудної особи, яка досягла віку кримінальної відповідальності відповідно до вчиненого нею злочину. У іншому випадку має місце посереднє виконання злочину, тобто коли неосудний або малолітній розглядаються як знаряддя (засіб) вчинення злочину і все скоєне ними ставиться в провину підмовнику як виконавцю. Підмовництво неповнолітніх, що не досягли віку кримінальної відповідальності, розглядається одночасно і як втягнення їх у злочинну діяльність (ст. 304 КК)²³⁴.

Не менш суттєвим у визначенні ролі підмовника у вчиненні злочину є те, що при наявності підмовника умисел на здійснення злочину завжди виникає саме в нього. В той час як особа, яку підмовник схиляє до вчинення дій, що мають потягти за собою певні наслідки, приймає рішення під впливом підмовника.

Мотиви і мета підмовника і особи, яку підмовляють, можуть бути різними, не виключаючи при цьому можливості того, що підмовник діє з провокаційних міркувань, маючи надалі намір викрити особу, яку підмовив. Але незалежно від того, якими мотивами керувався підмовник, всяка обставина не може бути підставою звільнення його від кримінальної відповідальності. Він несе відповідальність на загальних підставах за підмовництво до вчинення злочину.

У зв'язку з цим вважаємо невдалим роз'яснення Пленуму Верховного Суду України № 3, в якому стверджується, що «замовник умисного вбивства залежно від конкретних обставин справи повинен визнаватися підмовником або організатором злочину (якщо тільки він не є його співвиконавцем) і його дії мають кваліфікуватися за відповідною частиною ст. 27 п. 11 ч. 2 ст. 115 КК²³⁵.

На наш погляд, замовник — це здебільшого особа, яка платить за кінцевий результат і не займається підбором кандидатури або кандидатур на вчинення замовлюваного нею злочину, тим більше не підмовляє і не організовує злочин. Практика свідчить, що замовник завжди залишається в тіні і його дії у здійсненні злочину закінчуються на спілкуванні з організатором, підмовником або, в гіршому випадку, з посередником, який стоїть між замовником і організатором, підмовником або виконавцем, тобто піднімати його до рівня організатора немає сенсу, тому що замовник не бере участі у плануванні злочину, не займається підбором співвиконавців, співучасників тощо. Його роль у вчиненні злочину зводиться тільки до замовлення злочину у компетентної особи, тобто відносини між ними, як у продавця і покупця.

Таким чином, із наведеного нами необхідно зробити висновки: в ст. 27 КК слід ввести ще три види співучасників, запропонованих нами раніше у підрозділі 3.2 цієї праці, а саме: замовника, посередника злочину і функціонера. Тому роль посередника може закінчуватись саме між підмовником і злочинцем (незалежно від того організатор він чи підмовник або виконавець-вбивця), щоб не говорити про нього як про особу, яка причетна до злочину. Не виключаючи при цьому випадків прийняття безпосередньої участі у вчиненні злочину — співвиконавства, але і при цьому його роль як замовника повинна

бути відокремлена від виконавця і саме тому, що його діями буде керувати виконавець або організатор, з яким його зведе посередник.

Пособник в законі визначається як особа, яка сприяє вчиненню злочину порадами, вказівками, наданням засобів для вчинення злочину або усунення перешкод, а також особа, яка заздалегідь обіцяла приховати злочинця, знаряддя і засоби скоєння злочину, сліди злочину або предмети, які будуть добути злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети або іншим чином сприяти приховуванню злочину (ч. 5 ст. 27 КК).

Таким чином, у ч. 5 ст. 27 КК враховано пропозиції, які базуються на реальній практиці і сформульовані в теорії, проте, оскільки дати вичерпний перелік способів неможливо, пропонуємо поряд з вказівкою на інші види пособництва закріпити і таке формулювання, як сприяння злочину іншим способом.

Іншими словами, і ми повинні на це звернути увагу, пособник «отримує роботу», незважаючи на те що перелік форм його діяльності може бути навіть доведений до визначення меж — все ж, він за основним його визначенням, приєднує свою злочинну діяльність до діяльності інших осіб вже після виникнення в них (наміру) бажання вчинити (окремий) певний злочин і надає їм суттєву допомогу у вчиненні злочину. І наразі не є «роботодавцем» тієї групи осіб або окремо взятої особи. Пособництво відрізняється від виконання тим, що допомога пособника, як правило, передує факту вчинення злочину, або якщо навіть збігається з ним у часі, то ні в якому разі не полягає в безпосередньому виконанні дії, що описується в диспозиції конкретної статті Особливої частини КК.

Пособництво може бути фізичним (матеріальним) і інтелектуальним.

Надалі для того, щоб відмежувати дії пособника не тільки від інших співучасників злочину, а й від запропонованих нами видів, замовника, посередника і функціонера, наведемо міркування в повному обсязі досвідченого вченого С.А. Тарарухіна, який фактично дотримується тих критеріїв, що склалися у теорії кримінального права, і тому немає суттєвої різниці і протиріччя з іншими вченими.

Якщо інтелектуальне пособництво характеризується лише діями, то фізичне можливе шляхом як дій, так і бездіяльності.

Пособник відрізняється від виконавця тим, що він не чинить безпосередньо дії, що утворюють об'єктивну сторону складу злочину. На відміну від виконавця (співвиконавця) він безпосередньо не заподіює шкоди об'єкту посягання, проте, незалежно від характеру його дії є необхідною умовою вчинення злочину і перебувають у причинному зв'язку із злочинним результатом. Якщо такий причинний зв'язок відсутній, то немає і співучасті. Саме це відрізняє його від інших подібних за зовнішніми ознаками дій, зокрема, від свідомого неправдивого показання (ст. 384 КК), використання результатів вчинення злочину і т. ін.

Інтелектуальне пособництво, продовжує С.А. Тарарухін, має деяку подібність із підмовництвом за допомогою впливу на виконавця, оскільки в тому і в іншому випадку цей вплив на виконавця може надаватися у формі порад, вказівок і т. д. Але за своїм змістом, за своєю об'єктивною стороною і за спрямованістю наміру зазначені види співучасті істотно різняться. На відміну від підмовництва інтелектуальне пособництво не викликає у виконавця рішучості вчинити злочин, тому що вона в нього вже є незалежно від пособника. Роль останнього зводиться до того, щоб сприяти здійсненню злочинного задуму виконавця. Він ніби спонукає у виконавця намір вчинити злочин (надає йому впевненість у його здійсненні). Але тільки підмовник схиляє виконавця до злочину. Такої ролі пособник ніколи не виконує, інакше він перестає бути пособником і стає підмовником. Інтелектуальне пособництво не складає ініціативного початку злочину і тому є менш небезпечним, ніж підмовництво²³⁶.

Слід зауважити, що все-таки з суб'єктивної сторони пособництво передбачає наявність прямого або непрямого умислу. Мотиви і мета пособництва можуть бути такими ж, як і у виконавця і інших співучасників, але можуть бути й іншими, що, на наш погляд, не повинно впливати на кваліфікацію вчиненого злочину.

Таким чином, аж тепер ми можемо підвести підсумок. При пособництві як фізичному, так і інтелектуальному дії винних перебувають у причинному зв'язку із вчиненим злочинном, тобто створюють умови, що суттєво сприяють у момент їх скоєння, за переконливістю пособника можуть суттєво спонукати досягти злочинного результату. Факт надання такого роду допомоги

сприяє закріпленню у виконавця рішучості вчинити злочин, і тим самим дані дії ставляться в причинний зв'язок із здійсненим злочином. Тому немає суттєвого значення для відповідальності за пособництво, якщо надані пособником засоби або інші дії, з яких складається пособництво, не зіграли бажаної ролі, або навіть виявились непотрібними, оскільки виконавець, у зв'язку з обставиною, яка несподівано змінилася, використав інші засоби (можливості) під час вчинення злочину.

При пособництві скоєння злочину, який передбачає кваліфікуючі ознаки, вони можуть бути поставлені в провину пособнику лише в тому випадку, якщо він був досвідченим у цьому. Наприклад, дії особи, яка сприяла у вбивстві жінки, можуть бути кваліфіковані за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК (вбивство жінки, яка свідомо для винного була у стані вагітності) тільки в тому випадку, коли пособник знав про вагітність потерпілої.

Перевагою нового законодавства є те, що поряд з переліком видів і характеристикою співучасті існує визначення заздалегідь не обіцяного приховування злочину (ст. 396 КК), яке хоча і не є однією з форм співучасті, все ж створює особливий інститут кримінального права — причетність до злочину.

Внесення в ч. 1 ст. 396 КК ознаки причетності до злочину з метою його відмежування від співучасті, на нашу думку, має певні переваги, які не потребують додаткового коментаря. Але саме визначення причетності в законі було б доречним. На сьогодні існуючі визначення в законі окремих видів причетності і встановлення у цих випадках особливого характеру відповідальності винних осіб наголошує принципове поняття співучасті і визначає її відмінність від причетності і тим сприяє конкретизації нових можливих видів співучасті, включаючи ті, що ми запропонували раніше.

Причетність до злочину за кримінальним правом може бути визначена як умисна діяльність осіб, які не брали безпосередньої участі у вчиненні злочину. Їх діяльність направлена на укриття уже скоєного злочину, а також така умисна бездіяльність осіб, які були зобов'язані діяти го закону. Вона зосереджена у недонесенні відповідним органам про злочинну діяльність третіх осіб або нерешкодженні такій діяльності. Поведінка винних осіб у таких випадках не перебуває в причинному зв'язку зі злочином, що вчиняють інші особи, і не сприяє

суттєво самому факту заподіяння шкоди такими особами. Небезпе́чність осіб, причетних до злочину, полягає в тому, що такі діянн́я перешкоджають попередженню злочинів, які готуються, а також запобігають розкриттю вже скоєних злочинів і виявленню винних осіб.

Згідно з теорією кримінального права у даний час наявні дві форми причетності: заздалегідь не обіцяне приховування і потурання.

З об'єктивної сторони приховування характеризується активними діями, але іноді воно може бути і у формі бездіяльності.

З суб'єктивної сторони — передбачає наявність прямого умислу, спрямованого на те, щоб ускладнити розкриття злочину, виявлення і викриття злочинця.

Потурання з об'єктивної сторони характеризуються тільки бездіяльністю посадової особи, або особи, яка за своїми функціональними обов'язками повинна була реагувати на дії, що містять в собі склад злочину, коли особа не присікає безпосередньо підготовлений або вчинений злочин, хоча і має можливість запобігти або припинити як своїми діями, так і силами інших осіб чи органів.

З суб'єктивної сторони потурання може бути тільки умисним.

Конкретними видами кримінально-карного потурання за чинним законодавством є: зловживання службовим становищем (ст. 364 КК), але тільки в тих випадках, коли на посадову особу покладено обов'язок не допускати вчинення окремих злочинів, а вона умисно не робить цього; не надання допомоги суду та особам, що зазнали лиха (ст. 284 КК), коли ця небезпека виникла у випадку скоєння злочину, який вчинили інші особи.

На даному етапі розвитку кримінального права не визнається інститут потурання злочинів. Ми дотримуємося того, що він має право на своє існування і на подальшу розробку його обґрунтованості чи скасування.

Таким чином, на підставі розглянутого вище, ми, поряд з пропозиціями стосовно розширення видів співучасників: замовника, функціонера і посередника у вчиненні умисних вбивств, пропонуємо ввести з урахуванням зазначеного такі пропозиції, які більш детально були викладені в загальному підсумку рекомендацій щодо спеціального суб'єкта злочинів.

При призначенні покарання співучасникам необхідно врахувати суспільну небезпеку організаторів злочину, а також тих, хто вчиняє злочин «опосередковано», як це передбачено в п. 9 ч. 1 ст. 67 КК «вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством». Але з урахуванням того, що, схилиючи до вчинення злочину неосудних осіб, які не досягли 18-літнього віку, психічно хвору людину, недорозвинену або особу, яка не підлягає кримінальній відповідальності в силу умов або якостей, що характеризують її особистість, вважати їх підвищено небезпечними і використовувати ці ознаки як кваліфікуючі у ч. 2 ст. 115 КК. Збільшити покарання членам організованої групи з урахуванням кількості співучасників у вчиненому умисному злочині — чим більша кількість співучасників, тим більше покарання, якщо норма Особливої частини КК не буде передбачати іншого покарання.

Передбачити посилення відповідальності для осіб, що організували або керували вчиненням злочинів. Тобто для осіб, які, використовуючи свої службові повноваження, можливості наданої ним влади, керівництва або нагляду, схилили до вчинення злочину осіб, що від них залежали.

Посилити відповідальність підбурювача злочину, якщо до співучасників введена особа, яка не досягла 18-літнього віку, психічно хвора, неосудна особа або особа, яка не підлягала кримінальній відповідальності і покаранню, в силу умов або якостей, що характеризують її особистість. Тому що такі особи можуть виконувати дії, які не змогли виконати осудні особи або стійкі особи за своїм складом і характером і т. ін. А підмовник, знаючи про це, свідомо схилив до вчинення злочину неосудну особу або особу, яка не підлягала покаранню з тим, щоб даний злочин був вчинений і за його скоєння ніхто не поніс покарання.

Надалі співучасть в умисному позбавленні життя новонародженої дитини (ст. 117 КК), на нашу думку, повинна бути обставиною, яка обтяжує цей злочин для особи, яка вчинила його у співучасті, незалежно від форми його вчинення (шляхом співвиконавства, підмовництва або пособництва). Незалежно від того, якими мотивами керувався співучасник, покарання за цей злочин повинно бути призначене у вигляді позбавлення волі на строк від 10 до 15 років або довічне позбавлення волі, тобто внести цю ознаку як кваліфікуючу до ч. 2 ст. 115 КК при-

близко у такій редакції: «вбивство новонародженої дитини у співучасті».

Поряд з цим необхідно враховувати обставини, що можуть і повинні пом'якшувати покарання окремих співучасників, наприклад, тих співвиконавців, сприяння яких при підготовці або вчиненні злочинів мало невелике значення. Передбачити пом'якшене покарання особам, що залежали від підмовника, а також схиленим до вчинення злочинного діяння особам, що не досягли 18 років, розумово відсталим або психічно хворим.

Зазначені прогалини, що мають місце у новому КК України і виявлені нами в процесі проведеного наукового дослідження і ретельного аналізу норм ст. 26-31 VI розділу КК України, а також статей 66-67 XI розділу КК України, потребують усунення із тексту зазначених нами раніше статей.

Із роз'яснень Пленуму Верховного Суду України можна зробити висновок, що, по-перше, виконавець і співвиконавець — це співучасники далеко не рівнозначні. Якщо виконавцем злочину зі спеціальним суб'єктом можуть бути тільки визначені особи, то коло суб'єктів, що належать до співвиконавців за спеціальними ознаками, не обмежений. По-друге, дії співвиконавців на відміну від організаторів, підбуржувачів і пособників кваліфікуються так само, як і дії виконавців, без посилання на ст. 27 КК. По-третє, співвиконавці можуть утворювати групу осіб, що є кваліфікуючими обставинами цілого ряду злочинів, тоді як, наприклад, вчинення злочину за попередньою змовою виконавця з пособником не дає підстави розглядати даний злочин як скоєний групою осіб. Пособник ніколи безпосередньо не бере участі у виконанні об'єктивної сторони складу злочину, він лише надає допомогу виконавцю, сприяє до початку вчинення злочину, у момент його здійснення або після нього відповідно до заздалегідь даної обіцянки (наприклад, шляхом приховування). Його дії не є засобом вчинення самого злочину, у тому числі і групового, або його частиною.

Отже, співвиконавець — це особа, що бере участь у злочині, але виконує не весь його склад, що властивий виконавцю, а тільки окремі частини об'єктивної сторони. Пособник же сприяє вчиненню злочину, але не причетний до об'єктивної сторони злочину взагалі²⁻⁷.

І це далеко не всі питання кваліфікації окремих злочинів, але в зв'язку з обмеженістю обсягу наданому нам для викладення матеріалу ми акцентуємо увагу на вирішенні проблем кваліфікації і класифікації умисних вбивств за класифікуючими ознаками, а не обтяжуючих обставинах, а також на питаннях вдосконалення кримінального законодавства.

4.3. Проблеми кваліфікації і класифікації злочинів проти життя

Загальне вчення про склад злочину є основою для виявлення наявності або відсутності в діях особи конкретного складу злочину, тобто теоретичною базою правильної кваліфікації скоєного діяння. Тільки на основі загального вчення про склад злочину може бути отримана вичерпна характеристика конкретного складу злочину, необхідна для його кваліфікації, виходячи із скоєного, відповідно до точної суті закону.

Для обґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності і правильної кваліфікації потрібний ретельний аналіз кожної ознаки складу злочину (об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони) і їх сукупності на базі диспозиції відповідної норми Особливої частини Кримінального кодексу і діяння, яке розглядається. Поверхневий підхід до такого аналізу призводить до помилкових рішень. Саме тому ще трапляються випадки визнання в діянні того або іншого складу злочину, коли насправді він відсутній, а особа, як виявляється, необґрунтовано притягнута до кримінальної відповідальності. З цієї ж причини в діях винного інколи встановлюється не той склад злочину, який має місце насправді, і злочин виявляється неправильно кваліфікованим.

Притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, які посягають на життя людини, і їх кваліфікація нерозривно пов'язані між собою, бо кримінальна відповідальність настає лише за наявності складу злочину, передбаченого однією зі статей (115-119 КК).

Вирішуючи питання про кримінальну відповідальність за конкретний злочин, не можна одночасно не з'ясувати питання про кваліфікацію злочину.

Загальні положення і принципи кваліфікації, що мають значення для будь-якого виду злочинів та визначають підстави і порядок вибору статей кримінального закону, які потрібно засто-

сувати, найбільш повно вперше розроблені В.Н. Кудрявцевим²³⁸. Однак вирішення цієї проблеми зводилось до упорядкування самого процесу кваліфікації (за ознаками об'єкта²³⁹), визначення її можливих форм і принципів або мало постановчий характер і тому вимагало ретельного тлумачення²⁴⁰.

«У загальній формі кваліфікація злочинів може бути визначена як оцінка певної поведінки людини, як конкретного складу злочину (злочинів)..., а її характеристика зводиться до таких положень:

1. Кваліфікація злочинів — різновид юридичної кваліфікації. Із позицій теорії права основний зміст юридичної кваліфікації — це вибір тієї правової норми, яка передбачає відповідний конкретний випадок.

2. Кваліфікація злочинів є юридичною кваліфікацією у процесі застосування кримінально-правових норм. Вона здійснюється відповідним державним (правозастосовчим) органом, що певним чином реагує на встановлені факти порушення зазначених норм.

3. Основний зміст кваліфікації злочинів полягає у встановленні відповідності певної поведінки особи у поєднанні з іншими фактичними обставинами (юридичними факторами) юридичному складу злочину певного виду чи окремого різновиду такого злочину. Тим самим робиться висновок, що дана поведінка є конкретним злочином.

4. Висновок про відповідність певної поведінки особи у поєднанні з іншими фактичними обставинами юридичному складу злочину як результат кваліфікації має свої «зовнішні» форми закріплення у відповідних процесуальних документах правозастосовчих органів»²⁴¹.

Кваліфікацію можна визначити і дещо інакше — як встановлення ознак складу злочину, передбаченому кримінальним законом, в дії (бездіяльності) особи і констатацію тотожності ознак скоєного діяння складу відповідного злочину. Це дві сторони одного і того ж явища: формування висновку, що діяння конкретної особи суспільно небезпечне і протиправне, і визначення того, в чому воно конкретно полягає (яка норма закону ним порушена)²⁴². «Якщо дивитись на кваліфікацію, як на завершальну стадію застосування кримінально-правової норми, передумовою чого є скоєння конкретного діяння, яке вимагає юридичної оцінки скоєного, то говорити при цьому про те, що обтяжувальні вини обставини є кваліфікованими

або кваліфікуючими ознаками, на наш погляд, не є виправданим. Такими можуть бути лише різні злочини, скоєні однією або декількома особами (організованою групою або за попереднім зговором групою осіб), об'єднаними одним умислом або ж злочинною діяльністю»²⁴³.

У юридичній літературі давно відзначалось, що для правильної кваліфікації «вирішальне значення має не тільки встановлення фактичних обставин, але і розподіл саме тих фактів, яким притаманні об'єктивно визначені, передбачені законом правові ознаки, конкретизація таких ознак»²⁴⁴. «Кваліфікація злочину — складний пізнавальний процес, суть якого полягає в відображенні в свідомості особи, яка застосовує закон, об'єктивно існуючої події злочину. При цьому здійснюється перехід від одного знання (початкового) до іншого — висновку. Як початкове виступає знання, отримане внаслідок аналізу фактичних обставин скоєння злочину і змісту кримінально-правової норми, яка передбачає відповідальність за нього. Висновком є сама кваліфікація в вигляді встановлення в скоєному складі злочину і судження про це»²⁴⁵.

«Правильність кваліфікації забезпечується повнотою дослідження фактичної сторони скоєного і визначенням правової значимості встановлених обставин (чи містять вони ознаки злочину і якого саме). Причому юридична оцінка встановлених фактів не тільки не відокремлена від визнання їх співвідношення з досліджуваного подією злочину, але і повинна збігатися з фактичною оцінкою самих обставин, їх достовірністю і доведенням. В іншому випадку твердження про кваліфікуючі ознаки складу злочину може бути помилковим, як це прийнято взагалі.

У теорії і на практиці викликають ускладнення питання стосовно кваліфікуючих злочин обставин і класифікуючих їх (за тяжкістю скоєного діяння). Це відбувається тоді, коли кваліфікуючі обставини і класифікуючі ознаки ототожнюються»²⁴⁶. Так, С.А.Тарарухін, виділяючи кваліфікований вид перевищення влади або службових повноважень, поняттям насилля як обтяжувальної обставини, охоплює незаконне позбавлення волі, і це, безсумнівно, не кваліфікуючі обставини і відносити, наприклад, легкі тілесні ушкодження без обтяжувальних обставин, середньої тяжкості тілесні ушкодження, а також необережне вбивство

во²⁴² не до класифікуючих ознак, а до кваліфікуючих обставин на наш погляд, є дуже суперечливим.

Існуючі в юридичній літературі спроби визначити їх як:

«Проблеми класифікації юридичних складів злочинів (що. — *О.Л.*) пов'язані: а) з дотриманням загальних правил її здійснення; б) із визначених підстав (критеріїв) класифікації юридичних складів злочинів; в) з уточненням окремих особливостей здійснення такої класифікації з огляду на специфіку кожної з визначених підстав»²⁴⁵.

Немає сумніву, що подальше «визначення підстав (критеріїв) класифікації юридичних складів злочинів здійснюється теорією кримінального права, що традиційно як такі підстави називає:

1) ступінь суспільної небезпечності злочинів, юридичні склади яких класифікуються;

2) спосіб опису юридичного складу злочину в кримінальному законі;

3) особливості конкуренції об'єктивної сторони юридичного складу злочину»²⁴⁶.

Але класифікація юридичних складів за ступенем їх суспільної небезпеки зводиться до того, що «Особливостями такої класифікації є те, що:

1) вона поширюється лише на ті юридичні склади злочинів, які фіксують окремі різновиди злочину одного і того самого виду, і ті юридичні склади злочинів, які фіксують злочин певного виду взагалі (без виділення його окремих різновидів), наприклад, вбивство з необережності (ст. 98 КК (119. — *О.Л.*)), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 102 КК (122. — *О.Л.*)), до об'єктів цієї класифікації не віднесено;

2) підставою такої класифікації не є ступінь суспільної небезпеки конкретного злочину, про який йдеться, зокрема, в ст. 39 КК (ст. 65. — *О.Л.*), а певним чином «типізований» законодавством ступінь суспільної небезпеки окремого різновиду злочину даного виду. Саме з таким «типізованим» ступенем суспільної небезпеки закон пов'язує певні кримінально-правові наслідки, і передусім межі кримінально-правової санкції»²⁴⁶.

Це положення дещо ускладнює існуючу проблему кваліфікації злочинів через невизначеність зазначеного злочину. Тому, що початкові принципи теорії кримінального права свідчать, що «класифікація злочинів — це поділ всіх злочинів на певні групи

залежно від характеру і ступеня громадської небезпеки²⁴³. На нашу думку, термін «класифікація злочинів» повинен припускати їх розподіл тільки за ступенем тяжкості скоєного діяння, з виведенням у певні ступені згідно з якими і буде залежати ступінь покарання.

Проведене нами дослідження показало, «що існує прихована часом (створена багато років тому) колізія в класифікації злочинів і відмежуванні класифікації від кваліфікації кваліфікованих злочинів. Кваліфікуючі ознаки, котрі отримали таке визначення в теорії кримінального права, не є такими, бо у такому випадку законодавець просто враховує можливі варіанти настання шкідливих наслідків (наприклад, «Ті самі діяння, ... якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки», ч. 2 ст. 267 КК, аналогічним є підхід до інших складів досліджуваних нами складів злочинів). Кваліфікованими склади можуть бути (і повинні бути) лише тоді, коли скоєне... кваліфікується за сукупністю частин однієї статті, а також при сукупності взагалі злочинів, і найголовніше в такому кваліфікованому злочині, це те, що покарання за такий злочин повинне підсумовуватися шляхом повного складання всіх покарань, передбачених різними статтями, в одне загальне покарання, без поглинання меншого більшим. Це, на наш погляд, буде логічним завершенням для випадку кваліфікованого злочину. Зазначена обставина і є відмежовуючою кваліфікований вид злочину від класифікованого. У наш час переплутується класифікація з кваліфікацією, що є очевидним фактом, який можна проілюструвати на ст. 238 або ж ст. 320 КК («Приховання або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення» і «Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів або прекурсорів»), де в частинах 2 передбачене покарання більше, ніж у перших частинах (в інших статтях, які мають три частини, — в частинах третіх передбачено ще більше покарання, ніж в інших), що і є наочним прикладом класифікації злочинів за тяжкістю скоєного злочину, а не кваліфікації, тобто кваліфікацією кваліфікації. Така нечіткість виникла через просте упущення критеріїв існуючої системи класифікації злочинів у КК, яка, без сумніву, також у повному обсязі повинна була перейти і на окремо взяті склади злочинів, іншими словами, на

внутрішньостатейне — дотримуючись тієї ж системи між санкціями (яка здебільшого збереглася), але чомусь стала називатись кваліфікуючими обставинами (кваліфікуючим видом), а не класифікуючими ознаками»²⁴³. Вони в свій час отримали офіційне тлумачення, надане Юридичним енциклопедичним словником. Кваліфікований злочин (кваліфікований вид злочину) там визначається як «злочин, який має декілька прямо передбачених відповідною статтею Особливої частини КК ознак (обтяжувальних обставин), що вказують на підвищену громадську небезпеку цього злочину порівняно з некваліфікованим (простим) видом того ж злочину»²⁴⁷. Ці обставини називаються кваліфікуючими, правда, вони відмежовуються від обтяжувальних обставин, які (як відомо. — *О.Л.*) не впливають на кваліфікацію злочину і враховуються лише при виборі виду і міри покарання. Кваліфікуючі обставини чомусь наділяються необмеженими властивостями і можуть відноситись до будь-якої ознаки, що характеризує злочин, до предмету посягання (особливі властивості предмета), до потерпілого (особливі ознаки потерпілого), до характеристики наслідків злочину (великий розмір завданих збитків, тяжкі наслідки і т.п.), до способу скоєння злочину (небезпечний для життя багатьох людей, зухвалість і т. ін.), до часу, місця і обстановки вчинення злочину (наприклад, у військовий час), до суб'єкта злочину (наявність судимості, особливо небезпечний рецидивіст, організована група тощо), до суб'єктивної сторони злочину (особливий мотив і мета)²⁴³.

Підсумовуюче розглянуте і спираючись на те, що класифікація злочинів у кримінальному законодавстві ще не завершена. До цього часу не існує єдиної норми про класифікацію злочинів, а нині існуюча колізія в класифікації злочинів і відмежуванні класифікації від кваліфікації, так би мовити кваліфікованих злочинів, є фактором помилок, які допускаються на практиці. У наш час переплутується класифікація з кваліфікацією. Класифікований злочин і кваліфікований злилися в одне, штучно з'єднане поняття, яке отримало офіційне тлумачення як кваліфікуючий злочин.

Таким чином, «кваліфіковані види злочинів — це кваліфікація декількох злочинів, які об'єднані однією метою і мотивами»²⁴³ (збагачення за рахунок скоєння злочинів як одноосо-

бово, так і в групі осіб, або в складі організованої групи і подібних формуваннях) і застосовуються до винного (винних) за сукупністю скоєних злочинів двох або більше... (кожне із яких проходить стадію кваліфікації).

«У той час як класифікація злочину — це кваліфікація одного виду злочину за ступенем зростання його тяжкості всередині однієї статті»²⁴³ (враховуючи випадки їх сукупності), що, на наш погляд, являє собою більшу небезпеку тому, що відбиває більш тяжке діяння (і наслідки), за скоєння яких необхідно передбачити суворіше покарання, ніж воно існує в цей час у конкретно взятій статті (93 КК).

Іншими словами, класифікаційний склад злочину фіксує злочини певного виду, в диспозиції якого зазначені кількісні обтяжувальні обставини. Сукупність цих обставин у визначених співвідношеннях свідчить про ступінь небезпеки вчиненого злочину, що є критерієм юридичної оцінки діяння.

4.4. Криміналізація і декриміналізація діянь, які посягають на життя людини

Криміналізація, якщо її розглядати в динаміці як процес, містить декілька стадій, які проходить конкретна норма в процесі законотворчості. Остання стадія процесу криміналізації одночасно є і його наслідком. Він відбивається у створенні системи кримінально-правових норм, які фіксують коло злочинного і кримінально караного діяння²⁴⁸, оскільки сама кримінально-правова заборона створюється об'єктивними потребами суспільства в кримінально-правовій охороні громадських інтересів. Форма його вияву в законі повинна відповідати змісту забороненого діяння. Небезпека невідповідності підстерігає законодавця на будь-якій стадії процесу криміналізації або як наслідок недостатньо повного обліку тих або інших факторів. Недоліки кримінально-правового законодавства, проблеми, пов'язані з криміналізацією, можуть призвести до небажаних наслідків: прогалин у кримінальній відповідальності²⁴⁸. У такому випадку незахищеність певних громадських відносин кримінально-правовими засобами на т.т. реально спричиненої їм шкоди нерідко штовхає до пошуку не передбачених законом альтернатив, і тому «всі вони вміщуються в інтервалі від простого самосуду до «натяжок» у кваліфікації і погано при-

хованої аналогії»²⁴⁹, свідченням чого можуть бути результати проведеного нами дослідження, викладені в попередніх розділах цієї праці.

Немало випадків, коли досліджувані нами злочини проти життя внаслідок неврегульованості кримінальним законом механізмів прихованого впливу на відносини, які охороняються, становлять навіть більшу небезпеку, ніж ті, які охоплюються заборонаю (наприклад, види співучасників — замовник, функціонер, посередник), існуючий розрив між формулюванням кримінально-правових норм між зовнішньою формою кримінального закону і його внутрішнім змістом, сприяє виникненню такої небезпеки. Підриває відразу два принципи кримінально-правового законодавства: принцип забезпечення кримінально-правової охорони тих громадських відносин, які потребують не лише охорони, але й її ефективності, оскільки кримінальної відповідальності уникають функціонери, посередники; принцип неповторності відповідальності, оскільки такі види співучасників не передбачені самим законодавцем.

Низька ефективність окремих кримінально-правових норм нині викликана їхніми прогалинами, технічною недосконалістю, з одного боку, і надмірно широкою криміналізацією — з іншого, що неминуче призводить до недостатньої результативності уже діючих норм.

При цьому необхідно зазначити, що криміналізація, яким би способом вона не здійснювалась, потребує обліку деякої суми об'єктивних і суб'єктивних факторів, які в сукупності утворюють підстави кримінально-правової заборони²⁵⁰.

Відмічені вище недоліки процесу криміналізації можуть і повинні бути враховані й усунені. При цьому «відповідні корективи можуть бути внесені тільки законодавцем, бо лише йому належить виняткове право нормотворчості»²⁵¹. Оскільки криміналізація є виключна прерогатива законодавця, усунення виявлених невідповідностей повинне здійснюватись не корекцією їх виконавцями, а шляхом внесення змін у законодавство відповідними органами держави. Практичне застосування чинного законодавства судовими органами є відображенням гнучкого інструментарію кримінально-правового регулювання громадських інтересів і повинне здійснювати своєрідну діагностику всякого роду відхилень і аномалій, які утворюються і проявляють-

ся в системі чинного законодавства, і своєчасно інформувати про них законодавця²⁵². Таке право Верховному Суду має бути не лише делеговане, а й введене в обов'язок вищими органами державної влади. Лише при усуненні вказаних раніше недоліків можна розраховувати на досягнення ефективності подальшого використання такої зміненої новели. Таким чином, наведене вище надає нам можливість дійти таких висновків.

Рівень кримінально-правового регулювання схильний до певних коливань не лише в результаті криміналізаційних процесів, але й внаслідок вдосконалення законодавства шляхом інтенсивності криміналізації і внесенням змін у діючі статті КК.

У розділі II ст. 115 про умисне вбивство при кваліфікуючих обставинах порівняно з ст. 93, яке втратило дію, у КК внесено ряд уточнень і доповнень стосовно послідовності розташування (перерахування) кваліфікаційних ознак вбивства: вони згруповані і за елементами складу, які характеризують. Як самостійні ознаки виділення вбивства з метою приховання злочину або полегшення його вчинення та вбивство, поєднане зі згвалтуванням, оскільки ці кваліфікаційні ознаки багато в чому не збігаються за змістом (форма вини, мотиви). Зараз ст. 115-119 КК доповнено рядом ознак, що не викликає ніяких заперечень. Але злочинність не стоїть на місці і для свого збагачення вишукує все нові і нові форми. На сьогодні, і про це свідчить світова практика, українським законодавством не враховані такі кваліфікуючі ознаки, які, на наш погляд, повинні знайти своє відбиття у ч. 2 ст. 115 КК України, а саме: умисне вбивство близьких родичів, рідних (батька, матір, брата, сестру та ін.); особи, яка перебувала у безпорадному стані (похилого віку, неповнолітні та ін.); поєднане з викраденням людини (зауважимо при цьому, не заручників); з метою використання органів або тканин потерпілого (як це передбачено у КК РФ); вчинене з використанням зброї тощо.

Характерною особливістю кримінально-правового регулювання є тенденція до диференціації кримінальної репресії. Одним із руйнівних джерел її є суперечливий характер декриміналізації діянь, завдяки якому репресії постійно приводяться в відповідність з реальністю існуючого положення соціальної дійсності.

Актом декриміналізації законодавець знімає заборону з тих або інших форм поведінки, визнаючи їх такими, що не становлять великої небезпеки для суспільства, а звідси — і не є злочинними²⁵³. І це, на наш погляд, має бути, як справедливо відмічає М.Й. Коржанський, принципами кримінального права, якими можна визначити лише найзагальніші і найбільш важливі положення (заходи), що визначають стратегію і тактику кримінальної політики держави. Основні ж заходи і методи її реалізації безпосередньо закріплені в законі або прямо впливають із нього, виконуючи регулятивну функцію, і тому мають конкретну практичну дію²⁵⁴. Але поряд з цим саме безладне накопичення і збивання в одне ціле зовсім різних між собою дій не дає можливості їх відокремлення від тих або інших явищ з формулювань окремих диспозицій, і особа, яка вчинила такий злочин, відповідає згідно зі статистичними даними за всі дії, вказані в диспозиції (у нашому випадку ч. 2 ст. 115 КК.— *О.Л.*)... Статистичне розмивання реальної картини не завершує плутанини в законодавстві, воно пагубно відбивається і на кваліфікації злочинів²⁵², бо часом дуже важко визначитися у тих чи інших ознаках. На наш погляд, краще було б передбачити відповідальність за подібні дії,— знов таки залежно від тяжкості скоєного злочину. Від цього виграла б не лише сама конструкція статті, але була б ще дотримана логічна послідовність і з відображенням того завдання, яке ставиться перед конкретною кримінально-правовою нормою²⁵² по охороні життя і здоров'я людини, уникаючи таким чином помилок.

Незрозумілим явищем в криміналізації є подібні формулювання, які завершуються визначеннями, що несуть підвищену відповідальність і покарання за «вчинене особою, яка раніше скоїла умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116-118 КК, хоча останнє свідчить про повторність скоєння злочину і немає необхідності говорити про раніше вчинене вбивство і вже зовсім не потрібні номери статей, на наш погляд, слід лише назвати ці склади злочинів, які не враховуються при повторності вбивства.

Поряд із зазначеним формулюванням існує ще одне «вчинене за попередньою змовою групою осіб» — нібито саме замовлення має суттєве значення для потерпілої особи, для неї

було суттєвим те, що вона розуміла про своє становище, яке значно погіршувалось тим, що їй наносить тяжкі тілесні ушкодження група осіб, і те, що вона їх не витримає, і шансів на те, щоб залишитись живою, немає,— якраз із-за кількості осіб, а не від того, що вони попередньо змовилися.

Проведене нами дослідження свідчить про те, що процес доведення цієї обставини не просто складний, а фактично неможливий, коли адвокат, або самі учасники групового вбивства, будуть спростувати факт попередньої змови, тоді кваліфікуюча обставина стане обставиною факту, і кваліфікація за п.12 ч. 2 ст. 115 КК перейде у кваліфікацію за ч. 1 ст. 115 КК (і це в кращому випадку, тому що може статись і так, що кваліфікація зміниться і на тяжкі тілесні ушкодження, внаслідок яких настала смерть потерпілого (ч.2 ст. 121 КК). Не зовсім виправданою є криміналізація «Вбивство з необережності ст. 98 КК «Вбивство через необережність» ст.119 КК. На наш погляд, ця норма є надлишковою тому, що, наприклад, подібні вбивства передбачені у ч.3 ст.276 КК, які спричиняються внаслідок порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. Іншими словами, не слід говорити про вбивство з необережності, коли такий результат є ознакою інших злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена в інших статтях КК (наприклад ч. 2 ст. 194, 196, ч. 3 ст. 277 — 282, ч. 2 ст. 283 та ін. КК України. Ми вважаємо, що наносячи удар в обличчя під час бійки або штовхаючи потерпілого, якщо навіть умислом винної особи не «охоплювалось заподіяння смерті, яка була викликана від травми, одержаної при падінні на тверде покриття, гострі предмети тощо»²⁵⁵. Останнє свідчить про непрямий умисел, а не про необережність.

Наразі ми не можемо погодитися з тим, що таке вбивство є необережним, оскільки ця необережність є злочинною і проявом агресивності у всіх випадках, за винятком засобів необхідної оборони. І тому в цьому випадку мову треба вести про умисні дії, які призвели до смерті потерпілого. Ці дії залишаються умисними навіть і тоді, коли вони мали непрямий умисел. Це, на нашу думку, свідчить про те, що не слід залишати ст. 119 «Вбивство з необережності» в КК України, тому що ця обставина, наявна в ній є такою, яка пом'якшує

відповідальність, у той час як у ст. 276 ч. 3 вона виступає як кваліфікуюча обставина. До того ж смерть потерпілого настає в результаті активних дій особи або як наслідок злочинної умисної бездіяльності.

І як вагомі аргументи можемо привести деякі статистичні дані за 1999 рік щодо вбивств з необережності, а саме назвемо кількість засуджених за ст. 98 КК, які мають незняту і непогашену судимість, а також тих, з яких минула судимість була знята і погашена незадовго до вчинення вбивства з необережності — 23,1%, серед них 12,2% осіб, які були судимі за умисне вбивство, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтувань, за розкрадання державного, колективного і приватного майна (крадіжку, грабіж, розбій — 12,3%).

До того ж не менш вагомими є дані і про вчинення цього злочину в стані алкогольного сп'яніння — 53,2%, а в стані наркотичного сп'яніння — 4,8%, у групі — 4,8% і це в той час, коли всі ці обставини є такими, що обтяжують відповідальність було б помилкою вважати, що «криміналізувати» подібні явища (вказані нами вище) законодавця підбурує аналіз юридично-кримінологічних факторів.

Швидше навпаки: дослідження цих підстав повинне було б привести його до думки про відміну кримінально-правової заборони з огляду на те, що не існує взагалі вбивств з необережності. Але ми не лише не декриміналізуємо існуючу норму, а попри все вводимо ще одну норму (див. ч.2 ст. 119 КК), «вбивство через необережність двох або більше осіб» — начебто, нам мало того, що вже дозволено. Воно так, якщо дозволяти, то вже дозволяти настільки, щоб розповсюдити і на ті випадки, коли вірогідність їх настання є невеликою. Таким чином, видається обґрунтованим не лише вилучити з кримінального законодавства подібні норми, але і до певної межі зменшити їх кількість, оскільки розрив між змістом подібних заборон і реальним регулюванням певних відносин сучасності більш ніж очевидний. Його можна подолати лише шляхом відміни кримінально-правових норм, які не відповідають соціальним очікуванням. Якщо правильно, що практика — критерій істини, то потрібно визнати і те, що масова «вседозволеність» на практиці окремих кримінально-правових норм означає їх зайвість, непотрібність, криміналізаційну недоцільність, оскільки вони дають змогу уни-

кати фактичної відповідальності за умисно вчинені злочини, хоча і з непрямым умислом.

Підводячи підсумок розглянутого у цьому підрозділі, автор приходиться до такого висновку:

— у нормотворчій діяльності законодавця одним із рушійних компонентів є її суперечливий процес (як у криміналізації, так і декриміналізації діянь); у процесі криміналізації і декримінації виявляється тенденція не лише до зміцнення, розвитку і вдосконалення чинного кримінального законодавства, але і до його уніфікації; дуже важливе значення, таким чином, має чіткість термінологічних конструкцій при визначенні тих громадських відносин, які беруться під кримінально-правову охорону законодавцем.

ВИСНОВКИ

Проведене нами дослідження щодо кримінально-правового захисту життя і здоров'я людини дозволило зробити важливі теоретичні і практичні висновки. На деяких з них ми заохотимо нашу увагу.

Враховуючи те, що кримінальне законодавство передбачає відповідальність за ряд інших злочинів, які також супроводжуються умисними або необережним позбавленням життя іншої людини, необхідно визнати, що існуючі у юридичній літературі визначення, хоча і відображають певну суть цього поняття, але є не цілком точними. Тому з урахуванням цих понять слід зазначити, що підставою кримінальної відповідальності може бути тільки вчинення суспільно небезпечного винного діяння, яке тягне за собою насильницьку смерть іншої людини, що передбачена Особливою частиною Кримінального Кодексу.

Насильницьке позбавлення життя викликане стійким і послідовним зростанням насильницьких злочинів проти особи, що завершуються вбивствами, які відбуваються на тлі поглиблення в державі і суспільстві соціально-економічної кризи та подальшого зростання криміногенної обстановки. Умисні вбивства вчиняються, як правило, на ґрунті пияцтва і наркоманії особами, які раніше мали судимість за насильницькі злочини і з агресивними рисами характеру.

Злочини ж, на нашу думку, які входять до розділу II КК, штучно об'єднані в ній, і тому говорити про те, що їх родовий об'єкт об'єднує охоронні функції саме суспільних відносин, які забезпечують сукупність фізичних і моральних інтересів людини недоцільно, оскільки їх скоріше можна об'єднати між собою як насильницькі злочини. Оскільки насильницькі злочини завжди посягають на фізичні блага людини, об'єктом злочину цієї групи діянь незалежно від того, що вони розміщені в різних розділах кримінального законодавства, завжди будуть суспільні відносини, які забезпечують зазначені блага.

У розглянутих нами злочинах безпосередній об'єкт і груповий об'єкт злочинів проти життя людини знаходяться у взаємовідносинах категорій окремого і загального: безпосередній об'єкт входить у груповий як частина і ціле. А суспільні відносини як об'єкт злочину — саме те, що стоїть за безпосереднім

об'єктом і що необхідно з'ясувати, щоб більш ґрунтовно визначити як суспільно небезпечне явище розглядуваного злочину. Ось чому безпосередній об'єкт злочину тісно пов'язаний з видовим (груповим) об'єктом як суспільним явищем. Таким чином, суспільні відносини, які забезпечують життя іншої людини є безпосереднім об'єктом насильницького злочину в тих випадках, коли в диспозиції статті указано на вбивство або посягання на життя: відносини, що забезпечують життя, — а саме тоді, коли в диспозиції статті названі дії, які можуть бути визначені як посягання на життя людини.

В той же час безпосередній об'єкт є суттю, що проявляється в предметі злочину. Вона (суть) розкривається опосередковано через пізнання, а не сприйняття. Тому встановлення відмінності об'єкта від предмета злочину є необхідним не тільки з теоретичної, а й практичної точки зору, бо ці обставини надають можливість визначити конкретні суспільні відносини, що порушуються злочином, і дати правильну юридичну оцінку злочину.

З метою попередження умисних вбивств, скоєних групою осіб за попередньою змовою, і визначення всебічної юридичної оцінки їх дій, доцільно було б поряд з додатком переліку пунктів, видів умисних вбивств врахувати і такі, як убивства з використанням зброї, ідких, отруйних або сильнодіючих речовин. Саме використання зброї, якщо вбивства вчиняються у людних місцях тощо, не є способом, небезпечним для життя багатьох осіб (тому що це не вибухівка, не бойові припаси і т. ін.), а також вбивство із залученням до нього жінок, неповнолітніх, осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності за будь-яких причин тощо, і зазначити відповідні санкції.

Поряд з цим доцільно було б виключити з формулювання п. 12 ч. 2 ст. 115 КК посилання на попередню змову групи осіб, тому що вона не впливає на кінцевий результат, а саме на позбавлення життя потерпілого. Тому що воно незалежно від попередньої змови, або змови під час вчинення злочину, все ж скоюється групою осіб. Ця обставина, і саме тільки вона полегшує вбивства: паралізуючи опір потерпілої особи; заважає їй чинити опір — із-за кількості нападаючих; інтенсивності їх дій; фізичної переваги тощо. При цьому необхідно враховувати сприйняття жертви злочину, а саме те, що група залишається групою навіть тоді, коли не було попередньої змови між ними, а самій жертві байдуже, була у них поперед-

ня змова чи ні, вона не зможе чинити належний опір і протистояти вбивству саме тому, що нападаючих була група, а не одна особа, якій би вона могла надати відповідний опір.

Враховуючи принципи кваліфікації при конкуренції загальної, спеціальної, а також двох спеціальних норм, що визначаються шляхом їх співвідношення за обсягом, а іноді і за змістом. У будь-якому випадку повинні застосуватися спеціальні норми, що більшою мірою конкретизують вчинене, охоплюючи специфіку передбачених ними склади злочинів. Так, наприклад, такого роду конкуренція виникає між ч. 1 ст. 115 (умисне вбивство) і ст. 119 (вбивство через необережність). На відміну від конкуренції частини і цілого ці норми знаходяться між собою у відношенні і підпорядкуванні не за обсягом, а за змістом.

З'ясування ж основного мотиву, що виступав збудником настання суспільно небезпечних наслідків, має важливе значення для правильної кваліфікації вчиненого, яка суттєво ускладнюється тим, що у випадку зміни мотивів, у момент реалізації прийнятого рішення, коли злочинець чинить інший злочин, обумовлений іншим спонуканням (що викликає необхідність кваліфікувати його дії по сукупності, в той час коли старий мотив може залишатися поряд із новим), ускладнюючи таким чином оцінку вчиненого ним злочину. Тому при переростанні одного злочину в інший саме мета надає злочинному акту конкретного змісту і значення. При прямому намірі мета і результат збігаються. При непрямому такий збіг відсутній, хоча саме по собі цілеспрямованість дій не виключається.

У зв'язку з наведеним вважаємо за необхідне більш ґрунтовно конкретизувати деякі напрями удосконалення законодавства:

1. Поряд з відповідальністю за вбивство, вчинене з метою полегшення або укриття іншого злочину, враховувати як кваліфікуючі обставини бажання винного добитися або забезпечити собі або іншим особам прибуток, цінності або виключення покарання за інший злочин (позбавлення життя конкурента, партнера по бізнесу, його родичів тощо).

2. Ввести відповідальність за вбивство, вчинене при кваліфікуючих обставинах, а саме, якщо воно скоєне проти близького родича, і особливо у тих випадках, коли воно було вчинено умисно.

3. Вбивство, скоєне членом злочинного угруповання.

4. Вбивство, скоєне з метою запобігання вчинення арешту, затримання, ув'язнення.

5. Вбивство з використанням отрути або іншої речовини, яка під час заподіяння смерті викликала особливі страждання або від якої важко себе захистити.

6. Вбивство особою, яка вчиняє втечу із-під варти або з місць позбавлення волі, а також особок, яка відбуває покарання.

7. Вбивство, скоєне особою, яка ухиляється від правосуддя або з метою отримання засобів (коштів) для існування на час ухилення від явки до суду.

8. Вважати як кваліфікуючу ознаку ч. 2 ст. 115 співучасть у вбивстві новонародженої дитини.

9. Вважати як кваліфікуючу ознаку ч. 2 ст. 115 підбурювання до вбивства дитини.

10. Вважати як кваліфікуючу ознаку ч. 2 ст. 115 факт підбурювання до самогубства неповнолітніх, яким не виповнилося 14 років, а також осіб, які не спроможні усвідомлювати і бажати здійснення своїх дій (таке самогубство слід розглядати як вбивство і залежно від обставин справи як умисне), тобто розцінювати його як опосередковане заподіяння смерті.

11. Вбивство, пов'язане з викраденням людини.

12. Вбивство, вчинене з метою використання органів або тканин потерпілого (як це передбачено в КК РФ).

1. Ст. 34 КК СРСР встановила найвищу міру покарання у вигляді позбавлення волі — 10 років. За КК Азейбарджанської РСР за умисне вбивство при обтяжувальних обставинах допускалося застосування найвищої міри покарання — розстріл (Ст.142).
2. СУ СРСР, 1922. — № 72-73, Ст.906.
3. СУ СРСР, 1926. — №80, Ст. 600
4. СУ СРСР, 1934, №34, Ст.206. Це відповідало всесоюзному закону (див. Постанову ЦИК СРСР від 7 липня 1934 р.— СЗ СРСР, 1934.— №37, Ст.295).
5. Кримінальне право України. Особлива частина.— К.: «Юрінком Інтер», 1999.— 145 с.
6. Див.: Уголовное право УССР. Особенная часть.— К.: «Высш. школа», 1989.— 160 с.; Кримінальне право. Особлива частина. Підручник.-К.: НАВСУ «Правові джерела», 1998.— 124 с.; Кримінальне право України. Особлива частина. К.: «Юрінком Інтер», 1999.— 145с.
7. *Коржанський М.Й.* Кримінальне право України. Особлива частина.— К.: Вид. «Генеза», 1998.— 141 с.
8. Кримінальне право України. Особлива частина.— К.: «Юрінком Інтер», 1999.— 148 с.
9. Див.: *Литвин О.П.* Предмет в составах преступлений против общей безопасности/Учебное пособие.— К.: КВШ МВД СРСР, 1992.— 77 с..
10. Див.: *Кригер Г.А.* К вопросу о понятии объекта преступления в уголовном праве // Вестник Московского Университета, 1995.-№1.— 123 с.
11. Див.: *Бородин С. В.* Преступления против жизни.— М.: «Юристь», 1999.— 88-90 с.
12. Див.: *Побегайло Э.Ф.* Умышленные убийства и борьба с ними.— М.: «Инфра», 1996.— 74-118 с.; УК Российской Федерации. Научно-практический комментарий.— М.: 1997.— 224-225 с.
13. Див.: *Сташис В.В.* Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть особенная.— К.: «Наук. думка», 1985.— 114-117 с.

14. Див.: *Бородин С. В.* Преступления против жизни.— М.: «Юристь», 1999.— 94 с.
15. Див.: *Сташис В.В.* Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть особенная.— К.: «Наук. думка», 1985.— 115 с.
16. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.— Харків: «Одіссей», 2000.— 100 с.
17. Див.: *Бородин С. В.* Преступления против жизни.— М.: «Юристь», 1999.— 97 с.
18. Вирок судової колегії по кримінальних справах Одеського обласного суду №2.— 1999 р.
19. Див.: *Сариев Б.И.* Ответственность за преступления против жизни.— Ашхабад, 1973.— 24-25 с.
20. Збірник постанов Пленуму Верховного суду України в кримінальних справах.— Харків. «Одіссей», 2000.— 101 с.
21. Практика судів України в кримінальних справах. (Бюлетень законодавства і юридичної практики України.— № 4, 1999.— 97 с. (Ухвала судової колегії Верховного суду України від 8 січня 1991 р.)
22. Див.: *Бородин С.В.* Преступление против жизни.— М.: «Юристь», 1999.— 94 с.
23. Див.: *Дурманов Н.Д.* Советское уголовное право. Особенная часть. И-во Московского университета, 1982.— 114 с.
24. *Шапченко С.Д., Яценко С.С.* Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар.-К.: «Правові джерела», 1998.— 392-394 с.
25. Див.: *Ковалев М.И.* Оптимальное соотношение формального и оценочного в уголовном законе. // Советское государство и право, 1973.— №11.— 70-73 с.
26. *Коржанський М.Й.* Кримінальне право України. Особлива частина.— К.: Вид. «Генеза», 1998.-149-150 с.
27. *Александров Ю.В.* Кримінальне право. Особлива частина.-К.: НАВСУ. -1999 (гл.3, парагр.2).— 139-140 с.
28. Див.: *Сташис В.В.* Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть особенная.-К.: «Наук. думка», 1985.— 115 с.
29. Див.: *Житов О.Г.* Ответственность за хулиганство // Сов. юстиция, 1962. №3.-83-84 с.
30. Див.: *Бородин С.В.* Квалификация преступлений против жизни.— М.:Изд. «Юрид. лит.», 1977.— 18 с.

31. Справа №5-25 Г 95 Миколаївський обласний суд.
32. Курс советского Уголовного права. Часть особенная. Изд-во "БРЕШУ", 1971. — 518 с.
33. Збірник постанов Пленуму Верховного суду України в кримінальних справах.— Харків: «Одіссей», 2000.— 101 с.
34. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.— Харків: «Одіссей», 2000.— 101 с.
35. Справа №05.397к97, Одеський обласний суд.
36. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.— Харків: «Одіссей», 2000.— 102 с.
37. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.— Харків: «Одіссей», 2000.— 102 с.
38. Див.: *Бородин С.В.* Преступления против жизни. М.: «Юристь», 1999.— 146 с.
39. Див.: *Волков Б.С.* Мотив и квалификация преступлений.— Казань, 1969.— 146 с.
40. Див.: *Бородин С.В.* Преступление против жизни. М.: «Юристь», 1999.— 119-120 с.
41. Див.: *Устевский Б.С.* Новые методы борьбы с преступностью и некоторые вопросы уголовной ответственности. М.: «Правоведение», 1961.— №2.— 62 с.
42. Див.: *Лейкина Н.С.* Личность преступника и уголовная ответственность. Изд-во ЛГУ, 1968.— 355-357 с.
43. Див.: *Луц Д.Р.* Проблема невменяемости в теории и практике судебной психиатрии.— М.: «Медицина», 1968; *Орлов В.С.* Субъект преступления по советскому уголовному праву. М.: «Госюриздат», 1958; *Трахтеров В.С.* Формулы невменяемости в советском уголовном праве // Ученые записки Харьковского юридического института.— Харьков, 1939; *Трахтеров В.С.* О критериях невменяемости. Уголовное законодательство.— Харьков: Изд-во Харьк. юрид. ин-та, Вып.3, 1948; *Курнатовский Г.Г.* Парапсихология и правовые науки.— М.: «Инфра», 1994.— 100-115 с.
44. Див.: *Луц Д.Р.* Проблема невменяемости в теории и практике судебной психиатрии.— М.: Медицина, 1966.— С.47; *Курнатовский Г.Г.* Парапсихология и правовые науки.— М.: «Инфра», 1994.— 100-115 с.
45. Науково-практичний коментар Кримінального Кодексу України.— К.: «Юрінком», 1994.— 278 с.

46. *Литвин О.П.* Соціально-правове та законодавче забезпечення загальної безпеки.— К.: «Наук. думка», 1999.— 224 с.
47. *Литвин О.П.* Соціально-правове та законодавче забезпечення загальної безпеки.— К.: «Наук. думка», 1999.— 226 с.
48. Див.: *Лейкина Н.С.* Личность преступника и уголовная ответственность. Ленинград. Изд-во ЛГУ. 1968.— 355-357 с.
49. Див.: *Макаренко А.С.* Соч. т. 5-М.: Изд. АПН РСФСР, 1973.— 378 с.
50. *Литвин О.П.* Кримінально-правова охорона громадської безпеки і народного здоров'я // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук.— К., 1999.— 29-30 с.
51. *Литвин О.П.* Соціально-правове та законодавче забезпечення загальної безпеки.— К.: «Наук. думка», 1999.— 229-230 с.
52. Див.: *Сазаров А.В.* О личности преступника и причинах преступности в СССР.— М.: Госиздат. 1961.— 147 с.
53. Див.: *Литвин О.П.* Защита граждан Украины от преступлений, посягающих на общую безопасность.— К.: «Освіта», 1995.— 214 с.
54. Див.: *Кудрявцев В.Н.* Общая теория квалификации преступлений.— М., 1972.— 81 с.; *Лазарев А.М.* Субъект преступления.— М., 1981.— 14-27 с.; *Орлов В.С.* Субъект преступления по советскому уголовному праву.— М.: Госюриздат, 1958.— 96-138 с.; *Гуров А.И.* Субъект преступления в уголовном праве России.— М., 1995.— 25-40 с.
55. Див.: *Дагель П.С.* Учение о личности преступника в советском уголовном праве.— Владивосток, 1970.— 90-91 с.; *Ткаченко В.И., Царогерцев А.М.* Правовые последствия соучастия преступления по специальным субъектах // Проблемы борьбы с преступностью.— Омск-Иркутск, 1976.— 37 с.; Советское уголовное право. Часть общая.— М., 1981.— 143 с.; *Гальперин И.М.* Концепция реформы основ уголовного законодательства России.— М., 1994.— 11 с. и др.
56. Див.: *Побегайло Э.Ф.* Проблемы квалификации преступлений с нематериальными последствиями. Учебное пособие.— М.: Инфра, 1996.— 97 с.
57. *Литвин О.П.* Кримінально-правова охорона громадської безпеки і народного здоров'я. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук.— К., 1999.— 30 с.

58. Див.: *Устименко В.В.* Специальный субъект преступления.— Харьков: Высш. школа, 1989.— 14 с.
59. Див.: *Устименко В.В.* Специальный субъект преступления.— Харьков: Высш. школа, 1989.— 23 с.
60. Див.: Курс советского уголовного права. Часть общая.— Ленинград, 1968.— 391 с.; Советское уголовное право. Часть общая.— М., 1977.— 141 с.; *Дагель П.С.* Учение о личности преступника в советском уголовном праве.— Владивосток, 1970.— 90-91 с.
61. Див.: *Устименко В.В.* Специальный субъект преступления.— Харьков: Высш. школа, 1989.— 25 с.
62. *Литвин О.П.* Соціально-правові проблеми боротьби зі злочинами, що посягають на загальну безпеку.— К.: «Наук. думка», 1997.— 236 с.
63. *Литвин О.П.* Кримінально-правова охорона громадянської безпеки і народного здоров'я.— К.: РВВ КІВС ВКФ «Сатсанга», 1998.— 220 с.
64. Див.: *Дубинина М.И.* Ответственность за незаконное владение огнестрельным оружием // Соц. законность, 1975.— № 2.— 42-43 с.; *Бородин С.В.* Преступления против жизни.— М.: «Юристъ», 1999.— 94 с.
65. Див.: *Тихий В.П.* Уголовная ответственность за незаконное владение оружием: Лекция.— Харьков: ЮрВУЗ, 1978.— 60-61 с.; *Волков Б.С.* Мотив и квалификация преступлений.— Казань, 1969.— 56-84 с.
66. *Тихий В.П.* Уголовная ответственность за незаконное владение оружием: Лекция.— Харьков: ЮрВУЗ, 1978.— 60 с.; *Бородин С.В.* Преступления против жизни.— М.: «Юристъ», 1999.— 133 с.
67. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.— Харків: «Одіссей», 2000.— 98 с.
68. Див.: *Шаргородский М.Д.* Ответственность за преступления против личности.— Л., 1953.— 18-20 с.
69. Справа № 05 — 758 К 97, Одеський обласний суд.
70. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних та цивільних справах.— К.: «Юрінком». 1995.— 89 с.
71. *Пионтовский А.А.* Курс советского уголовного права, т. 4.— М.: «Наука», 1970.— 365-366 с.
72. Див.: *Шаргородский М.Д.* Ответственность за преступления против личности.— Л., 1953.— 18-20 с.

73. Справа № 5/97. Кіровоградський обл. суд 1996 р.
74. Див.: *Бородин С.В.* Квалификация преступлений против жизни. М.: «Юридическая литература»,— 1977.— 89-90 с.
75. Див.: *Бородин С.В.* Преступления против жизни.— М.: «Юристъ», 1999.— 138 с.
76. Збірник постанов Верховного Суду України в кримінальних справах.— Харків: «Одіссей», 2000.— 99 с.
77. Див.: *Бородин С.В.* Класификация преступлений против жизни.— М.: «Юридич. лит.»,— 1977.— 90 с.
78. Справа № 05-730 К 99, Львівський обласний суд.
79. Справа № 5-250 Г 97, Одеський обласний суд.
80. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.— Харків: «Одіссей», 2000.— 99 с.
81. Див.: *Волков Б.С.* Мотив и квалификация преступлений.— Казань, 1969.— 146 с.
82. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.— Харків: «Одіссей», 2000.— 100 с.
83. Справа № 2-102 К 99, Одеський обласний суд.
84. Справа № 05-947 К 99, Донецький обласний суд.
85. Збірник постанов Пленуму Верховного суду України в кримінальних справах.— Харків: «Одіссей», 2000.— 100 с.
86. Див.: *Бородин С.В.* Преступления против жизни.— М.: «Юристъ», 1999.— 145-146 с.
87. Див.: *Бородин С.В.* Преступления против жизни.— М.: «Юристъ», 1999.— 146 с.
88. Науково-практичний коментар Кримінального Кодексу України.— К., 1994.— 282 с.
89. Практика судів України в кримінальних справах. // Бюллетень законодавства і юридичної практики України.— № 4, 1999.— 91 с.
90. Див.: *Даньшин И.Н.* О мотивах хулиганства. // Правоведение.— М., 1965.— № 2.— 174 с.
91. Див.: *Бородин С.В.* Преступления против жизни.— М.: «Юристъ», 1999.— 146 с.
92. Див.: *Коржанский Н.И.* Очерки теории уголовного права.— Волгоград, 1992.— 61-74 с.
93. Див.: *Наумов А.О.* Отграничение убийства из хулиганских побуждений от смежных составов преступлений // Сов. юст., 1970.— № 4.— 16 с.

94. Див.: *Турарухин С.А.* Классификация преступлений в судебной и следственной практике.— К.: «Юринком», 1995.— 178 с.

95. Див.: *Бародин С.В.* Преступления против жизни.— М.: «Юристь», 1999.— 149 с.

96. Див.: *Тарарухин С.А.* Квалификация преступлений в судебной и следственной практике.— К.: «Юринком», 1995.— 178 с.

97. Див.: *Наумов А.* Отграничение убийства из хулиганских побуждений от смежных составов преступлений // Сов. Юстиция, 1970.— № 4.— 16 с.

98. Див.: *Сариев Б.И.* Ответственность за хулиганство.— Ашхабат, 1973.— № 3.— 59 с.

99. Див.: *Тарарухин С.А.* Квалификация преступлений в судебной и следственной практике.— К.: «Юринком», 1995.— 178 с.

100. Див.: *Тарарухин С.А.* Классификация преступлений в судебной и следственной практике.— К.: «Юринком», 1995.— 178 с.

101. Див.: *Кузнецова Н.Ф.* Вопросы квалификации умышленного убийства. // Вестник МГУ, серия Право, 1961.— № 2.— 40 с.

102. Див.: *Бародин С.В.* Преступления против жизни.— М.: «Юристь», 1999.— 149-150 с.

103. Див.: *Бародин С.В.* Преступления против жизни.— М.: «Юристь», 1999.— 150 с.

104. Див.: *Жилов О.Н.* Ответственность за хулиганство. // Сов. юстиц. 1962.— 83-84 с.

105. Див.: *Бародин С.В.* Преступления против жизни.— М.: «Юристь», 1999.— 151-152 с.

106. *Справа №05-947 к 99, Донецький обласний суд.*

107. Див.: *Бародин С.В.* Преступления против жизни.— М.: «Юристь», 1999.— 123 с.

108. Див.: *Жадаев С.Х.* Значение мотива преступления для определения ответственности за некоторое виды умышленного убийства по УК Казахской ССР (Вопросы уголовного права и процесса). // Труды института философии и права АН Казахской ССР, Алик-Ата, 1963.— т. 7.— 112 с.

109. Див.: *Сариев Б.И.* Ответственность за приступление против жизни.— Ашхабат, 1973.— 59 с.

110. Див.: *Бародин С.В.* Преступления против жизни.— М.: «Юристь» 1999.— 150 с.

111. Див.: *Жилов О. Н.* Ответственность за хулиганство.— М.: «Инфра», 1996.— 108 с.

112. Див.: *Бародин С.В.* Преступления против жизни.— М.: «Юристь», 1999.— 151 с.

113. Див.: *Шаваев А.Г.* Убийство лица, выполняющего служебный долг.— М.: «Инфра», 1995.— 104 с.

114. Див.: *Побегайло Э.Ф.* Умышленные убийства и борьба с ними.— М. 1993.— 74-118 с.

115. Збірник постанов Пленуму Верховного суду України. - Харків: «Одіссей», 2000.— 100 с.

116. Збірник постанов Пленуму Верховного суду України. - Харків: «Одіссей», 2000.— 100 с.

117. Збірник постанов Пленуму Верховного суду України. - Харків: «Одіссей», 2000.— 100 с.

118. Збірник постанов Пленуму Верховного суду України. - Харків: «Одіссей», 2000.— 100 с.

119. *Справа № 5—747 к 99, Донецький обласний суд.*

120. *Справа № 05—504 к 99, Рівненський обласний суд.*

121. *Справа № 5—250 к 97, Одеський обласний суд*

122. *Справа № 498 к 99, Хмельницький обласний суд*

123. *Справа № 05—397 к 97, Одеський обласний суд.*

124. Збірник постанов Пленуму верховного суду України в кримінальних справах.— Харків: «Одіссей», 2000.— 102 с.

125. *Справа № 05—584 к 99, Донецький обласний суд*

126. Науково-практичний коментар Кримінального Кодексу України.— К.: «Юринком», 1997.— 346 с.

127. Словник української мови.— К., 1972, т.3.— 216, 217 с.

128. Див.: *Ожегов С.И.* Словарь русского языка.— М.: 1985.— 178 с.

129. *Справа №05-707 к 97, Закарпатський обласний суд*

130. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України.- Харків: «Одіссей», 2000.— 105 с.

131. *Справа 5-887к97, Закарпатський обласний суд*

132. *Справа 5-68к98, Донецький обласний суд*

133. *Справа 05-109к98, Дніпропетровський обласний суд*

134. *Справа 5-319к98, Запорізький обласний суд*

135. Див.: *Тарарухин С.А.* Квалификация преступлений в следственной и судебной практике.— К.: «Юринком», 1995.— 74 с.

136. *Справа 5-9к98, Вінницький обласний суд*

137. Постанова Пленуму Верховного Суду України.— №1 від 1 квітня 1994р. «Про судову практику в справах про життя та здоров'я людини».—К.,1994.—98 с.
138. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України.— Харків: «Одіссей», 2000.— 107 с.
139. Див.: *Бородин С.В.* Кваліфікація преступлений проти життя.— М.: «Юридич. лит.», 1977.— 43, 44 с.
140. Див.: *Тарарухін С.А.* Кваліфікація преступлений в следственной и судебной практике.— К.: «Юринком», 1995.— 54, 55 с.
141. Справа 05-707к97, Закарпатський обл. суд
142. Справа 05-388к98, Вінницький обласний суд
143. Справа 05-237к98, Чернівецький обласний суд
144. Справа 5-9к98, Вінницький обласний суд.
145. *Кроленко М.П.* Безпека життя людини як складова національної безпеки України/Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції/Президіум НАН України (секція прикладних проблем). Європейський університет.—2001.—191-192 с.
146. Справа 5-985к97, Закарпатський обласний суд
147. Постанова Пленуму Верховного Суду України.— №12 від 25 грудня 1992 р. «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності», п. 25.-К.. 1994.— 74 с.
148. Справа 5-43к98, Севастопольський міський суд
149. Справа 05-436к98, Верховний суд Автономної Республіки Крим
150. Справа 5-621к97, Запорізький обласний суд
151. Справа 05-244к98, Київський міський суд
152. Справа 5-423к98, Херсонський обласний суд
153. Справа 5-969к97, Запорізький обласний суд
154. Справа 5-1013к97, Волинський обласний суд
155. Справа 5-266к98, Донецький обласний суд
156. Постанова №12 від 25 грудня 1992 р. «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» (п. 26).-К.,1994.—88 с.
157. *Кроленко М.П.* Безпека життя людини як складова національної безпеки України/Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції/Президіум НАН Ук-

раїни (секція прикладних проблем). Європейський університет.— 2001.— 191-192 с.

158. Справа 5-888к97, Вінницький обласний суд
159. Справа 5-43к98, Севастопольський міський суд
160. Див.: *Бородин С.В.* Кваліфікація преступлений проти життя. М. «Юридич. лит.», 1977.— 113 с.
161. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.—Харків: «Одіссей», 2000.—103 с. (абз. 2 п. 17)
162. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.— Харків: «Одіссей», 2000.— 103 с.
163. Справа № 8 — 271 к 69 /Бюлетень Верховного суду.— №5,1972.— 14-15 с.
164. Див.: *Блум М.И.* Понятия и признаки совокупности преступлений (Вопросы уголовного права и процесса).— Рига, 1969.—26-27, 41 с.
165. Див.: *Бородин С.В.* Кваліфікація преступлений проти життя.— М.: «Юридич. лит.», 1977.— 116 с.
166. Див.: *Бородин С.В.* Кваліфікація преступлений проти життя.—М.: «Юристъ», 1999.—117 с.
167. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.—Харків: «Одіссей», 2000.— 103-104 с.
168. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.— Харків: «Одіссей», 2000.— 103-104 с.
169. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.—Харків: «Одіссей», 2000.— 103-104 с.
170. Див.: *Тарарухін С.А.* Кваліфікація преступлений в судебно-следственной практике.—К.: «Юринком», 1995.—46-47 с.
171. Див.: *Кудрявцев В.Н.* Теоретические основы квалификации преступлений.—М.,1981.—278 с.; *Кудрявцев В.Н.* Общая теория квалификации преступлений.—М.,1987.—240-277 с.; *Тарарухін С.А.* Установлення мотиву і кваліфікації злочинів.—К.,1992.—109-124 с.
172. Див.: *Тарарухін С.А.* Кваліфікація преступлений в судебной и следственной практике.— К.: «Юринком», 1995.— 48 с.
173. Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.— Харків: «Одіссей», 2000.— 109 с.

174. Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.—Харків: «Одіссей», 2000.—111-112 с.
175. Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.—Харків: «Одіссей», 2000.—101 с.
176. Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.—Харків: «Одіссей», 2000.—109 с.
177. Див.: *Тарарухин С.А.* Квалифікація преступлений в судебной и следственной практике.—К.: «Юринком», 1995.—51-52 с.
178. Див.: *Тарарухин С.А.* Квалифікація преступлений в судебной и следственной практике. К.: «Юринком», 1995. 2—53-54 с.
179. Див.: *Тарарухин С.А.* Квалифікація преступлений в судебной и следственной практике. —К.: «Юринком», 1995.—54 с.
180. Див.: *Кудрявцев В.Н.* Общая теория квалификации преступлений.—М., 1989.—258-259 с.
181. Див.: *Тарарухин С.А.* Квалифікація преступлений в судебной и следственной практике. К.: «Юринком», 1995.—55-57 с.
182. Див.: *Кудрявцев В.Н.* Общая теория квалификации преступлений.—М., 1989.—258-259 с.
183. Див.: *Тарарухин С.А.* Квалифікація преступлений в судебной и следственной практике. К.: «Юринком», 1995.—55-57 с.
184. Див.: *Тарарухин С.А.* Класифікація преступлений в судебной и следственной практике. К.: «Юринком», 1995.—55-57 с.
185. Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.—Харків: «Одіссей», 2000.—107 с.
186. Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.—Харків: «Одіссей», 2000.—107 с.
187. *Литвин О.П.* Мотив і мета злочинів проти громадської безпеки і народного здоров'я.— К.: «Знання», 1999.—9 с.
188. *Литвин О.П.* Злочинні наслідки і причинний зв'язок у злочинах проти громадської безпеки і народного здоров'я.— К.: «Знання», 1998.—16 с.

189. *Литвин О.П.* Злочинні наслідки і причинний зв'язок у злочинах проти громадської безпеки і народного здоров'я. - К.: «Знання», 1998.—14-16 с.

190. Див.: *Михайленко П.П.* Уголовное право Украины. Общая часть.—К.: РИО МВД Украины, 1995.—127 с.

191. Див. *Трайнин А.Н.* Учение о соучастии.— М., 1941; *Шнейдер М.А.* Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву.— М., 1958; *Гришаев П.И., Кригер Г.А.* Соучастие по уголовному праву.— М., 1959.

192. Див.: *Бурчак Ф.Г.* Учение о соучастии по советскому уголовному праву.— К., 1969.—66 с.; *Михайленко П.П.* Уголовное право Украины. Общая часть.—К.: РИО МВД Украины, 1995; *Тарарухин С.А.* Квалифікація преступлений в судебной и следственной практике.— К.: «Юринком», 1995

193. Див.: *Михайленко П.П.* Уголовное право Украины. Общая часть.—К.: РИО МВД Украины, 1995.—127-144 с.; *Каржанський Н.Й.* Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник// За редакцією П.С.Матишевського та ін.— К.:«Юринком Інтер», 1999.— 258-278 с.

194. Див.: *Тарарухин С.А.* Квалифікація преступлений в судебной и следственной практике.— К.: «Юринком», 1995.—62 с.

195. Кримінальне право України./за ред. Матишевського П.С. та ін./Загальна частина./Підручник.— К.: «Юринком Інтер», 1999.—259 с.

196. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.— Харків: «Одіссей», 2000.—107,105 с.

197. Див.: *Тарарухин С.А.* Квалифікація преступлений в судебной и следственной практике.—К.: «Юринком», 1995.—62 с.

198. Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий.— К.: «Правові джерела», 1998.—86 с.

199. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.—Харків: «Одіссей», 2000.—105 с.

200. Див.: *Тарарухин С.А.* Квалифікація преступлений в судебной и следственной практике.—К.: «Юринком», 1995.—63 с.

201. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.— Харків: «Одіссей», 2000.—105, 106 с.

202. Кримінальне право України. Загальна частина. // Підручник / за ред. проф. Матишевського П.С. /.— К.: «Юрінком Інтер», 1999.—263 с.
203. Див.: *Бурчак Ф.Г.* Учение о соучастии по советскому уголовному праву.—К., 1969.—66 с.
204. Див.: *Тарарухин С.А.* Квалификация преступлений в судебной и следственной практике.— К.: «Юрінком», 1995.—65 с.
205. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.—Харків: «Одіссей», 2000.—105-106 с.
206. Кримінальне право України. Загальна частина. // Підручник / за ред. проф. Матишевського П.С. та ін. /— К.: «Юрінком Інтер», 1999.—263 с.
207. Див.: *Тарарухин С.А.* Квалификация преступлений в судебной и следственной практике.—К.: «Юрінком», 1995.—68 с.
208. Кримінальне право України. Загальна частина. // Підручник / за ред. проф. Матишевського П.С. та ін. /— К.: «Юрінком Інтер», 1999.—264 с.
209. Кримінальне право України. Загальна частина. // Підручник / за ред. проф. Матишевського П.С. та ін. /— К.: «Юрінком Інтер», 1999.—264 с.
210. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.— Харків: «Одіссей», 2000.—106 с.
211. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.—Харків: «Одіссей», 2000.—98 с.
212. Див.: *Тарарухин С.А.* Квалификация преступлений в судебной и следственной практике.—К.: «Юрінком», 1995.—68 с.
214. Див.: *Тарарухин С.А.* Квалификация преступлений в судебной и следственной практике.— К.: «Юрінком», 1995.—69-70 с.
215. Справа № 2-250 г. 97, Одеський обласний суд.
216. Справа № 2-62, '996, Одеський обласний суд.
217. Див.: *Гришаев П.И., Кригер Г.А.* Соучастие по уголовному праву.—М., 1959.—81 с.
218. Див.: *Вышинская З.А.* Уголовная ответственность за посягательства на колхозное имущество.—М., 1959.—55-56 с.
219. Науково-практичний коментар кримінального кодексу України.— К.: «Юрінком», 1994.—122 с.

220. Кримінальне право України. Загальна частина. // Підручник / за ред. проф. Матишевського П.С. та ін. /— К.: «Юрінком Інтер», 1999.—264-265 с.

221. Див.: *Тарарухин С.А.* Квалификация преступлений в судебной и следственной практике.— К.: «Юрінком», 1995.—70 с.

222. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.—Харків: «Одіссей», 2000.—106-107 с.

223. Кримінальне право України. Загальна частина. // Підручник / за ред. проф. Матишевського П.С. та ін. /— К.: «Юрінком Інтер», 1999.—265 с.

224. Див.: *Михайленко П.П.* Угловное право Украины. Общая часть.—К.: РИО МВД Украины, 1995.—128-129 с.

225. Див.: Советское уголовное право. Часть Особенная под ред. Шаргородского М.Д., Беляева Н.А.—М., 1962.—48 с.; *Михайленко П.П.* Уголовное право Украины. Общая часть.— К.: РИО МВД Украины, 1995.—28 с.; Кримінальне право України. Загальна частина. // Підручник / за ред. Проф. Матишевського П.С. та ін. /—К.: «Юрінком Інтер», 1999.—265 с.

226. Курс советского уголовного права. Часть Особенная.—т. IV.—М., 1970.—164-165 с.; Уголовный кодекс Украины. Комментарий. /Под ред. член-корреспондента АПРН Украины, докт. юрид. наук, проф. Яценко С.С.—К.: «Правові джерела», 1998.—280 с.

227. Див.: Уголовный кодекс Украины. Коментарий. Под ред. член-корреспондента АПРН Украины, доктора юридических наук, проф. Яценко С.С.—К.: «Правові джерела», 1998.—280 с.

228. Див.: *Литвин О.П.* Защита граждан Украины от преступлений, посягающих на общую безопасность.—К.: Видавниче об'єднання «Освіта», 1995.—78-90 с.

229. Справа 05-730 К 99, Львівський обласний суд.

230. *Литвин О.П.* Соціально-правове та законодавче забезпечення загальної безпеки.—К.: «Наук. думка», 1999.—77 с.

231. Див.: *Тарарухин С.А.* Квалификация преступлений в судебной и следственной практике.—К.: «Юрінком», 1995.—71 с.

232. Кримінальне право України. Загальна частина. // Підручник / за ред. проф. Матишевського П.С. та ін. /— К.: «Юрінком», 1999.—268 с.

233. Див.: *Тарарухин С.А.* Квалификация преступлений в судебной и следственной практике.—К.: «Юринком», 1995.— 72 с.

234 Див.: *Тарарухин С.А.* Квалификация преступлений в судебной и следственной практике.—К.: «Юринком», 1995.— 72-73 с.

235. Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.— Харків: «Одіссей», 2000.— 105 с.

236. Див.: *Тарарухин С.А.* Квалификация преступлений в судебной и следственной практике.— К.: «Юринком», 1995.— 73-75 с.

237. Див.: *Тарарухин С.А.* Квалификация преступлений в судебной и следственной практике.—К.: «Юринком», 1995.— 74 с.

238. Див.: *Кудрявцев В.Н.* Общая теория квалификации преступлений.—М., 1972.— 18 с.

239. Див.: *Коржанский Н.И.* Правила квалификации преступлений по признакам объекта //Совгосправо, 1985.— №5.— 56, 81 с.

240. Див.: *Куринов Б.А.* Научные основы квалификации преступлений.—М., 1984.— 5 с.

241. Кримінальне право України. Загальна частина. // Підручник / за ред. проф. Матишевського П.С. та ін. /.— К.: «Юринком», 1999.— 117-118 с.

242. Див.: *Тарарухин С.А.* Квалификация преступлений в судебной и следственной практике.—К.: «Юринком», 1995.— 8 с.

243. *Литвин О.П.* Кримінально-правова охорона громадської безпеки і народного здоров'я.—К.: Вид.РВВ КІВС; ВКФ «Сатсанга», 1998.— 248-252 с.

244. Див.: *Шляпочников А.С.* Толкование уголовного закона.—М., 1960.— 45 с.

245. Кримінальне право. Загальна частина. // Підручник / за ред. проф. Матишевського П.С. та ін. /.—К.: «Юринком Інтер», 1999.— 117-118 с.

246. Кримінальне право України. Загальна частина. // Підручник / за ред. проф. Матишевського П.С. та ін. /.— К.: «Юринком Інтер», 1999.— 107-108 с.

247. Див.: Юридический энциклопедический словарь.—М.: Советская энциклопедия, 1991.— 135 с.

248. Див.: *Коробеев А.И.* Советская уголовно-правовая политика.—Владивосток: Изд. Дальневосточного ун-та, 1987.— 59 с.

249. *Коржанский М.И.* Концепція розвитку законодавства України // Матеріали науково-практичної конференції. (травень 1996 р.)—К., 1996.— 379 с.

250. Див.: *Коробеев А.И.* Советское уголовно-правовая политика.— Владивосток: Изд. Дальневосточного ун-та, 1987.— 64 с.

251. Див.: *Карпец И.И.* Наказание // Социальные, правовые и криминологические проблемы.—М., 1973.— 89 с.; *Бушueva Т.А.* Вопросы назначения наказания и освобождения от уголовной ответственности и наказания: —Иркутск, 1996.— 32-33 с.

252. *Литвин О.П.* Соціально-правове і законодавче забезпечення загальної безпеки.— К.: «Наук. думка», 1999.— 243 с.

253. Див.: *Коробеев А.И.* Советская уголовно-правовая политика.—Владивосток: Изд. Дальневосточного ун-та, 1987.— 59 с.

254. Коржанський М.И. Концепція розвитку законодавства України // Матеріали науково-практичної конференції (травень 1996 р.)—К., 1996.— 379 с.

255. Науково-практичний коментар кримінального кодексу України.—К.: «Юринком», 1994.— 297-298 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ І ЇХ ДИНАМІКА	
1.1 Розвиток законодавства про злочини проти життя	6
1.2 Загальна характеристика та причини зростання злочинів проти життя людини	13
РОЗДІЛ 2. ОЗНАКИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ	
2.1 Об'єкт злочинів проти життя людини	19
2.2 Кваліфікуючі обставини, що характеризують об'єктивні властивості умисного вбивства	23
РОЗДІЛ 3. ОЗНАКИ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я	
3.1 Загальна характеристика суб'єкта злочинів проти життя і здоров'я	47
3.2 Проблеми відповідальності за умисні вбивства загального і спеціального суб'єкта	62
3.3 Кваліфікуючі обставини, що характеризують суб'єктивні властивості вбивства й особистості винного	67
РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ОКРЕМИХ ЗЛОЧИНІВ ПРИ КОНКУРЕНЦІЇ НОРМ І СПІВУЧАСТІ. ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	
4.1 Кваліфікація окремого злочину при конкуренції норм	122
4.2 Співучасть в умисних вбивствах і її вплив на кваліфікацію	136
4.3 Проблеми кваліфікації і класифікації злочинів проти життя	169
4.4 Криміналізація і декриміналізація діянь, які посягають на життя людини	175
Висновки	182
Примітки	186

Навчальне видання

ЛИТВИН ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ

Злочини проти життя

Навчальний посібник

Редактори: *В.П. Лагодзька, В.Я. Пипченко, Н.М. Труш*

Комп'ютерна верстка: *О.В. Денделєвої*

Оформлення обкладинки: *Ю.Г. Короленко*

Підписано до друку 12.12.2002 р. Формат 84x108¹/32.
Папір офсетний № 1. Гарнітура TextBook
Ум. друк. арк. 10,71. Обл.-вид. арк. 11,38.
Тираж 1000 прим. Зам. № 96.

Видання надруковано з оригінала-макета, підготовленого
Видавництвом Європейського університету.
03179, Україна, Київ-179, вул. М. Ушакова, 8а.

Реєстраційне свідоцтво ДК №603 від 19.09.2001

Серія 40 кен.

ВІСНИК ВІСНИК



ЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Видавничо-інформаційний та рекламний центр



П
р
а
ц
ю
є
м
о
п
о
в
с
ї
й
у
к
р
а
ї
н
і

ПРОПОНУЄ оптом і в роздріб понад 100 найменувань власної книжкової продукції для вищих навчальних закладів: сучасні підручники з математики, комп'ютерної техніки, англійської мови, діловодства, філософії, права, економіки, банківської справи, бухгалтерського обліку, менеджменту та ін.

НАДАЄ повний комплекс поліграфічних послуг: додрукарські роботи (редагування, переклад, верстка, дизайн), високоякісний повнокольоровий друк

НАДАЄ різноманітні рекламні послуги



03179, м. Київ,
вул. М. Ушакова, 8а.
Тел.: (044) 424-04-29, 424-67-69.
Факс: 423-54-42.

ВИКОНУЄ оперативний друк малих тиражів, ксерокопіювання чорно-біле і кольорове; ламінування

Якість виконання висока, терміновість гарантуємо